

INSTITUTUL DE ȘTIINȚE PENALE ȘI CRIMINOLOGIE APLICATĂ
CATEDRA PSIHOLOGIE ȘI ȘTIINȚE SOCIO-UMANISTE

APROBAT

la ședința Catedrei

_____ 2013

**Șef catedră,
S. Covalschi, dr.**

Note de curs

la disciplina

PSIHOLOGIA PERSONALITĂȚII

Autor:

**Cucer Angela,
dr., conf. univ.**

CHIȘINĂU – 2013

OBIECTUL PSIHOLOGIEI PERSONALITĂȚII

Obiectul psihologiei personalității

Definirea conceptului de persoană, trăsătură de personalitate, individualitate.

Explicația genetică a personalității

Rolul factorului social în formarea personalității

Socializarea ca mecanism de formare a personalității

Aspecte teoretice și metodologice în psihologia personalității

Precizări conceptuale: individ, individualitate, persoană, personalitate, personaj.

În 1931, G.W. Allport enumera peste 50 de definiții, iar astăzi poți găsi peste 100 de definiții ale termenului. Se apreciază că la ora actuală pot fi delimitate cu ușurință cel puțin 10-12 școli psihologice. Printre cele mai cunoscute se numără:

- ✓ teoria psihanalitică (S. Freud, A. Adler, K. Jung, ș.a.);
- ✓ teoria factorială (G. Allport);
- ✓ teoria personalistă (C. Rogers); ș.a.

Ion Dafinoiu (2002) specifică următoarele: "Conceptul de persoană desemnează individul uman concret. Personalitatea - este o construcție teoretică elaborată de psihologie în scopul înțelegerii și explicării- la nivelul teoriei științifice- a modalității de ființare și funcționare ce caracterizează persoana ca organism psihofiziologic".

Comportamentul este determinat de trăsăturile de personalitate sau de situație? De ce indivizii nu reacționează la fel în aceeași situație?

Pentru a explica acest fenomen unii psihologi iau drept unitate de analiză *trăsătura de personalitate*:

- fiecare trăsătură se raportează la o anumită „componentă” a personalității;
- fiecare componentă fiind independentă de celelalte conturează o anumită fațetă a individului (de ex: anxietate, sociabilitate, perseverență).

În continuare menționăm științele care cercetează personalitatea, tabela nr. 1:

Nr./o	Științe	Stidiază
1	<i>antropologia fizică și culturală</i>	studiază speciile umane și faptele de cultură
2	<i>Sociologia</i>	consideră omul ca o componentă esențială a vieții societății
3	<i>Pedagogia</i>	se preocupă de legile formării personalității
4	<i>Istoria</i>	înregistrează etapele evoluției în cadrul personalității dezvoltând în ultimele decenii o adevărată psihologie istorică
5	<i>Morala</i>	privește personalitatea ca deținătoare a valorilor morale
6	<i>Estetica</i>	se preocupă de aprecierea omului sub raportul creației și

		perceperii frumosului
7	<i>Medicina</i>	este centrată pe echilibrul dintre starea de sănătate și boală
8	<i>Psihologia</i>	studiază sistematic legile vieții psihice și structurile psihice ale personalității

Conceptul de *personalitate* este întâlnit în toate științele socioumane și în filosofie (vizându-se „esența umană”)

Personalitatea este o dimensiune supraordonată, cu funcție integrativ – adaptativă a omului, care presupune existența celorlalte dimensiuni – biologică și fiziologică, dar nu este nici o prelungire, nici o imagine proiectivă a conținutului acestora.

Prima naștere a personalității” se leagă de momentul cristalizării „conștiinței de sine”, Aceasta presupune raportarea critică:

- la propriile acte de conduită,
- la propriile dorințe, prin comparare cu alții;
- aplicarea la sine a aceluiași criterii, condiții și restricții care se aplică altuia.

Întreaga evoluție a personalității se desfășoară pe fondul interacțiunii contradictorii dintre „conștiința obiectivă” și „autoconștiință”. Utilizarea noțiunii de „personalitate”, presupune examinarea omului ca subiect (creator) și obiect (operă) a procesului social-istoric.

Modelul personalității include:

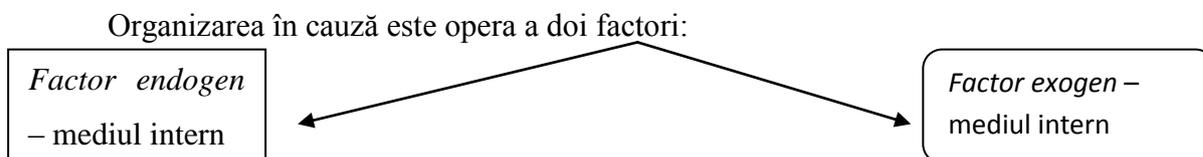
- 1) *apartenența la specia umană*;
- 2) *manifestarea biologică* ceea ce o prezintă ca pe o entitate caracterizată de anumite calități fizico – somatice;
- 3) *unicitatea psihică*: singurul exponent al lumii vii dotat cu rațiune și voință;
- 4) *dependența socială* – tendința de identificare cu un anumit cadru cultural, preluare și perpetuare a valorilor lui;
- 5) *creativitatea*: implicarea în influențarea și transformarea ambianței naturale și sociale;
- 6) *congruența* – adaptarea la schimbare.

Alt aspect al abordării personalității *scoate în evidență forțele umane*, propunând în calitate de model principiul mobilizării în care se includ în calitate de componente:

- 1) *energia* – forța psihică de bază;
- 2) *instinctul* – mobilurile genetice și pulsivitățile inconștiente;
- 3) *răspunsul reflex condițional la acțiunea stimulilor* din ambianță;
- 4) *întipărirea* – capacitatea ereditară (sub formă de reflexe înnăscute) de reacționare sensibilă;
- 5) *achiziția* – învățarea, dezvoltarea pe parcursul vieții;
- 6) *motivația* – stimularea internă;
- 7) *socializarea* – adaptarea la mediul social;
- 8) *identificarea* – realizarea „Eu-lui”;
- 9) *inteligenta* – interiorizarea mintală, rezolvarea de probleme, crearea de modele de viață.
- 10) *homeostaza* – echilibrul psihofiziologic.

Explicația genetică a personalității

Dinamica personalității, reieșind din cele expuse, este propulsată de tendințe, în funcție de diversitatea de combinații ale acestora, se dirijează spre un obiectiv sau spre altul, crește sau scade în tensiune, se exteriorizează printr-o cromatică (colorit) sau alta .

Nici unul dintre acești doi factori nu poate fi eliminat, *primordialitate în timp are însă factorul endogen.*

Ontogeneza Eu-lui coincide la început cu maturizarea funcțiilor nervoase. Personalitatea se realizează pe un anumit fond nervos, endocrin și umoral (glande cu secreție internă) moștenit doar ereditar de la părinții și strămoșii săi. Luarea în considerare a ambilor factori se va face pentru o corectă evaluare a personalității, asigurându-se astfel baza necesară pentru un pronostic valid, privind dezvoltarea acesteia. Începând cu anii 70' ai secolului trecut, multe cercetări efectuate asupra gemenilor indică faptul că aproape jumătate, dacă nu chiar mai mult, din variația caracteristicilor majore ale personalității este datorată factorilor genetici. Aceste rezultate confirmă faptul că ereditatea ar putea avea un rol important în determinarea trăsăturilor de personalitate. Aceasta implică:

a) *ideea că o persoană nu se va schimba.* De fapt, indivizii se schimbă.

Efectele eredității variază în funcție de vârstă. În cazul inteligenței ereditate are un efect mai important pe măsură ce persoanele avansează în vârstă.

b) *impactul eredității poate varia de la un mediu la altul și că ne pierdem timpul și energia încercând să influențăm o trăsătură care posedă o bază ereditară puternică.*

c) *ipotetic am presupune, dacă ponderea eredității în cadrul unei trăsături este crescută, înseamnă că societatea a avut o slabă influență asupra acestei trăsături.*

Paradoxal, dar se întâmplă contra – cu cât presiunea socială a oamenilor este mai puternică în ceea ce privește o anumită trăsătură *cu atât mai mult diferențele individuale se datorează factorilor ereditari* (presiunea socială crescută uniformizează variabila de mediu).

d) *dacă o trăsătură este moștenită ereditar, atunci va exista un efect similar asupra descendenților care au moștenit această trăsătură.*

Ex: cercetătorii acceptă astăzi că schizofrenia are, parțial, o determinare genetică. Probabilitatea de moștenire este foarte mare, fapt care nu există o relație univocă între ceea ce este moștenit și forma sub care această caracteristică se va manifesta.

e) *este falsă ideea că o trăsătură moștenită ereditar va fi responsabilă de diferențele dintre sexe, dintre diferite grupuri sociale, căci individul fiind supus unor influențe diferite din partea mediului, va fi imposibil de a determina cauza (ereditară sau socială).*

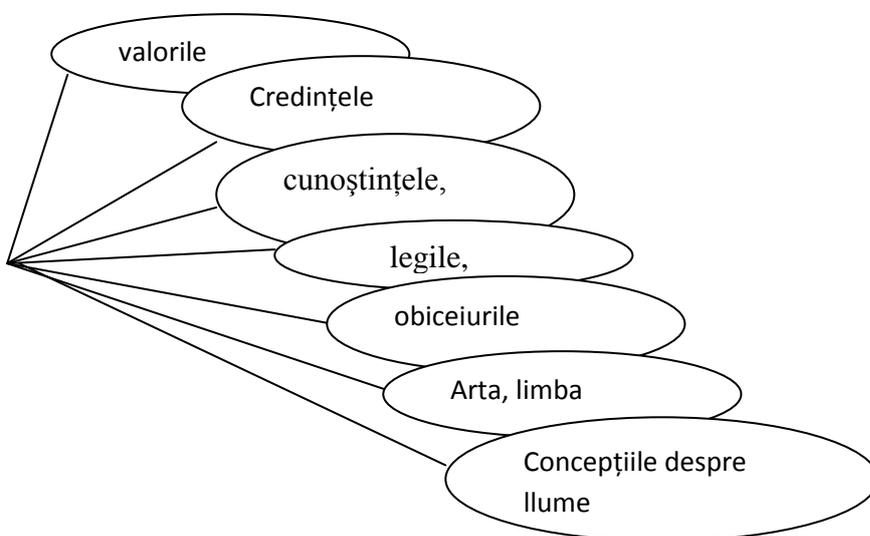
Cu toate pozițiile diferite în privința eredității s-a remarcat că ereditatea constituie un fundament al personalității. Factorul ereditar se prezintă pentru personalitate sub formă de echipament primar. În formarea personalității o importanță deosebită o are însă și factorul social în întreaga sa complexitate și diversitate.

Rolul factorului social în formarea personalității

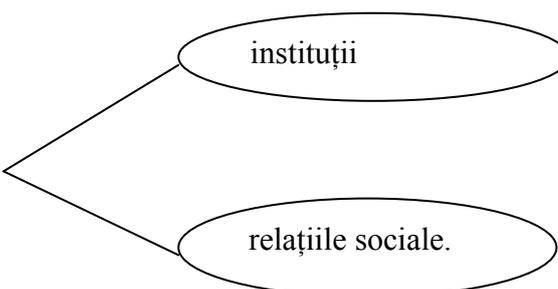
Influența societății asupra individului este colosală. Personalitatea este considerată drept produs social. Literatura sociologică și antropologică distinge, în formarea personalității, două variabile:

1. cultura
2. societatea.

Termenul de cultură vizează:

Termenul de societate se referă la:

Pe baza studiilor a opt culturi ale unor triburi primitive, savantul Kardiner atestă că, în cadrul fiecărui grup social, există o structură de conduită comună întregului lot social, pe care o numește *personalitate de bază*. Prin *personalitate de bază* el înțelege o configurație psihologică specifică, proprie membrilor unui grup social concret, ce se obiectivează într-un anumit stil de viață, „matricea” pe care se dezvoltă ulterior trăsăturile individuale de caracter. Pentru Kardiner, cauzalitatea prezintă un sens dublu: pe de o parte există raporturi cauzale de la mediu la individ, pe de altă parte de la individ la mediu.

Această distincție vizează în interiorul unei culturi două categorii de instituții:

1. *Primare* - care dau conținut acțiunii mediului asupra individului
2. *Secundare* - care se alimentează din retroacțiunea asupra sa .

Personalitatea de bază este așezată la jumătatea drumului dintre instituțiile primare și cele secundare. În formarea personalității de bază, ponderea principală o au *cele primare*. Kardiner susține că *instituțiile de bază* creează *problemele de temelie* ale adaptării individului, acesta fiind obligat să țină seama de regulile sociale în legătură cu prohibiția sexuală, de practicile referitoare la hrană, de disciplina grupului.

Numai condițiile concrete determină sfera și conținutul personalității, putându-se vorbi astfel de o personalitate etnică și de o personalitate individuală unică. În virtutea principiului universalității, fiecare om este un om ca toți oamenii. Independent de rasă, religie, națiune, clasă

socială, omul are aceleași trebuințe biologice generale, de aceeași tendință spre autorealizare. În același timp, fiecare om, prin caracterele sale anatomice, prin încorporarea unei anumite tradiții, printr-o anumită modelare psihologică, seamănă numai cu un grup restrâns de oameni.

Reluând concepția dramatică a lui Shakespeare (șecspir) după care lumea e o scenă și oamenii actori, viața constă într-o suită de roluri reale și imaginative. Conduita în rol condiționează *conștiința de sine*.

Noi suntem rolurile pe care le-am jucat și pe care le jucăm.

Sinele constituie fondul stabil al individului,

Rolul constituie aspectul dinamic al individului și se compune din acțiuni.

Personalitatea rezultă din interacțiunea dintre sine și roluri.

Într-o sinteză a celor expuse mai sus se desprind două lucruri:

1. *rolul* contribuie la formarea personalității;
2. personalitatea se manifestă încontinuu *prin rol*.

Dintre toate rolurile pe care le joacă individul pe scena vieții, cel care-l ține angajat aproape toată viața în aria sa este *rolul profesional*.

Socializarea ca mecanism de formare a personalității

Mecanismele socializării sunt:

- A. *modelarea socială*,
- B. *învățarea socială*
- C. *controlul social*.

A. *Modelarea socială* se fundamentează pe *trebuință de afiliere* - una din trebuințele umane superioare, manifestată în dorința de a face parte dintr-un grup realizând în cadrul lui aspirația de autoidentificare și autoafirmare, asigurând o stare de securitate, de protejare.

Prin *modelare* se formează:

- abilitățile sociale,
- deprinderile,
- conduitele.

B. *Învățarea socială* – formă a învățării umane, prin care *subiectul însușește valorile și normele grupului*, asistând la experiența unor persoane, interacționând nemijlocit cu acestea sau internalizând complet modelul propus de comunitate.

Ex: În jocul său copilul imită rolurile pe care le cunoaște (sexuale, profesionale, sociale etc). De fapt, jocul nu mai este o simplă imitare, ci o interacțiune cu modelele care pun în joc mai multe forme de activitate și de comunicare.

C. *Controlul social* ca raportare a personalității la normele și valorile sociale. În viziunea lui H.Tajfel și J.Turner conceptul de „grup social” - *reprezintă o totalitate de indivizi care se acceptă*

ca membri a unei categorii sociale, împărtășesc consecințele afective ale autodeterminării sale și aprecierile colective ale grupului și apartenenței sale la el.

Prin integrarea în grupul social, persoana suportă consecințele apartenenței sociale, realizate în forma unor relații socioafective. Procesul integrativ contribuie la identificarea persoanei, care se desfășoară în câteva etape succesive, tabela nr. 2:

Etape	
I ETAPĂ	Pentru început are loc <i>autodeterminarea individului</i> , fenomen care necesită o comparare cu alți subiecți umani.
II ETAPĂ	<i>are loc raportarea la ambianța socială</i> , proiectarea către alții duc la <i>acceptarea de norme, valori, etaloane</i> , pe care <i>individul le transformă în reguli de comportament personal</i> și care înlesnesc nu numai înțelegerea de sine, ci și cunoașterea de alții și comunicarea cu ei. O identificare personală puternică nu-l separă pe individ de grupul său. Astfel de persoane fie că au un statut înalt, datorită calităților, intereselor, normelor, fie că demonstrează un comportament nonconformist, exprimat foarte puternic.
III ETAPĂ	Dacă pentru început <i>are loc o identificare în cadrul grupului</i> de apartenență, mai apoi, prin intermediul contactelor directe și indirecte cu alte comunități persoana nu numai că se <i>autocunoaște și se autoactualizează</i> , ci se separă pe sine și pe grupul său de alte entități sociale.

Autoidentificarea ca fenomen psihosocial include, la rândul lui două procese:

1. *identificarea personală* (person identification) - se referă la autodeterminarea însușirilor psihosomatice, morale, comportamentale
2. *identificarea socială* (social identification).- se prezintă în noțiuni care exprimă apartenența socială: rasială, etnică, sexuală, de vârstă.

Ambele fenomene sunt parte a procesului de *autodeterminare și autocunoaștere*. Prin *socializare* individul își ajustează comportamentele la cerințele comunității iar societatea realizează o „uniformizare”, un „control” al membrilor ei. Controlul este realizat prin instituirea unor criterii valoric – normative. Viața socială implică neapărat o ordonare ierarhică a membrilor săi. Acest atribut social este definit cu noțiunea de „*status*”.

Statusul social este poziția individului sau a grupului în contextul social și care ține de un șir de așteptări de la el.

Această poziție (statut social):

- determină raporturile interpersonale și intergrupale,
- stabilește cadrul de drepturi și obligații ale membrilor comunității – fie acesta doar în formă de prescripții sociale, sau de reglementări juridice,
- contribuie la conștientizarea Eu-lui.

Neglijarea statusului duce la inadaptare socială, la conflict cu grupul sau comunitatea de apartenență. Statusul social este legat de alt atribut al personalității, acela de rol. Îndeplinind un *rol social*, bine stabilit printr-un *statut social*, persoana se autooglindește în conștiința sa – ca funcție socială, aceasta generându-i conștiința obligațiilor și a importanței sociale. *Personalitatea* reprezintă modul de interiorizare-integrare și manifestare în comportament a *statutelor și rolurilor*. Personalitatea este „dezvoltarea și organizarea internă a disponibilităților și capacităților psihofizice ale individului în raport cu statutele și rolurile pe care și le asumă el în

mediul social dat” (M. Golu, 1993). *Statutul* desemnează (indica) „ansamblul de comportamente pe care o persoană le poate aștepta sau pretinde din partea altora, în virtutea poziției pe care o ocupă în viața socială” (J. Stoetzel, 1963). Funcția unui statut constă în contribuția fiecărei poziții la realizarea scopurilor grupului sau instituției sociale, într-un context social dat. Ca urmare, unul și același statut poate avea funcții diferite, în funcție de contextul social concret.

Fiecare persoană nu are numai un singur statut, ci un „*set de statute*”. Putem diferenția următoarele tipuri de statute:

- a. Statute *actuale* și *latente* (fiecare om are concomitent mai multe statute, dar pune în evidență, în funcție de situația socială concretă, un anumit statut, celelalte rămânând în stare potențială, latentă);
- b. Statute *prescrise* sau *înnăscute* (după criteriile de vârstă, sex, etnie, religie, naționalitate), pentru care individul nu a optat
- c. *Statute achiziționate* sau dobândite (prin profesie, activitate politică sau economică etc.), pe care persoana le-a ales și pentru obținerea cărora a făcut anumite eforturi.
- d. Statutul *profesional* ocupă locul central în constelația statutelor asociate unei persoane; în jurul lui se cristalizează toate celelalte statute parțiale; el influențează toate celelalte statute ale persoanei;
- c. Statute *formale* (impuse de o instituție oficială) și *informale* (în cadrul unor grupuri sau asocieri spontane);
- d. Statute *temporare* (conjuncturale, cu o durată relativ redusă) și *permanente*.
- e. Statute *reale actuale* și *anticipate* (dorite de individ, spre care acesta aspiră; aspirația spre statute psihosociale superioare devine, la un moment dat, o trebuință a personalității, unul dintre motivele dezvoltării sale sociale).

Statutele sunt *complementare* (de exemplu, statutul de profesor nu poate fi corect definit decât în strânsă corelație cu statutul de elev). Complementar statutului, *rolul reprezintă aspectul dinamic al acestuia*, punerea în vigoare a drepturilor și îndatoririlor asociate statutului. Noțiunea de *rol* exprimă atât un *comportament efectiv* cât și *prescripție normativă*. Ca prescripție normativă, *rolul* reprezintă „ansamblul de comportamente pe care alții le așteaptă legitim” din partea individului. *Rolul* desemnează ansamblul modelelor și normelor sociale asociate unui anumit statut. După O. Klineberg, *rolul* indică individului ce anume trebuie să facă pentru a-și justifica *un statut* sau altul. R. Linton precizează că *rolul* este în fapt standardul comportamentelor dictate de un anumit *statut*.

Rolurile îndeplinesc *două funcții principale*:

- a. De *reglare a raporturilor sociale* (prin intermediul normelor și modelelor socioculturale care le fundamentează și prin rețeaua de relații pe care le determină între membrii grupurilor sociale);
- b. De *integrare a personalității*:

în plan intern – prin focalizarea însușirilor, capacităților și proceselor psihice în raport cu jocul de rol

în plan extern – prin adecvarea la obiectivele și exigențele activității sociale de grup.

Ceea ce interesează cu privire la rol în planul personalității sunt o seamă de structuri și organizări psihice speciale, și anume:

- a. *Concepția rolului* (dată de modul în care persoana își reprezintă rolul respectiv și ce crede despre rolul dat);
- b. *Expectația rolului* (așteptările persoanei cu privire la rol);
- c. *Percepția rolului*;

- d. *Acceptarea rolului;*
- e. *Capacitatea de a prelua rolul;*
- f. *Interpretarea efectivă a rolului dat.*

Rolul social este o formă de comportament asociată statusului și funcției deținute în comunitatea umană sau în grupul de apartenență. Individul uman este deținător de mai multe roluri:

- 1) *de bază*, rezultate din calitatea de membru al comunității sociale, *cum ar fi cel al femeii sau bărbatului, adultului sau copilului etc;*
- 2) *particulare*, dictate de anumite circumstanțe de viață, cu caracter temporal: *de tată al unui copil mic, de student, de mireasă etc;*
- 3) *principale*, determinate de ocupația de bază, cu caracter obligatoriu: *conducător de întreprindere, avocat, elev etc;*
- 4) *secundare*, facultative, asumate în funcție de interesele și orientările individului, dar lăsate la libera lui alegere: *membru al echipei de fotbal a facultății, pescar-amator, colecționar de anticariat etc;*
- 5) *exteriorizate*, care se implică în determinarea statusului, obligațiilor, funcțiilor: *bărbat, tată, student etc;*
- 6) *ascunse sau slab distinse*: amator de muzică folc, filatelist etc;
- 7) *constante*, determinate de apartenența la o comunitate rasială, etnică, religioasă etc;
- 8) *temporare*: conducător auto, cumpărător, participant la manifestație etc

Rolurile îi oferă individului uman un anumit spațiu și orientare socială. Ele se prezintă ca o formă a controlului social, determinând anumite prescripții, obligații, chiar semne de distincție.

Realizarea benevolă, corectă a rolului social contribuie la încadrarea socială și la conștientizarea propriei identități.

Problema raportului *rol-personalitate* a generat trei concepții diferite:

1. Prima menține o distincție fermă între cele două noțiuni: personalitatea nu se poate confunda cu rolurile și nu face decât să se exprime prin intermediul lor. Este o concepție spiritualistă, susținută, îndeosebi, de Bergson.
2. A doua concepție reduce în mod strict personalitatea la jocul de roluri: nu suntem altceva decât actori; persoana se confundă cu personajul. Este o concepție de inspirație Shakespeariană.
3. A treia concepție este una eclectică (ce alege ideile mai bune), tinzând să facă din personalitate o putere de opțiune între roluri și de sinteză a lor și a anumitor elemente aparte, ireductibile. Când această dialectică reușește, vorbim de *persoană*; când este vorba de un compromis, vorbim de *personaj*.

Aspecte teoretice și metodologice în psihologia personalității

Psihologia personalității ca domeniu distinct de cercetare și cunoaștere, ca ramură specială a psihologiei, s-a conturat începând cu *deceniul al treilea al secolului XX*. Referindu-se la problemele generale ale psihologiei personalității, P. Popescu-Neveanu și S. Teodorescu (1980) evidențiază câteva aspecte relevante:

1. Noțiunea psihologică de *personalitate* se diferențiază semnificativ de accepțiunile date de celelalte discipline. Ea stă la baza tuturor celorlalte accepțiuni, deoarece psihologia este *știința centrală despre om și personalitatea sa* și, în mod firesc, cunoștințele psihologice despre personalitate au cel mai avansat grad de constituire bazate pe cercetări capabile să permită acumularea continuă de informații noi.

2. În cadrul științei psihologice problema personalității a fost pusă abia la începutul secolului XX. Dacă toate științele încep cu analiza părților pentru ca ulterior să încerce surprinderea întregului, în *cazul psihologiei personalității trecerea de la studiul elementelor (părților) la întreg a fost și este anevoioasă, deoarece personalitatea nu se reduce la o simplă sumă sau sinteză a părților*. Totodată, părțile (funcții, procese) în psihologia asociaționistă, psihologia funcțională și psihologia fiziologică de tip clinic sau comportamental au fost considerate în mod predominant biologic, în timp ce *personalitatea* ca model integrativ a fost abordată sociocultural.

3. *Antropologia filosofică* identifică personalitatea cu „esența umană”(cu acele însușiri sau structuri ce definesc omul). Astfel, au existat diverse tentative vizând surprinderea esenței umane, și implicit a notei definitorii pentru fenomenul de personalitate. Ulterior s-au adăugat, pe rând, calificativele de economic, social, creator de istorie, conștient, dotat cu limbaj verbal, apt de conduită instrumentală și fabricant de unelte, rațional (dotat cu gândire), generator de semnificații etc.

Toate aceste definiții subliniau una din dimensiunile umane, dar le presupuneau până la urmă pe toate. Nu numai că erau unilaterale, ci aveau tendința de a postula un fenomen în sine, de a considera esența personalității ca un dat sau ceva ce rezultă din însăși ființa umană. În consecință, exagerările subiectiviste nu au putut fi evitate.

4. *Antropologia culturală* aduce o modificare în interpretarea genezei esenței umane, a personalității, esența fiind introdusă din afară „înăuntru”(pe fondul potențialului uman ereditar), nefiind o simplă extrapolare așa cum rezultă din definițiile precedente. Omul se naște ca un „candidat la umanitate” (H. Pieron) și se constituie (devine) personalitate prin modelarea după relațiile și comportamentele sociale. Prin interiorizarea acțiunilor și valorilor, socioculturalul își asumă esențialitatea în sistemul bio-psiho-social și, totodată, se conturează strategia genetică în explorarea personalității ca un sistem hipercomplex în continuă devenire. Personalitatea apare astfel nu ca un produs social-istoric, ci ca un agent al istoriei: ca urmare a determinismului social, ea se construiește în împrejurări concrete și implicări în activitate și relații, prin intervenția pregnantă și creatoare în ambianță (activism), ca un sistem dotat cu autoreglaj superior și remarcabile posibilități de emergență (determinarea trece treptat în autodeterminare). Astfel, dacă prin originea, conținutul și funcțiile *sale, personalitatea este social istorică, modul de existență și de realizare al personalității este psihologic*, ținând de structuri mentale și comportamentale individuale.

Personalitatea este un sistem cu mai multe niveluri (subsisteme):

- *biopsihic*,
- *psihologic*
- *psihosocial*.

5. Psihologia personalității vizează tematica *omului concret* cu o anume dotație nativă și cu o experiență unică, implicat în diverse, complexe și variate relații și acțiuni.

Personalitatea înseamnă, în primul rând, „unitate în diversitate”(privind integrarea diverselor procese și însușiri), dar și conformarea la un model uman universal. Personalitatea este o caracteristică general-umană, având structuri și legi generice.

La nivelul personalității, operează, de fapt, simultan trei tipuri de caracteristici (niveluri):

- a. *General – umane* (universale), proprii tuturor oamenilor;
- b. *Tipologice* (particulare), valabile numai pentru anumite grupuri (categorii) de indivizi;
- c. *Strict individuale* (singulare), ce definesc omul ca entitate irepetabilă, unică, originală.

6. *Bipolaritatea conștient – inconștient*, concepută în interacțiuni dialectice ne permite, totodată, să înțelegem mai bine constituția complexă și, în același timp, să descifrăm dinamica globală a personalității ce presupune frecvent conflictualitate, compensații, conversiuni energetice etc

Cu referire la *divergențele metodologice* din cadrul psihologiei personalității M. Golu (2004) le sistematizează în următoarele tipuri de orientări:

- nomotetică și idiografică,
- biologică și sociologist-culturologică;
- atomar-descriptivistă și sintetic-structuralistă;
- plană și ierarhică;
- statică și dinamică.

1. Divergența dintre orientarea idiografică și orientarea nomotetică:

- se referă la problema raportului particular (individual, concret) și general (universal).

Orientarea nomotetică (*nomos* – lege, normă; *nomothetikos* – promulgare de legi) presupune:

- explicațiile cauzale (deterministe, tip cauză-efect) ale fenomenelor psihosociale;
- cuantificarea (*a stabili valoarea*) proceselor psihocomportamentale;
- elaborarea legilor generale, cu caracter deductiv și probabilist;
- utilizarea metodelor psihologice cantitative (experimentul de laborator);
- recurgerea la metodele calitative (idiografice) doar cu scop ilustrativ.

Orientarea idiografică (*idios* – propriu, specific) presupune:

- studii longitudinale (un singur caz pe o perioadă mai îndelungată de timp);
- explorarea specificităților individuale (a unicității);
- utilizarea metodelor psihologice calitative (interpretative): metoda biografică, analiza documentelor personale, observația, introspecția, tehnici proiective etc.
 - Rezolvarea dilemei știință – unicitate (nomotetic – idiografic) o constituie *paradigma interacționist – sistemică*: împletirea demersului individual – concret cu cel general. Această direcție a fost formulată de psihologul american J. Lamiell (1981), sub denumirea de abordarea *idiotetică* a personalității.

2. Divergența dintre *orientarea biologică* și *orientarea sociologist-culturologică*

- implică problema raportului de determinare (condiționare) dintre factorii biologici și factorii sociali ai personalității.

Orientarea biologică:

- consideră că personalitatea este exclusiv produsul factorilor biologici (trebuințe biologice primare, instincte);
- este reprezentată inițial de *freudism* (psihanaliză) și, ulterior, de *biopsihologie* (J.R. Williams).

Orientarea sociologist – culturologică:

- atribuie rolul determinant în formarea personalității, exclusiv factorilor socioculturali generați istoric;
- se regăsește în *psihologia mulțimilor* (G. Le Bon, E. Durkheim) și *antropologia culturală comparativă* (A. Kardiner, R. Linton, G. Mead, M. Mead).

Depășirea unilateralității celor două orientări o realizează *paradigma interacționist – sistemică*, conform căreia personalitatea este o *unitate biopsiho-*

socială (culturală): se are în vedere interacțiunea și condiționarea reciprocă a factorilor biologici și socio-culturali, cu preponderența treptată, însă, a factorilor socio-culturali.

3. Divergența dintre *orientarea atomar – descriptivistă* și *orientarea*

sintetic – structuralistă evidențiază problema raportului „parte” – „întreg”.

Orientarea atomar – descriptivistă:

- corespunde paradigmei *asociaționiste*;
- explică personalitatea prin descompunerea ei în elementele sale componente (în vederea studierii legităților ei de funcționare) și studiul acestora separat.

Orientarea sintetic – structuralistă:

- corespunde paradigmei *gestaltiste*;
- pornește nu de la parte (elementele componente), ci de la întreg (modul lor de organizare și ierarhizare în cadrul structurii globale);
- consideră personalitatea ca o structură integrală, globală, unitară.

Această controversă a fost depășită prin *paradigma interacționist – sistemică*, în care se operează atât cu partea, cât și cu întregul, fără a le reduce una la cealaltă.

4. Divergența dintre *orientarea plană* (liniară) și *orientarea ierarhică*

- (plurinivelară) se referă la problema organizării interne a personalității.

Orientarea plană:

- concepe organizarea internă a personalității în mod liniar, echipotențial, toate elementele componente fiind amplasate pe un singur nivel și având importanță egală; diferențierile depind de cercetător, în funcție de obiectivele și ipotezele formulate;
- se regăsește în teoria și modelul *trăsăturilor* de personalitate (G. Allport, R. Cattell, H. Murray); inventarul liniar al trăsăturilor redă organizarea internă a personalității, fără a mai fi necesară determinarea ponderilor lor.

Orientarea ierarhică:

- are în vedere raportul inferior – superior și principiul subordonării, pe verticală;
- concepe organizarea internă a personalității în mod multinivelar, supraetajat, cu niveluri primare (bazale), niveluri intermediare și niveluri terminale (supraordonate); niveluri înnăscute și dobândite; niveluri inferioare și superioare;
- pleacă de la considerentul, că între nivelurile personalității apar diferențieri de ordin genetic și funcțional;
- schema psihanalitică a nivelurilor personalității a dat naștere la precizări pe dimensiunea verticală.

Depășirea acestei controverse o realizează *paradigma interacționistsistemică*:

integrarea sistemică a personalității elaborându-se atât pe orizontală, cât și pe verticală.

5. Divergența dintre *orientarea statică* și *orientarea dinamică*

- implică problema dimensiunii temporale a personalității.

Orientarea statică:

- consideră funcțiile și capacitățile psihice ca fiind predeterminate, nemodificabile în timp;
- urmărește identificarea constantelor (invariantilor) organizării interne a personalității și demonstrarea faptului că aceasta rămâne stabilă în timp;
- își au originea în concepția *nativistă* și *frenologică* (F. Gall).

Orientarea dinamică:

- se bazează pe caracterul devenit și evolutiv al organizării interne a personalității și posibilitatea modificării ei în timp;
- urmărește identificarea legităților dinamicii situaționale și temporale a personalității;
- se delimitează în trei suborientări:

a) *internalistă* (sursa dinamicii personalității se află exclusiv în descărcările energetice spontane ce au loc în interiorul inconștientului – S. Freud);

- b) *proiectiv* – externalistă (sursa dinamicii personalității se află în acțiunea forțelor câmpului fizic, extern – K. Lewin);
- c) *interacționist* – *sistemică*: dinamica personalității este o funcție de timp: $P = f(t)$; personalitatea este un sistemic dinamic evolutiv, cu autoorganizare; traiectoria dinamicii generale a personalității cuprinde trei segmente – *ascendent* (evolutiv), *staționar* (relativă stabilitate) și *descendent* (involutiv).
- În abordarea personalității trebuie să luăm în considerare interacțiunea antagonică a staticii funcționale (invarianții structurali) și a dinamicii funcționale (adaptările sau dezadaptările determinate din exterior).

Precizări conceptuale: individ, individualitate, persoană, personalitate, personaj.

Deseori pentru a reprezenta subiectul uman sunt folosite conceptele de: *individ, individualitate, persoană, personalitate, personaj*. Și, deoarece în literatura de specialitate acești termeni apar de multe ori nediferențiați, sinonimi, se impune delimitarea lor teoretică.

Individul:

- Este o *unitate biologică* ce se afirmă atât în interdependența funcțiilor și organelor între ele, cât și în relațiile organismului cu mediul înconjurător (mediul natural). Desemnează exemplarul singular – *insul* – dintr-o specie de ființe.
- Nu poate fi divizat fără a-și pierde specificul. În cadrul speciei umane, *integritatea* individului se asociază cu *unicitatea*, pentru a sublinia că nu există doi indivizi identici.
- Este în întregime *determinat biologic*.
- Este un reprezentant al *speciei* (umană, animală și vegetală).
- Nu cuprinde note de valoare sau de diferențiere calitativă, fiind o noțiune aplicabilă tuturor organismelor vii (indiferent de vârstă și nivel de dezvoltare).

Individualitatea:

- reprezintă expresia individului diferențiat în plan biologic și psihologic.
 - se referă la o realitate psihologică specială: la structurarea în interiorul individului a proceselor sale conștiente, a trăsăturilor psiho-fizice, a diferitelor însușiri personale într-o formă unică, nerepetabilă la ceilalți. În acest sens, fiecare om este o individualitate distinctă;
 - este specifică omului; prin ea omul se particularizează, își dobândește specificitatea sa.
- În lumea animală, ea este mai mult specificitate, particularitatea fiind mai pronunțată pe unități de specie și familie decât pe indivizi.

Individualitatea psihologică începe cu conduitele perceptive, cu conduita corpului propriu.

Dacă *individul* este suportul *individualității*, *individualitatea* este felul de a fi al *individului*. Diferența dintre *individ* și *individualitate* semnifică trecerea de la *ființa generică* – înțeleasă ca unitate indivizibilă a speciei, la *ființa unică și irepetabilă* – percepută conștient ca atare, într-un context sociocultural dat. Ca structură interioară, *individualitatea* – eul propriu – nu se identifică cu *personalitatea* care cuprinde întreaga interacțiune a individului cu mediul și prin urmare și relațiile interiorului său cu exteriorul, actuale ca și cele potențiale – întreaga sa devenire.

Elementul central al oricărei individualități îl reprezintă personalitatea.

Persoana :

Unii autori înlocuiesc termenul de „*personalitate*” cu cel de „*persoană*”. V. Pavelcu afirma că această preferință apare din două motive:

- a) unul exprimă alegerea termenului mai concret și comprehensiv:

- *persoana* este o ființă concretă, bio-psiho-socială, în timp ce *personalitatea* este o abstracție psihologică;
- b) un alt motiv deosebire între *sferile* acestor concepte, deosebire care, la rândul ei, implică una de *conținut*.

Prin personalitate se înțelege uneori o persoană remarcabilă, excepțional înzestrată, cu o poziție de conducere și autoritate în societate; orice personalitate este persoană, dar numai unele persoane sunt personalități. Plehanov folosește termenul de personalitate tocmai în acest înțeles de persoană cu prestigiu și autoritate în societate.

Termenul de *persoană* vine din latinescul *persona*, care ar deriva din grecescul *prosopon* care a însemnat, pe rând, în teatrul grec din Antichitate, *masca* actorului, *rolul* acestuia, *actorul* însuși, pentru ca, ieșind din incinta teatrului, să se generalizeze asupra omului. Procesul similar s-a petrecut și cu trecerea de la vechiul cuvânt rusesc *licina* la cuvântul *licinosti*, personalitate. Unii filologi derivă termenul de *persoană* din denumirea *phersu*, înscrisă sub o figură mascată din mormintele etrusce. Se crede că numele ar aparține unui zeu subteran, înrudit, dacă nu chiar identic, cu Persephona sau Persus. Teatrul roman a preluat masca teatrală de la etrusci. Astfel: *Primul sens* al cuvântului *persoană* a fost acela de *maskă*, de „costumație”, prin care actorii teatrului antic întruchipau sau simbolizau pe cineva de pe scenă.

Al *doilea sens*, obținut prin extensiune, se referă la *rolul social* îndeplinit de cineva în teatru sau în viață, la funcțiile și obligațiile sociale pe care cineva și le asumă (exteriorizarea, manifestarea publică a persoanei).

Un *al treilea sens* vizează chiar *actorul* însuși, care joacă rolul (individualitatea corporală și psihică a celui care îndeplinește rolul).

Un *al patrulea sens* adaugă conceptului de *persoană* un atribut *valoric*, referindu-se la calitatea de a fi om, la rangul (statutul) său social.

Concluzie: Dintre cele 4 semnificații (accepțiuni), o pondere mai mare au dobândit-o *persoana ca rol social* și exprimând o *valoare*.

1. În primul rând pentru explicarea persoanei s-au făcut mai întâi unele referiri la explicarea persoanei apare la unii *gânditori antici și medievali*.

2. În al doilea rând, la *dreptul civil*, deoarece acesta își are ca obiect principal de preocupare însăși persoana umană.

3. Apoi, s-au făcut referiri la *literatura epică și dramatică*, deoarece aceasta exprima în mod manifest viața concretă a persoanei.

4. Abia ulterior s-a trecut la *interpretarea psihologică* a persoanei.

Deci *persoana*:

1. constituie obiectul preferat al disciplinelor care, direct sau indirect, abordează problematica umană, prin *conținutul* său aparține, în primul rând *psihologiei*.

2. Este o entitate psihosocială, la nivelul ei realizându-se interacțiunea dinamică dintre individual și social, dintre procesele psihice care stau la baza elaborării conduitelor și procesele psihosociale care condiționează forma și conținutul acestora.

3. Este determinată sociocultural (statut, etnie, religie etc.), constituindu-se doar prin interacțiunea omului cu mediul sociocultural.

4. Desemnează o *individualitate conștientă de sine* și *recunoscută* de ceilalți.

Este clar că nu există conștiință de sine fără sistem de relații sociale; nu este posibilă o conștiință fără conștientizarea rolului social, a poziției individului în contextul relațiilor sociale.

De aceea, abordarea personalității nu este posibilă fără a avea în vedere *persoana*, fără raportarea acesteia la relațiile sociale din care se naște și în care se dezvoltă.

Orice *persoană matură*, normal dezvoltată, este purtătoare a unui nucleu al *individualității* sale și se realizează ca *personalitate*. Este o noțiune aplicabilă doar omului, dar nu în întregime; *copilul mic este doar un candidat la dobândirea persoanei, iar în cazurile patologice, când psihicul adultului se destructurează, rămâne doar atributul de individ*;

de asemenea, semnificația peiorativă de „individ” exprimă intenția de a sublinia degradarea socială și morală a persoanei devenită simplă ființă biologică.

Psihologia contemporană vizează prin conceptul de *persoană* nu atât individul uman din punctul de vedere al cunoașterii ambianței (cafactor pasiv), cât mai ales ca factor *activ* care stabilește relații cu mediul, aflându-se în interacțiune reciprocă (influențându-se reciproc).

Primul care a dat conceptului de persoană un fundament psihologic este *John Locke*: el este cel care a definit persoana prin intermediul *conștiinței de sine* (care implică existența *Eului*).

Conștiința de persoană este rezultatul unui proces psihosocial: procesul de *personalizare* (ca proces de desăvârșire a *Eului*).

Persoana este produsul personalizării, cu alte cuvinte al socializării și al culturalizării. *Personalitatea*:

- desemnează *persoana maximal valorizată social* (persoana plus o notă de valoare).

Implică două condiții:

- a fi recunoscut ca valoare, ca o individualitate ce contribuie substanțial la viața socială;
- a avea conștiința că personal reprezintă ceva valoros.

În sens strict psihologic, este o *construcție teoretică* elaborată de psihologie în scopul înțelegerii și explicării – la nivelul teoriei științifice – modalității de ființare și funcționare al *persoanei*. Reprezintă *modul specific de organizare a trăsăturilor și însușirilor psihofizice și psihosociale ale persoanei*.

Este o *sinteză (unitate) bio-psiho-socio-istorică și culturală*, care asigură adaptarea originală a individului la condițiile mediului natural și mai ales, social.

Are caracterul unei *structuri vectorizată axiologic și teleologic*, trinomul valori – atitudini – idealuri fiind principalul nucleu funcțional care mediază elaborarea conduitelor sociale (D. Cristea, 2000). Înțelegerea *personalității* ca izvorând din *individualitate*, nu ne permite izolarea ei de „infrastructura” biologică de care rămâne legată. Dacă nu orice individ este persoană, orice persoană este individ, deoarece personalitatea – din punct de vedere genetic – nu este o simplă suprapunere, ci un salt și o *restructurare*. De aceea, prin *persoană* și *personalitate* nu înțelegem numai conținutul conștiinței de sine și imaginea *Eului* în conștiința altuia, ci *întreaga ființă umană*, adică, așa cum precizau Sheldon și Allport, organizarea dinamică a aspectelor cognitive, afective, conative, fiziologice și morfologice ale individului.

Personalitatea este o persoană în devenire. Dacă la nivelul *persoanei* comportamentul este un rezultat al reflexiei, al alegerii, al deciziei, *personalitatea* constă dintr-un stil comportamental. Dacă *persoana* este un subiect, *personalitatea* este „imaginea obiectivă pe care ne-o facem despre un asemenea subiect” (J. Stoetzel, 1963);

Personajul :

- Reprezintă *exteriorizarea persoanei* prin comportament.
- Este *persoana în rol*, omul interpretat ca un rol social. Deoarece fiecare om poate juca mai multe roluri, el se poate manifesta prin mai multe personaje.

Distingem diferite *ipostaze* ale personajului, și anume:

- a. *Personajul ca stereotip social*, care joacă rolul aferent poziției pe care o ocupă în societate și condiționat de imperativele sociale („ce am datoriat să fiu”);
- b. *Personajul ca ideal personal („volitiv”)*, care se automodelează în raport cu propriile idealuri și aspirații („ce vreau să fiu”);
- c. *Personajul ca „mască”*, prin care individul prezintă în mod deliberat o anumită ipostază pentru ceilalți, disimulând unele fațete ale propriei personalități („ce vreau să par că sunt”);
- d. *Personajul ca refugiu*, conduita impusă de statut fiind un alibi moral pentru propriul comportament („ce mi se impune să fiu”).

Ipostazele personajului se diferențiază în funcție de rolurile active pe care le implică, de spontaneitatea sa creatoare și de particularitățile situațiilor concrete în care se manifestă.

Există un strâns raport între *persoană* și *personaj*, fără ca ele să se confunde:

- ✓ *personajul* se prezintă ca o imagine fragmentară a persoanei, ca o aparență, ca o mască;
- ✓ *persoana* constituie realitatea psihosocială care se ascunde în spatele măștii; nimeni însă nu se poate apropia de persoană decât prin intermediul acestei imagini, care o revelează și o trădează (P. Tournier, 1965).

Dacă la nivelul *persoanei* identificăm potențialitățile psihosociale ale cuiva, la nivelul *personajului* se realizează obiectivarea acestor potențialități (în funcție de situația socială concretă în care se află persoana). *Persoana* vizează elementele de identitate, continuitate și stabilitate psihosocială a individului, în timp ce *personajul* vizează modalitățile de inserție socială activă a persoanei, precum și aspectele conjuncturale (ce țin de viața socială a comunității).

Din punct de vedere *psihosocial*, personajul este persoana în interpretarea unui *rol social*, din punct de vedere strict *psihologic* personajul reprezintă mularea persoanei într-un *model social*, individul încorporând atitudinile și conduitele prescrise de societate. Între persoană și personaj pot exista *relații armonioase* (de cooperare), dar și *disonanțe* care, atunci când sunt foarte mari, pot duce la stări patologice (dedublarea personalității). Obiectivarea persoanei la un înalt nivel de performanță și relevanță socială echivalează cu transformarea personajului în *personalitate publică*, ipostază în care devine model social și reper axiologic pentru ceilalți.

ÎNTREBĂRI DE AUTOEVALUARE:

1. Definiți conceptual de personalitate.
2. Ce științe se ocupă de cercetarea personalității?
3. Explicați rolul eredității în determinarea trăsăturilor de personalitate.
4. Care este rolul factorului social în formarea personalității?
5. Definiți conceptual de socializare.
6. Care sunt mecanismele socializării?
7. Ce funcții îndeplinesc rolul?
8. Care sunt aspectele teoretice și metodologice în psihologia personalității?
9. Definiți nivelurile personalității.
10. Care este divergența dintre orientarea idiografică și orientarea nomotetică?
11. Care este divergența dintre *orientarea biologită* și orientarea *sociologist-culturologică*?
12. Care este divergența dintre *orientarea atomar – descriptivistă* și orientarea?
13. Care este divergența dintre *orientarea plană* (liniară) și orientarea *ierarhică*?
14. Care este divergența dintre *orientarea statică* și orientarea *dinamică* ?
15. Definiți concepte: individ, individualitate, persoană, personalitate, personaj.

EU-L ȘI CUNOAȘTEREA LUI

Eul și conștiința.

Tipurile de Euri

Procese și etape în dezvoltarea sinelui

Mecanisme de adaptare: defensive și de coping

Eul este un sistem central al personalității care se dezvoltă în patru direcții:

1. ceea ce dorim pentru noi înșine,
2. ceea ce credem că datorăm altora și lumii în general,
3. a expresiei noastre personale și
4. a capacității de a ne autorealiza, a autoevaluării

Ontogeneza Eu-lui coincide la început cu maturizarea funcțiilor nervoase și, cu toate că primul act al personalizării nu se pune în scenă decât atunci când subiectul reușește să se detașeze de obiect, personalitatea se realizează pe un anumit fond nervos, endocrin și umoral moștenit doar ereditar de la părinții și strămoșii săi. Odată cu apariția Eului apare conștientizarea raportului dintre sine și altul, a relațiilor interpersonale.

Trei modalități distincte de definire a Eu-lui:

1. prin sublinierea locului și rolului lui în structura personalității,
2. prin stabilirea proprietăților lui,
3. prin referiri la componența și structura lui psihică.

Rezumând cercetările privitoare la Eu ca „organizator al cunoașterii”, se constată că acesta este interpretat în termenii a patru caracteristici:

- *Eul este o structură de cunoaștere;*
- *Conținutul acestei structuri variază de la o persoană la alta;*
- *Eul este focar al perspectivei afective;*
- *Eul dispune de fațete difuze (publice, personale și colective), fiecare contribuind la perspectiva afectivă a Eu-lui.*

Aceste caracteristici sugerează că *Eul este o schemă atitudinală centrală, complexă, specific personală.* Care e natura psihică a Eu-lui? (teoria constructelor de personalitate a lui *G. Kelly*).

După cum se cunoaște, *constructul este o imagine, un model al lumii, un discriminant creat de persoană, care dă sens și direcționalitate comportamentului. Constructul e o reprezentare personală a lumii, folosită pentru a-i da sens, pentru a o anticipa, un fel de „unealtă spirituală” prin care discriminăm, organizăm și anticipăm realitatea.*

Ex: Bun sau rău, cum sunt – cum aș vrea să fiu, demn de încredere – nedemn de încredere, cum obișnuiam să fiu – cum sunt acum; *reprezintă constructele personale, care „nu sunt niște simple moduri de etichetare a universului nostru, ci sunt căi de încercare de a-l înțelege și de a-l anticipa”.*

Eul și conștiința. Tipurile de Euri

Filosofii au tendința de a separa conceptul de Eu de cel de conștiință, între ele existând un adevărat abis/prăpastie, psihologii, psihiatrii, psihanaliztii, dimpotrivă, manifestă tendința de a le identifica, de a le considera ca fiind sinonime. Nici una dintre aceste poziții nu ne pare a fi corectă.

Ar fi mai corect: Eul și conștiința sunt distincte/se deosebesc, și totodată complementare, existând concomitent de-a lungul întregii vieți a individului

„Eul se produce înăuntrul conștiinței și devine un factor important în plămădeala acesteia, dar nu se identifică cu conștiința întregă. Conștiinței îi rămâne o activitate și dincolo de Eu... biologicește, conștiința precede Eul... fără Eu însă ea ar fi fost lipsită de un prețios instrument de adaptare... Eul este un transformator al conștiinței și nu conștiința întregă”. (Constantin Rădulescu-Motru, 1927):

Allport, definește *Eul ca nucleu al personalității*, „conștiința este mai largă decât Eul, personalitatea mai largă decât conștiința, organismul mai larg decât personalitatea”.

Gânditorul francez Ey, luând ca punct de plecare ființa conștientă, arată că până la manifestarea conștiinței există o: subiectivitate confuză, o simțire, un câmp de experiență.

La un nivel superior de dezvoltare a conștiinței, Eul este „rezultantă structurală și istorică a conștiinței. ”Numai devenind conștientă de ea însăși, conștiința devine stăpână pe experiența sa, prin obiectivarea în propriul Eu “. Eul se află deci nu la baza ființei noastre conștiente, ci în „vârful verticalității” acesteia, ceea ce justifică definirea lui ca o „formă superioară de conștiință”. Ey înțelege că Eul, deși are rădăcini în subiectivitatea confuză, nu se dezvoltă deplin decât în reflexie. *Individul se ridică prin cunoașterea de sine la conștiința de sine.*

Astfel se poate conchide că Eul este o construcție treptată, realizată în timp, bazată pe integrări succesive ale stărilor anterioare în cele superioare care devin premise sau condiții pentru acestea din urmă.

Totodată, trebuie să înțelegem că celelalte forme ale conștiinței (conștiința obiectelor, a altor persoane) capătă o nouă înfățișare și funcționalitate odată cu apariția Eu-lui. Sunt create astfel premisele raporturilor dintre sine și altul, a relațiilor interpersonale, ca legături psihologice, conștiente și directe dintre oameni.

Concluzie:

- Conștiința este infrastructura Eu-lui, în timp ce Eul este suprastructura conștiinței.
- Conștiința conduce la apariția Eu-lui, reprezentând una dintre premisele sale fundamentale, Eul este creator de o nouă conștiință, în sensul că o dată apărut ridică conștiința la un nivel superior de vivacitate, optimalitate și adaptabilitate.
- Eul își trage seva din conștiință, gestică în cadrul ei, își sudează treptat propriile-i componente, dar o și controlează, introduce ordinea, îi integrează stările, experiențele, îi dă un sens, o direcționează, iar în cele din urmă o depășește.

Generalizând dezvoltarea psihologică a Eului, deci și a sinelui, George Herbert Mead ajunge la următoarele concluzii:

- *că este de origine socială* (nu există de la naștere ci se constituie progresiv, în cadrul activității sociale și prin internalizarea acestei experiențe). Eu-l se naște prin reciprocitatea dintre Eu și Altul, Eu și Mine, Eu și Altul generalizat (Ei, ceilalți). „Structura Eu-lui unei persoane reflectă modelul general de comportament al grupului social, căruia individul îi aparține”, scria G. Mead.
- *că cel mai important mecanism prin care se construiește Eu-l este comunicarea:*
 - gesturi simbolice,
 - limbaj.

Prin acestea individul intră în relații nu numai cu cei din jur, ci și cu sine însuși. În felul acesta se preia, se interiorizează experiența socială. Datorită comunicării cu alții, omul devine

conștient de ei, constituindu-se pe sine ca Eu, ca obiect pentru sine. În conștientizarea de sine, locul central îl ocupă gândirea, procesele intelectual-cognitive.

□ *Eu-l deține anumite proprietăți (conturarea lor):*

- ✓ de a fi obiect pentru el însuși, adică de a fi unic,
- ✓ de a exista doar în relație cu alții,
- ✓ de a fi un ansamblu de stitudii preluate de la ceilalți membri ai societății.

Originea socială, conștiința și structura comună a Eu-lui:

- *nu exclude variațiile, individualitatea distinctă a fiecărui Eu.*
- *că între Mine, Eu, Sine există distincții.*

Minele este ființa biologică a personalității, ansamblul de atitudini ca urmare a contactelor interpersonale, deci atitudinile preluate și care ni le asumăm nouă.

Eu-l este reacția individului la atitudinile altora.

Eu-l este o formă de adaptare a Minelui la solicitările sociale prin care se aduc modificări atât Minelui cât și societății.

Sinele ne asigură unicitate în lume.

□ *Eu-l total este compus dintr-o serie de fațete, Eu-ri elementare.*

Structura Eu-lui reflectă structura societății, a grupului. Chiar și modul de exteriorizare al Eu-lui va fi determinat de specificul proceselor sociale. De regulă, se exprimă acea fațetă a Eu-lui care este necesară, corespondentă tipului de reacții sociale în care este implicat individul.

Eurile sunt clasificate și diferențiate între ele după:

a) *caracteristicile și proprietățile lor:* consistente și inconsistente, complet actualizate și incomplet actualizate, stabile și fragile, slabe și puternice

b) *locul și rolul lor în planul vieții personale și sociale a individului:* Eu profund, fundamental care exprimă intimitatea psihică a individului și Eu social, superficial, cu rol de raportare și implicare a individului în viața socială; individual (egoist, temporal) și spiritual (Eu valoare); Eu intim-format din valorile cărora individul le acordă cel mai mare credit, acestea fiind fundamentale pentru el; Eu social – care înglobează sistemele de valori împărțite de individ cu alte grupuri sociale, cum ar fi valorile de clasă, profesionale etc.

c) *structura lui psihologică internă* (sistemul de imagini presupus):

Eu subiectiv imaginea de sine a individului;

Eu reflectat - imaginea de sine reflectată în alții în funcție de părerile lor

Eu autentic - diferit de măștile pe care le poartă individul sau de personajele pe care le joacă; el este cel pe care individul l-ar putea avea dacă și-ar actualiza ființa unică purtată în interiorul său;

Eu ideal – ceea ce vrea să fie sau să pară pentru a răspunde la așteptări, a fi acceptat de alții, a face față presiunilor mediului său

Eu imaginar (termenul e nefericit ales, fiind vorba, de fapt, despre imaginea de sine a individului, cum crede că este);

Între structura personalității și structura Eu-lui există o simetrie perfectă. Așa încât la cele 6 fațete ale personalității asociem 6 fațete ale Eu-lui, și anume:

Eu real (așa cum este);

Eu autoperceput (cum crede că este);

Eu ideal (cum ar vrea să fie);

Eu perceput (cum percepe Eurile celorlalți);

Eu reflectat (cum crede că îl percepe alții);

Eu actualizat (cum se manifestă).

Eul și conștiința de sine

Conștiința – stare lucidă (de funcționare normală a psihicului, de înțelegere, de acțiune și anticipație naturală) a unui subiect.

Conștiință – cunoaștere (înțelegere, reprezentare, sentiment) pe care omul o are despre propria existență, despre propriile acte și despre existența lumii înconjurătoare.

Conștiința de sine este sentimentul, simțul de (că suntem) unitate distinctă de cei din jur, irepetabilă, ceea ce știm despre capacitățile și limitele noastre.

Sinele rămâne un termen confuz. Conceptul de sine reprezintă ansamblul tuturor reprezentărilor individului despre sine însoțite de aprecierea acestora. Componentele conceptului de sine sunt:

- *imaginea de sine* sau viziunea asupra propriei ființe (aspectul descriptiv) și
- *atitudinea față de sine*, de propriile calități (aspectul apreciativ).

Conceptul de sine asigură capacitatea de a ne observa propriul comportament, de a reacționa față de acesta și de a-l orienta.

Sinele ne asigură unicitatea în lume, sentimentul că avem un loc în lumea aceasta, între ceilalți semeni, dar și sentimentul continuității în timp. Este fundamentul cognitiv și motivațional al identității noastre.

Conceptul de sine se manifestă prin:

- convingeri (elemente cognitive);
- atitudini afective față de convingerile respective (elemente afectiv – valorice);
- reacții comportamentale

Imaginea de sine se construiește la confluența dintre:

- ceea ce cred ceilalți despre noi,
- ceea ce credem noi despre ceilalți și ceea ce credem despre noi înșine.

Imaginea de sine include și imaginea sinelui în relațiile cu ceilalți. Datorită faptului că în diferite momente ale vieții (mai ales în momente de criză) depindem unii de alții, imaginea de sine ne este amenințată și pentru a o păstra, a ne păstra stima de sine, vom dezvolta mecanismele de a o apăra (mecanisme defensive).

Procese și etape în dezvoltarea sinelui

Prima etapă în construirea sinelui, ține de înțelegerea copilului că este o entitate distinctă de lumea obiectelor, de ceilalți, aceasta depinzând de calitatea interacțiunilor cu cel care îl îngrijește (mama). Se consideră că *momentul recunoașterii în oglindă* este, în acest sens, existențial în construirea sinelui. Construirea sinelui începe din copilărie și continuă la maturitate.

- *între 0 și 4 luni* – copilul manifestă un comportament de atracție deosebită, de fascinație față de chipul mamei; în jur de 4 luni manifestările lui sunt comportamente cu valențe sociale și cu un oarecare autocontrol. Un astfel de comportament social este zâmbetul prin care copilul îi gratifică pe cei din jur. De pe la vârsta de două luni, simpla apariție a unei persoane îi putea provoca zâmbetul. În jurul vârstei de 4 luni, zâmbetul le este oferit celor care i-au făcut pe plac. Copilul distinge acum figurile familiare. Este perioada *pre-sinelui*;
- *între 4 și 8 luni* – începe să se perfecționeze *recunoașterea proprie în oglindă*, după indicii vizuali asociați mișcărilor pe care le face copilul;

- *între 8 și 12 luni* – se construiește *sinele ca obiect permanent*, cu calități distinctive și durabile.

În cursul celui *de al doilea an*, copilul învață să-și recunoască anumite caracteristici fizice care îl disting de cei din jur. Începe să-și dezvolte sentimentul proprietății în legătură cu jucăriile și teritoriul propriu. Primele posesiuni (jucării, pat, haine, spațiu, etc.) sunt esențiale în construirea sinelui și a respectului de sine.

Dezvoltarea sinelui este o condiție pentru progresele sociale, cognitive și afective ulterioare, pentru integrarea socioprofesională și funcționarea sănătoasă în cele mai importante funcții ale vieții: funcția de partener și aceea de părinte.

În *perioada preșcolară*, copilul capătă o perspectivă fizică asupra sinelui, dezvoltându-se ceea ce numim *schema corporală* alcătuită din părțile fizice ale copilului și activitățile corporale motorii.

Între 6 și 11 ani, copilul achiziționează înțelegerea regulilor sociale, devine harnic, se adaptează sarcinilor și mediului școlar. Acum își dezvoltă abilitățile de adaptare interpersonală și socială.

Mecanisme de adaptare: defensive și de coping

Mecanismele de adaptare pot fi:

- *realiste*, ca un răspuns la realitate (mecanisme adaptative, de coping), sau
- *nelegate de realitate* (mecanisme defensive, de apărare, neurotice).

Mecanismele defensive sunt reacții la situații provocatoare de stres, în care sinele nu mai este capabil să facă față cerințelor și să-și păstreze intenția de cooperare, capacitatea de a se investi. În astfel de situații individul elaborează strategii curențe de răspuns de câte ori se simte amenințat și incapabil de a face față.

Sigmund Freud susține, „că orice individ are un set de reacții defensive, având rol de apărare în fața unor evenimente traumatice. El menționa că mecanismele defensive sunt elemente fundamentale ale sănătății mentale a individului. Indivizii sănătoși utilizează mecanisme mature, universale în funcționarea umană, prin care fac față depresiei sau anxietății provocate de anumite evenimente ori de amenințarea cu anumite evenimente periculoase..

Anna Freud (1961) susținea că mecanismele defensive sunt în serviciul sistemului sinelui, că ele nu sunt doar de protecție, ci că ele pot fi considerate și ca mecanisme sănătoase, de adaptare (de coping), prin care individul face față provocărilor de zi cu zi.

Haan (1969) arată că atitudinea defensivă este o reacție cu nuanță negativă, de protecție împotriva evenimentului (retragere). Reacțiile de coping ar fi opusul pozitiv al defensivei. Haan susține că există o continuitate în mecanismele de adaptare, dinspre polul negativ, defensiv (de exemplu, reacția de raționalizare) spre polul pozitiv, de coping (reacția de analiză rațională).

Vaillant (1977) a extins viziunea asupra mecanismelor defensive și de coping. El prezintă aceste mecanisme la mai multe nivele, considerând că nivelul al patrulea al mecanismelor apare mai târziu, după adolescență, în vreme ce primele trei nivele apar în copilărie. Folosirea lor de către copii constituie un semn de sănătate mentală, în vreme ce utilizarea lor la vârste mai avansate indică anumite tulburări psihice (personalități psihotice, nevrotice, imature).

Nivele ale mecanismelor adaptative (Vaillant (1977)):

NIVELUL I – mecanisme psihotice. Dintre aceste mecanisme fac parte:

- *proiecția delirantă*, care constă în dezvoltarea unui delir, de obicei de tip persecutiv, despre realitatea externă. EX: La copilul mic: „Mama rea, vrăjitoarea, care nu este aici când am nevoie”

; la adulți: „Nu mă înțeleg cu partenerul de viață din cauza mamei lui/din pricina faptului că ni s-au făcut vrăji” ;

– *negarea (minciuna)*, care presupune negarea realității exterioare, obiective. Poate fi întâlnită și ca reacție tipică la comunicarea unei vești dezastruoase pentru individ. La copil, se leagă de angoasa de separare și este prima fază în criza de separare. La adulți, acceptarea unei vești catastrofale (o boală terminală sau un faliment etc.) conduce la o primă reacție de negare;

– *distorsionarea*, care face ca, în linii mari, realitatea să ia o altă formă, convenabilă persoanei. Realitatea ca eveniment nu este negată, dar aspecte de detaliu, de interpretare capătă o altă explicație cauzală, îndepărtându-se de adevăr („Este adevărat că am luat o notă mică, fiindcă profesoara nu mă suportă”).

NIVELUL II - *mecanisme imature*. Aceste mecanisme sunt:

– *proiecția*: atribuirea propriilor sentimente, necunoscute, celorlalți;

– *fanteziile schizoide* : tendința de a dezvolta fantezii și retrageri autiste (aparente iertări), cu scopul de a rezolva conflictul și a obține o răsplată ;

– *ipohondriile* : transformarea reproșurilor față de ceilalți (cauzate de anumite pierderi, de singurătate sau de anumite impulsuri agresive inacceptabile) mai întâi în autoreproșuri și apoi în acuzarea diferitelor dureri, boli somatice și neurastenii. Durerile de spate, crizele de spasmofilie sunt adesea astfel de manifestări;

– *comportamentul pasiv-agresiv*: agresivitate contra celui alt exprimată indirect și ineficient prin pasivitate sau prin direcționarea agresivității împotriva propriei persoane;

– *izbucnirile nepotrivite (scene)*: exprimarea directă a unei dorințe inconștiente ori a unui impuls, implicând evitarea conștientizării efectelor, a consecințelor acestor scene.

NIVELUL III – *mecanisme nevrotice*. Aceste mecanisme sunt:

– *intelectualizarea* : dorințele instinctive sunt gândite formal, în termeni lipsiți de afectivitate, și nu se acționează conform lor. Ideea este conștientizată, dar sentimentele lipsesc;

– *reprimarea (refularea)*: apare ca o naivitate inexplicabilă, o lipsă de memorie, scăderi de conștientizare a impulsului venit de la anumite organe de simț ce creează o problemă în situația curentă în care se află individul (încercând, de fapt, să fie o soluție). Sentimentul există în conștiință, dar ideea lipsește. „Mi-am uitat caietul cu tema acasă” este un gest de reprimare tipic la copil. Obligat, dar nesimțindu-se în stare să se confrunte cu situația de examinare, copilul nu își amintește unde a pus caietul sau că trebuie să ia caietul;

– *deplasarea*: sentimentele sunt redirecționate către obiecte mai puțin importante pentru persoană, și nu către persoană ori situația care le-a generat: „Sunt speriat pentru că părinții mei s-au certat, mi-e teamă că mă vor abandona și mă bat la grădiniță cu un coleg. Pulsivitatea agresivității pusă în funcție de situația de angoasă pe care o trăiesc este direcțională spre o persoană accesibilă” ;

– *formarea unor reacții*: subiectul dezvoltă un comportament diametral opus unui impuls instinctual care este inacceptabil: „Mi-e frică de doamna învățătoare și încerc să mă dau bine pe lângă ea” ;

– *disocierea*: modificarea temporară, dar intensă a caracterului sau a sensului identității personale cu scopul de a evita tristețea, suferința emoțională. Este un mecanism sinonim cu negarea nevrotică. Există copii care, bătui de părinți, nu au nici un fel de reacții, spre furia acestora. Se comportă ca și când nu ar fi acolo în momentul bătăii. Disocierea este un simptom caracteristic sindromului de stres posttraumatic, „mecanism principal în dezvoltarea sindromului de stres posttraumatic”

TEORII ȘI ORIENTĂRI TEORETICE ÎN STUDIEREA PERSONALITĂȚII

Clasificarea teoriilor personalități

Psihologia analitică (C.G. Jung)

Psihologia individuală (A. Adler)

Psihanaliza interpersonală (K. Horney)

Teoria trăsăturilor de personalitate (G. Allport)

Teoria constructelor personale (G. Kelly)

Analiza factorială a personalității (H.J. Eysenck)

Analiza factorială a personalității (R.B. Cattell)

Teoria social-cognitivă a personalității (A. Bandura)

Orientarea umanistă în psihologia personalității (A.Maslov;C.Rogers)

Criterii și tipuri de teorii:

1. *După similitudinea sau unicitatea personalității:*

- teorii *nomotetice*: pun accentul pe asemănările personalității indivizilor; vizează universalul sau generalul, bazându-se pe comparațiile între indivizi, privind unul sau mai multe aspecte ale personalității;
- teorii *idiografice*: pun accentul pe unicitatea indivizilor, pe particularitățile individuale, excluzând aspectele comparative; consideră că esența personalității poate fi surprinsă numai prin studiul detaliat al vieții și experienței individuale.

2. *După aspectele considerate în modelarea comportamentului (după gradul de generalitate):*

- teorii *multidimensionale, globale*: urmăresc alcătuirea unui tablou al personalității în ansamblu (personalitatea ca întreg), identifică trăsăturile caracteristice personalității, elaborează instrumente (teste) care indică diferențele dintre indivizi, formulează predicții asupra comportamentului.
- teorii *unidimensionale, particulare*: studiază rolul jucat de un singur aspect al personalității în modelarea comportamentului.

3. *Din perspectivă evolutivă:*

- teorii *statice*: reflectă o viziune statică asupra personalității, considerând-o prin elementele ei cele mai stabile;
- teorii *dinamice*: explică personalitatea prin structurile ei active, prin motivele și forțele interioare ale individului;
- teorii *integrative*: relevă structurarea ierarhică, integrativă și dinamică a personalității. Personalitatea este definită prin trăsături relativ stabile (pattern-uri), dar și prin trăsături rezultate din interrelațiile acestora sau din influența condițiilor de viață și de mediu.

4. *După factorii determinanți:*

- teorii *radicale* (absolutizante): *biologizante, psihologizante și sociologizante*;
- teorii *de compromis* (existența unui dublu determinism al personalității).

5. *După gradul de apropiere-îndepărtare:*

- teorii *concordante*, asemănătoare;

- teorii *neconcordante*, contradictorii, opuse, diferite.
6. *Henri Ey* clasifică teoriile personalității în:
- teorii *reductoare* (elementariste): reduc personalitatea la o simplă colecție de trăsături;
 - teorii *genetice*: pun accentul pe evoluția personalității;
 - teorii *dinamice*: accentuează structura globală de individualizare și de funcționare a personalității;
 - teorii *personaliste*: descriu personalitatea în expresia ei de maximă umanitate, existențială și etică.

Psihologia analitică (C.G. Jung)

Personalitatea (sau psihicul) este constituită din trei straturi (sisteme) intercorelate:

1. Conștientul - denumit Eu (Ego) se referă la procesele și funcțiile psihice de care un individ este direct conștient.
2. Inconștientul personal - reprezintă totalitatea achizițiilor vieții personale (lucruri uitate, refuzări (respingere), percepții, gânduri și sentimente subliminale, precum și o serie de acte automate, gesturi, expresii faciale etc.

Inconștientul personal poartă amprenta vieții individului și constituie stratul superficial al inconștientului.

3. Inconștientul colectiv - reprezintă stratul cel mai profund și mai inaccesibil al psihicului. Spre deosebire de Freud, pentru care inconștientul este doar personal.

Jung consideră că există și un inconștient colectiv, comun tuturor indivizilor, iar materialul conținut în inconștientul colectiv nu devine niciodată conștient și este rezultatul eredității.

Inconștientul colectiv este alcătuit dintr-o serie de conținuturi impersonale, din amintiri (imagini) ancestrale reprezentând reziduuri psihice ale dezvoltării umane, care au fost depozitate în psihicul uman și de care individul nu este direct conștient. Aceste amintiri (imagini) primordiale ale experienței speciei sunt denumite *arhetipuri*. Arhetipurile nu sunt amintiri complete. Nu putem vizualiza un arhetip, așa cum nu putem vizualiza clar imaginea unei amintiri din propria noastră experiență.

Exemple de arhetipuri: Dumnezeu, eroul, magia, înțelepciunea omului vârstnic, moartea, învierea etc

Unele arhetipuri sunt mai dezvoltate, cu influență mai mare asupra psihicului. Acestea sunt:

1. *persona* - reprezintă un fragment din psihicul colectiv, suprapus psihicului individual. *Persona* se poate referi la:

- identitatea sexuală,
- la un anumit stadiu al dezvoltării umane,
- la un anumit statut social,
- la trăsăturile psihice induse de o anumită profesie etc.

2. *umbra* - este partea negativă (întunecată) a personalității umane:

- conținuturile inconștientului personal,
- funcțiile psihice inferioare, nedezvoltate,
- trăsăturile ascunse, dezavantajoase.

3. *anima și animus* - în concepția lui Jung, se referă la natura umană este una bisexuală, doar expectațiile sociale fiind diferite de la un sex la altul.

- Din punct de vedere psihologic, ambele sexe manifestă caracteristici specifice sexului opus, ca urmare a secolelor de conviețuire.
- *Anima* reprezintă aspectul feminin din inconștientul masculin.
- *Animus* este aspectul masculin din inconștientul feminin. Ambele reprezintă figurile mitice ale părinților.

4. *Sinele* - este arhetipul integrator, care reprezintă unitatea, totalitatea și integrarea personalității (potențialităților psihice) individului, în care sciziunea dintre conștient și inconștient este suprimată.

Unul dintre elementele explicative ale descrierii personalității îl constituie *tipurile psihologice*.

1. *Tipul extravertit.*:

manifestă un interes primordial pentru lumea din afară; atitudinea semenilor, mediul social și fizic determină modul lor de a fi, bucuriile și tristețile lor;

lumea din afară este un fel de magnet care atrage și concentrează tot interesul lor

2. *Tipul introvertit.* sunt orientați predominant către interior; lumea din afară nu are valoare decât în măsura în care este legată nemijlocit de lumea interioară; lucrurile și fenomenele exterioare interesează numai atât cât intră în sfera de acțiune a acestui centru magnetic intern.

După părerea lui Jung, cele două tipuri (extravertit și introvertit) nu constituie două categorii fundamentale diferite. Dimpotrivă, cele două tendințe, izvorâte din *libido*, se află în fiecare om. La unii predomină una, la alții cealaltă. Predominarea exclusivă a unei singure tendințe apare doar în cazurile patologice, nu și în cele normale (predominarea exclusivă făcând viața normală cu totul imposibilă). Între cele două tipuri poate să existe chiar un echilibru perfect, niciuna dintre cele două tendințe nefiind predominantă; Jung denuște acest tip, tipul *ambivert* (tipul normal prin excelență). În restul cazurilor, care sunt cele mai numeroase, predomină mai mult sau mai puțin una sau alta din cele două atitudini. Jung adaugă dimensiunii extraversie – introversie, în explicarea structurii personalității, 4 funcții psihologice:

- *Gândirea*, bazată pe acordarea de semnificații unui conținut, pe analiza logică, pe relaționarea conceptuală;
- *Sentimentul* (afectul), care reflectă produsul unui proces care are loc între Eu și anumite conținuturi, prin care Eul conferă acestora o anumită valoare; *este tot un mod de a evalua, de a judeca, dar diferit de judecata intelectuală, deoarece are loc nu pentru realizarea unei legături logice, ci pentru acceptarea sau respingerea subiectivă a unui conținut*;
- *Senzația*, ca fenomen psihic elementar, constituie un dat imediat, nesupus legilor rațiunii, ci simțurilor;
- *Intuiția*, ca percepție inconștientă; orice conținut este un tot gata conturat, fără posibilitatea descoperirii modului în care a luat naștere conținutul; conținuturile sale au caracterul a „ceva dinainte dat”, contrar caracterului de „dedus” specific gândirii.

Primele două funcții (gândirea și sentimentul) sunt funcții psihologice *fundamentale* (tipuri *raționale*), în timp ce senzația și intuiția reprezintă funcții psihologice *auxiliare* (tipuri *irrationale*): Funcțiile auxiliare servesc funcțiile principale, având rol compensator, de echilibru psihic. Fiecare funcție principală posedă o funcție auxiliară astfel încât cele patru funcții apar polarizate două câte două, rezultând 4 combinații posibile:

- gândire – senzație*;
- Gândire – intuiție*;
- sentiment – senzație*;
- sentiment – intuiție*.

Din combinarea fiecărei dimensiuni (atitudini generale) – *extraversie / introversie* – cu fiecare din cele patru funcții psihologice – *gândire, sentiment, senzație, intuiție* – rezultă opt tipuri de personalitate descrise de S. Cloninger (1993).

Tipuri de personalitate Caracteristici

1. *Introvertit-Gânditor* Orientare spre interior, în special spre lumea ideatică.
2. *Introvertit-Sentimental* Rezervat, dar simpatetic; afectuos, dar nondemonstrativ.
3. *Introvertit-Senzitiv* Interesat mai mult de trăirea evenimentului decât de evenimentul în sine.
4. *Introvertit-Intuitiv* Interesat de viitor și mai puțin de prezent, de evoluția unor idei.
5. *Extravertit-Gânditor* Logică, reprimare emoțională, indiferență față de relații.
6. *Extravertit-Sentimental* Raportare afectivă la nivelul relațiilor interpersonale.
7. *Extravertit-Senzitiv* Atent la fapte și detalii, capacitate de analiză a faptelor.
8. *Extravertit-Intuitiv* Spirit aventurier, preocupat de posibilitățile de schimbare a lumii externe.

Psihologia individuală (A. Adler)

Adler pleacă de la ideea: că dezvoltarea personalității este condiționată de *factorii socioculturali*, accentuând importanța influențelor educative (familie, societate) în formarea Eului, fără a pierde însă din vedere substratul biologic.

Elementul esențial prin care Adler descrie personalitatea este *motivația*, analiza și înțelegerea personalității fiind echivalente cu identificarea cauzelor, a motivației comportamentelor umane. Autorul introduce două concepte primare, și anume:

- a) *sentimentul de inferioritate*- domină viața psihică și este sesizat în sentimentul de imperfecțiune, de neîmplinire și permanentele aspirații (idealuri) ale individului
- b) *complexul de inferioritate* - apare atunci când compensarea sentimentului de inferioritate eșuează; individul este convins că orice ar face, nu reușește să fie la fel de bun ca ceilalți.

Instalarea complexului de inferioritate este favorizată de *două atitudini educative opuse*:

- *răsfățurile excesive* (atitudinea excesiv de grijulie, de a feri pe copil de orice greutate și de a-l face să creadă că i se cuvine totul, va conduce la eșecuri precoce pe care acesta le va pune pe seama inferiorității sale, neraportându-le la adevărata lor cauză).
- *neglijările* (atitudinea de neglijare și lipsa de afecțiune va împiedica formarea la copil a unei păreri bune despre sine și a încrederii în propriile sale forțe, conducând la vârstă adultă fie la un sentiment exagerat de dependență (tipul dependent/evitant), fie la tendințe agresive în relațiile cu ceilalți (tipul dominant).

Convingerea persoanei că este superioară celorlalți determină *complexul de superioritate*, care se exprimă în dorința individului de a fi *cel mai bun* într-un anumit domeniu.

- „Tipurile psihologice”

În funcție de caracteristicile predominante ale „stilului de viață”, Adler identifică patru tipuri de personalitate – *dominant, dependent, evitant și social* – descrise de J. Maccingha (2000) :

- *Tipuri de personalitate Caracteristici*

1. *Tipul dominant* : agresivitate , dorință de putere , «sentiment de superioritate» , egocentrism , impulsivitate
2. *Tipul dependent*: dorința de a-i ajuta pe ceilalți. supunere, atitudine pasivă, tendințe depresive
3. *Tipul evitant*: incapacitate decizională, evitarea conflictului, perseverență scăzută
4. *Tipul social*: contacte sociale bune, adaptabilitate, senzitivitate socială, conduită prosocială

Adler identifică *trei modele educative* care influențează dezvoltarea personalității:

- *modelul hipertolerant* (indulgență, toleranță excesivă, suport afectiv, protecție, asigurarea sentimentului de securitate);
- *modelul rejectiv* (indiferență, ignorarea necesităților copilului);
- *modelul adaptativ* (respect, dragoste, încredere, independență).
- Comportamentul sau modelul parental va crea un anumit tip de personalitate, tipul social – ca tip dezirabil – fiind generat de modelul adaptativ.

Psihanaliza interpersonală (K. Horney)

K. Horney pune la baza descrierii și dinamicii personalității noțiunea de *conflict interpersonal* (fundamentat în cadrul *relațiilor interpersonale*), dezvoltarea personalității fiind pusă pe seama rezolvării acestui tip de conflict.

- *Tipurile psihologice* Horney identifică trei tipuri de personalitate: *complezent, agresiv și detașat*. Aceste tipuri au fost descrise de Clonninger (1993).

1. *Tipul complezent (dependent)*: trebuință de dependență, trebuință de afiliere, de relaționare, reacții timice puternice, sentiment de inferioritate, stimă de sine redusă, tendință de supunere și conformism

2. *Tipul agresiv*: tendință de dominare, nevoie de succes, de recunoaștere socială; perfecționism, spirit competitiv, cu tendințe agresive, rezistență scăzută la frustrare

3. *Tipul detașat*: detașare emoțională de relație, trebuință de autorealizare, independență a voinței (sugestibilitate redusă), tendință spre izolare, rezistență la schimbare

Fiecare tip de personalitate, pentru a-și justifica actele comportamentale și pentru a reduce anxietatea, utilizează un anumit *raționament afectiv* predominant:

1. Pentru tipul *complezent*, raționamentul afectiv este „*dacă îi fac să mă iubească, nimic nu mă poate atinge*”. Reprimarea ostilității la astfel de persoane conduce de cele mai multe ori la somatizări (transformarea tensiunii psihice în simptom organic).

2. Pentru tipul *agresiv*, raționamentul afectiv este „*dacă dețin puterea și controlul, nimic nu mă poate atinge*”. Acest tip prezintă, în realitate, o mare vulnerabilitate, deținerea puterii fiind o protecție împotriva acesteia, poate obține performanțe în diverse domenii, cu condiția ca agresivitatea să nu se transforme în ostilitate.

3. În cazul tipului *detașat*, raționamentul afectiv este „*dacă stau departe, nimic nu mă poate atinge*”. Horney consideră acest tip de personalitate ca având potențialul creator cel mai ridicat (*detașarea, ca soluție adoptată pentru reducerea anxietății, protejează lumea ideatică interioară și asigură rezistența acesteia la factorii perturbatori*).

Fiecare tip de personalitate este generat de trebuințe diferite, care conduc la *orientări interpersonale* diferite:

- *Tipuri de personalitate*
- *Trebuința predominantă*
- *Orientarea interpersonală*

1. *Complezent*

- trebuința de dependență
- trebuința de afiliere

Spre relație (predomină ajutorul și complianța)

2. *Agresiv*

- trebuința de dominare
- trebuința de apreciere socială

Împotriva relației (predomină ostilitatea și agresivitatea)

3. Detașat

- trebuința de independență
- trebuința de autorealizare

Detașarea de relație (predomină izolarea și detașarea afectivă)

Horney acordă un rol esențial *modelului educativ* în dezvoltarea personalității, *identificând trei tipuri de modele parentale: hiperprotector, indiferent și autoritar:*

- ❖ ● Modelul parental *hiperprotector* conduce, de obicei, la dezvoltarea unei personalități *complezente* și, respectiv, la o orientare interpersonală *spre relație*;
- ❖ ● Modelul parental *indiferent* va dezvolta o personalitate *detașată* și, respectiv, o orientare interpersonală *detașată de relație*;
- ❖ ● Modelul parental *autoritar* conduce la dezvoltarea unei personalități *agresive* și, respectiv, o orientare interpersonală *împotriva relației*.

Dezvoltarea personalității este condiționată și de *valorile culturale* pe care societatea le promovează la un moment dat. Dintre acestea, Horney pune accentul pe influența *percepției culturale a rolurilor sexuale*: în cultura de tip tradițional, rolurile sexuale asociază femeii dependența, afecțiunea, iar bărbatului agresivitatea, puterea, controlul emoțional, raționalitatea; în consecință, prin percepția socială, se vor atribui anumite roluri și statute socioprofesionale stricte în funcție de apartenența sexuală; încălcarea acestei încadrări va fi sancționată social, generând astfel instalarea sentimentului de insecuritate personală.

Teoria trăsăturilor de personalitate (G. Allport)

În 1937, Allport a întreprins o trecere în revistă a tuturor cercetărilor efectuate de psihologi asupra personalității și a găsit aproximativ cincizeci de definiții diferite ale termenului de *personalitate*. Allport a constatat existența a trei elemente comune:

1. Fiecare individ are o personalitate unică;
2. Personalitățile individuale conțin o serie de caracteristici diferite;
3. Aceste caracteristici („trăsături”) sunt relativ constante în timp.

Allport distinge cele două tipuri de abordări în studiul personalității:

1. *abordarea idiografică* - pune accent pe aspectele individuale ale oamenilor.
2. *abordarea nomotetică* - pune accent pe existența unor trăsături comune (în diferite grade) tuturor oamenilor

”Personalitatea este organizarea dinamică în cadrul individului a acelor sisteme psihofizice care determină gândirea și comportamentul său caracteristic” (G. Allport, 1991).

Allport descrie dinamica și dezvoltarea personalității:

- *organizare dinamică* – există o serie de elemente structurate, ierarhizate, integrate într-un tot unitar, iar la această structurare se ajunge în timp;
- *sistem psihofizic* – personalitatea se formează prin interacțiunea reciprocă și nonîntâmplătoare a factorilor biologici și psihologici; personalitatea nu este nici exclusiv mentală, nici exclusiv nervoasă, ci înseamnă unitatea dintre minte (spirit) și corp;
- *determină* – personalitatea nu este ceva dat, inert, ci *este* ceva și *face* ceva, acționând într-un anumit mod; personalitatea este cauza comportamentului (*trăsătura* ca unitate relevantă pentru personalitate devine cauză a comportamentului);

- *comportamentul și gândirea* – se referă la unitatea interior – exterior, psihic – comportament; comportamentul este determinat și de structura internă, psihică (nu ne adaptăm la mediul nostru, ci și reflectăm, gândim asupra lui);
- *caracteristic* – exprimă nota de unicitate a personalității, personalitatea fiind o realitate unică, ireductibilă; orice comportament și orice gândire sunt caracteristice persoanei, unice pentru aceasta.

Pentru a evidenția particularitățile individuale, Allport apelează la noțiunea de *trăsătură*. Conform concepției lui Allport, *trăsăturile de personalitate*:

- Sunt structuri relativ stabile*, care îl determină pe individ să gândească și să se comporte într-o manieră consecventă, indiferent de situație.
- Au o existență reală*. Nu sunt doar concepții teoretice sau etichete pentru a inventaria sau explica anumite răspunsuri. Ele există în interiorul fiecărei persoane.
- Pot fi demonstrate empiric*. Pentru că acestea sunt reale, ar trebui să fie posibil de verificat existența și natura lor, chiar dacă trăsăturile nu sunt direct observabile. Observând comportamentul unei persoane, în timp, putem deduce existența trăsăturilor în coerența și consecvența răspunsurilor acelei persoane.
- Nu sunt rigid separate una de alta, ci numai în mod relativ*. Ele se pot suprapune; deși prezintă caracteristici diferite, adesea se află în corelație unele cu altele (de exemplu, agresivitatea și ostilitatea sunt trăsături separate, dar și în strânsă legătură, ele putând fi observate în comportamentul unei persoane).

Allport distinge două categorii de trăsături → *trăsături comune* și *trăsături individuale*:

- Trăsăturile comune* sunt „acele aspecte ale personalității în raport cu care majoritatea oamenilor dintr-o cultură dată pot fi comparați avantajos” (*idem*).
- Trăsăturile individuale* denumite ulterior de Allport *dispoziții personale*, sunt unice, definitorii pentru individ. Ele reflectă cu precizie structura personalității și se manifestă cu o anumită constanță în comportament (constanța unei dispoziții personale fiind o problemă de grad).

În orice personalitate există trăsături cu semnificație majoră și trăsături cu semnificație minoră. În acest sens, Allport consideră că trăsăturile de personalitate pot lua, la un individ, una din următoarele trei forme:

- Trăsături cardinale*, care determină și orientează întreaga existență a individului, având semnificație majoră pentru viață și oferind posibilitatea cunoașterii și afirmării unei persoane.
- Trăsături centrale*, mai puțin generale, deși Allport le consideră dispoziții de bază, care caracterizează modul obișnuit de reacție a individului.
- Trăsături secundare*, cel mai puțin generale și consecvente, și cu influența cea mai slabă. Ele reprezintă, de fapt, preferințele speciale ale unei persoane și atitudinile sale într-o situație particulară.

Teoria constructelor personale (G. Kelly)

Kelly consideră că lucrul cel mai important în abordarea personalității umane îl constituie modul în care oamenii *înțeleg* ceea ce li se întâmplă, felul în care ei înșiși *interpretează* ceea ce se întâmplă în jurul lor, deci o teorie a personalității trebuie să ofere o modalitate prin care terapeutul să-și poată da seama de modul în care pacientul își înțelege lumea (procedură cunoscută sub denumirea de abordare *fenomenologică*).

Dezvoltarea continuă a acestor teorii și testarea lor din perspectiva factorilor pe care îi adunăm în experiența noastră zilnică reprezintă, după Kelly, *cogniția socială*. Dacă teoria nu se

potrivește, atunci construim alta. Tot timpul elaborăm și ne ajustăm viziunile referitoare la ceea ce ni se întâmplă. Astfel, omul-model al teoriei constructelor personale este „*omul savant*”. Kelly consideră că oamenii interpretează sau *construiesc* lumea, și nu doar o observă; comportamentul este mai mult anticipativ decât reactiv. Postulatul fundamental al teoriei lui Kelly este că „*procesele unei persoane sunt canalizate din punct de vedere psihologic de felul în care ea anticipează evenimentele*” (D. Bannister, în B.M. Foss, 1973). În descrierea personalității, Kelly introduce noțiunea de: *construct personal* care se referă la modul în care individul percepe, înțelege, anticipează și interpretează lumea sau realitatea. Personalitatea este considerată de Kelly, un *sistem de constructe*. Pentru a înțelege o persoană, este necesară cunoașterea constructelor lui personale, ceea ce presupune aflarea unor date cu privire la comportamentul acelei persoane. Constructele personale se constituie prin experiențe repetate și ele pot fi revizuite, ca efect al acestor experiențe. Ele reflectă modul unic, specific de interpretare a lumii, sunt proprii individului. Constructele personale sunt *bipolare* (de exemplu: „sensibil/insensibil”, „cum sunt/cum aș vrea să fiu”, „prietenos/ostil”) și, totodată, se constituie în *sistem*, în care unele sunt *supraordonate*, iar altele *subordonate*.

Din perspectiva schimbării, constructele personale pot fi:

- *rigide* (conduc la predicții invariabile și, de aceea, sunt fragile, supuse infirmării, dar utile pentru că sunt precise);
- *suple* (pot genera perechi multidirecționale, fiind vagi și inconsistente; sunt greu de infirmat, dar le lipsește precizia).

Kelly a elaborat și o metodă de cunoaștere a constructelor personale, denumită „*grila de repertoriu*”, utilizată în special pentru a descoperi modul în care își construiesc indivizii lumea în termeni comuni cu ai altor indivizi. Grila de repertoriu are aplicabilitate și în investigarea valorilor. Teoria constructelor personale aduce o nouă perspectivă de abordare a personalității: cea *cognitivă*, accentuând aspectele cognitive ale personalității.

Analiza factorială a personalității (H.J. Eysenck)

Eysenck a adoptat varianta *eșantionării* din diferite aspecte ale comportamentului unui individ, punându-i acestuia întrebări despre felul în care se comportă în mod normal.

Analizând, prin metoda *analizei factoriale*, rezultatele subiecților obținute la teste și chestionare de personalitate (subiecții aparțineau domeniului clinic – șapte sute de soldați spitalizați pentru boli nervoase), Eysenck a ajuns la concluzia că personalitatea poate fi descrisă prin 3 dimensiuni majore, care stau la baza diferitelor tipuri umane pe care le întâlnim, și anume:

● *extraversiunea (E)*:

1. *Factorii secundari pentru extraversiune* sunt:

- *dinamismul*;
- *sociabilitatea*;
- *disponibilitatea de asumare a riscurilor*;
- *impulsivitatea*;
- *expresivitatea*;
- *chibzuința*;
- *responsabilitatea*.
- *neuroticismul (N)*:

2. *Factorii secundari pentru neuroticism* sunt:

- *respectul de sine*;

- *bucuria;*
- *teama;*
- *obsesivitatea;*
- *autonomia;*
- *ipohondria;*
- *vinovăția.*
- *psihoticismul (P):*

3. *Factorii secundari care stau la baza psihoticismului sunt:*

- *singurătatea;*
- *insensibilitatea;*
- *indiferența față de alții;*
- *nonconformismul;*
- *opoziția față de practicile sociale;*
- *lipsa de conștiință.*

Din răspunsurile la diverse întrebări care testau cele trei categorii de factori secundari, Eysenck obținea scorul global pentru cele trei dimensiuni.

Chestionarele de personalitate elaborate de Eysenck sunt cunoscute sub denumirea de „*E.P.I*” (*Eysenck Personality Inventory*) și „*E.P.Q*” (*Eysenck Personality Questionnaire*). Personalitatea are, o organizare piramidală, nivelurile cu gradul cel mai înalt de generalitate subordonându-și nivelurile bazale (inferioare).

În ordinea descrescătoare a gradului de generalitate, aceste niveluri sunt următoarele:

1. *Nivelul tipului de personalitate (dimensiunea E, N sau P).*
2. *Nivelul trăsăturilor de personalitate (tendințe individuale spre acțiune).*
3. *Nivelul răspunsurilor habituale (acțiuni repetitive în situații asemănătoare).*
4. *Nivelul reacțiilor specifice imediate (preferința de a acționa într-un anumit mod, răspunsuri necaracteristice).*

Eysenck consideră că atunci când se cunoaște scorul obținut de o persoană la una din cele trei dimensiuni, situându-se astfel la nivelul ierarhic cel mai înalt, se pot face predicții legate de trăsăturile, răspunsurile habituale și cele specifice determinate de dimensiunea respectivă.

Analiza factorială a personalității (R.B. Cattell)

R.B. Cattell definește personalitatea prin consistența trăsăturilor, ca pe ceva care permite o predicție asupra modului de a se comporta a individului într-o anumită situație: „*personalitatea este ceea ce putem anticipa despre individ că va face într-o situație dată*” (R.B. Cattell, 1950). Se are în vedere, așadar, organizarea intraindividuală a trăsăturilor în structura personalității. Cattell (la fel ca și Eysenck) consideră ca noțiune centrală în descrierea și explicarea personalității noțiunea de *factor*, pentru a surprinde mult mai bine diferențele dintre oameni, în funcție de gradul în care se manifestă, pe plan comportamental, o trăsătură de personalitate.

Pentru descrierea personalității, Cattell identifică următoarele categorii de factori:

1. *Factorii de suprafață*, care se exprimă direct în comportamentul verbal sau motor al persoanei. Sunt legați de anumite circumstanțe, nu au o manifestare constantă, ci variază în situații diferite la indivizi diferiți. Coincid cu *trăsăturile secundare* descrise de Allport.

Factorii-surs care reprezintă *pattern*-ul comportamental, pe baza căruia se extrag informații privind conduita individului într-o situație dată.ă, de profunzime, Au o valoare predictivă mai mare decât factorii de suprafață. Coincid cu *trăsăturile centrale* descrise de Allport.

2. *Factorii ergici* → structuri motivaționale înnăscute (instincte, trebuințe biologice) și trăsături temperamentale (tempoul și stilul general de comportament – energie, reactivitate emoțională); *Factorii metaergici* → forțe motivaționale dobândite, subdivizați în atitudini, interese și sentimente. Sentimentul cel mai puternic și care focalizează comportamentul este sentimentul Eului care integrează diversele atitudini și interese ale persoanei. Sentimentele și atitudinile operează o selecție a scopurilor, stimulează răspunsul emoțional la anumiți stimuli și facilitează selectarea circumstanțelor și mijloacelor de atingere a scopurilor propuse.

Procedura statistică utilizată de Cattell pentru a determina factorii de personalitate se numește *analiză factorială*, bazată pe conceptul de *corelație*. În cadrul analizei factoriale au fost corelate trei tipuri de date (variabile) denumite de el:

- → *date – L (life-date)*: date biografice cuantificate, factorii fiind obținuți prin observații efectuate în situații naturale.
- → *date – Q (questionnaires-date)*: factorii sunt obținuți din chestionare cu întrebări referitoare la obiceiurile și sentimentele personale ale subiecților, similari celor obținuți de Eysenck.
- → *date – T (test-date)*: factorii au fost obținuți în urma aplicării unor teste obiective (pe loturi mari de subiecți), prin observarea subiecților în situații structurate, ceea ce permitea formularea unor predicții privind comportamentul individului în diverse situații.

Cele trei surse de date (*L, Q și T*) nu au relevat, însă, structuri (factori) similare de personalitate. În timp ce structurile derivate din datele *L și Q* prezintă unele similarități, datele *T* identifică aspecte diferite ale personalității. Prin corelarea datelor *L* cu datele *Q*, Cattell ajunge la concluzia că există șaisprezece factori esențiali (factori-sursă) de personalitate care ar putea fi utilizați pentru a furniza un *profil* al personalității individuale (șaisprezece variabile considerate definiții pentru descrierea personalității). El a elaborat, în acest scop, un test de personalitate cunoscut sub denumirea de „*16PF*”.

Teoria social-cognitivă a personalității: A. Bandura

Albert Bandura (1965), care a menționat că există multiple forme de comportament învățarea cărora este bazată pe observarea unui astfel de comportament la alții și imitarea lui, se numește învățare prin observare. Ce depinde de aprecierea emoțional-cognitivă a situației. Bandura este de acord cu Skinner că atât comportamentul normal cât și cel patologic reprezintă un rezultat al învățării. Teoria sa este denumită adesea învățare observațională pentru că pune accent pe rolul observării comportamentului celorlalți și a consecințelor acestuia în învățare. În același timp, Bandura nu elimină total existența variabilelor interne, așa cum făcea Skinner. El este de părere că procesele de gândire influențează procesul de învățare. Observând comportamentul celorlalți, oamenii realizează o decizie conștientă să se comporte sau nu în același mod.

Bandura interpune un mecanism de mediere între stimul și reacție și acest mecanism este reprezentat de procesele cognitive ale subiectului care realizează controlul intern al comportamentului. (Astfel, de pildă, nu programul de întărire contribuie la modificarea comportamentului, ci ceea ce crede subiectul sau ceea ce percepe el în legătură cu programul respectiv.)

1, Modelarea - baza învățării observaționale

Prin intermediul modelării este posibilă achiziționarea unor comportamente noi, cât și întărirea sau, dimpotrivă, slăbirea vechilor repertorii de comportamente.

Ex: preșcolarii care au văzut cum un adult lovea un manechin de plastic, au pus în evidență un comportament de două ori mai agresiv decât cel al lotului martor.

Bandura înțelege prin dezinhibiție faptul că anumite comportamente inhibate se pot reactualiza sub influența unui model. Un exemplu de dezinhibiție îl reprezintă situația în care un subiect realizează, aflându-se într-o gloată, acțiuni pe care nu le-ar realiza de unul singur. Mai exact, subiectul este mai înclinat să încalce unele reguli atunci când îi vede pe ceilalți încălcându-le. Pe baza unor cercetări extensive, Bandura a ajuns la concluzia că cea mai mare parte a comportamentului uman, pozitivă sau negativă, normală sau patologică, este învățată prin intermediul imitației. Autorul este de părere că nevroticii, criminalii sau psihopații au învățat comportamentul lor la fel ca ceilalți oameni.

2. Particularitățile modelului.

Particularitățile modelului vor influența procesul imitației. Astfel, în viața reală vom fi mai tentați să ne lăsăm influențați de către cineva 1. care *ne seamănă*, decât de cineva care este total diferit. De asemenea, noi suntem mai înclinați să imităm comportamentul unei persoane de același sex. De asemenea, 2. *vârsta subiectului* are un rol important în modelare.

Ex: un preșcolar va imita mai curând comportamentul unui adult decât un adolescent care luptă pentru independență.

3. statutul social și prestigiul.

4. *Tipul de comportament* este, de asemenea, important în cadrul imitației.

5. *Caracteristicile observatorului*. Persoanele caracterizate prin insuficientă încredere în sine și imagine de sine scăzută sunt mai înclinate să imite comportamentele altora.

6. *Recompensarea consecințelor comportamentului*. În cazul în care comportamentul de imitație este întărit, forța de imitare a modelului se amplifică

3. Conceptul de eu (self)

Bandura definește: eul nu reprezintă o entitate, ci un set de structuri și procese cognitive care reglează percepția și cogniția. El consideră că două aspecte ale eului au o importanță majoră:

a) *întărirea eului*. Bandura consideră că majoritatea comportamentelor umane sunt reglate prin intermediul auto-întăririi lor. Standardele interne în raport cu care se evaluează comportamentul sunt preluate prin învățare de la surse model care sunt părinții și alte persoane semnificative din copilăria subiectului

b) *Eficiența eului. Autoeficiența*. Autoeficiența se referă la cât de bine reușește subiectul să-și atingă propriile standarde interne. Bandura consideră că autoeficiența se exprimă prin intermediul sentimentelor de autostimă, de valoare personală, de adecvare și eficiență în abordarea realității. Autoeficiența este perceperea propriei capacități de a produce și regla evenimentele vieții.

Ex:

1. Persoanele cu sentimentul autoeficienței scăzut pot să se refugieze în alcool, să se resemneze sau să se refugieze într-o lume de fantasme.

2. Persoanele care au standarde interne exagerat de ridicate se autopedepsesc sever atunci când nu reușesc să le atingă și de aici pot rezulta sentimente de depresie, descurajare, autodevalorizare

4. Stadiile învățării modelate. După Bandura, modelarea se dezvoltă odată cu vârsta și maturizarea

5. Modificarea comportamentului învățat

Prin teoria sa asupra învățării sociale, Bandura urmărește un scop practic imediat: găsirea celor mai eficiente modalități de modificare a comportamentului indesezirabil sau anormal. Dacă

modelarea reprezintă modalitatea de bază în învățarea unor comportamente, tot prin intermediul modelării se poate modifica un comportament nedorit.

Concluzie: Bandura era de părere că un comportament uman este controlat atât de subiectul însuși, prin intermediul operațiilor și proceselor cognitive cât și de mediu, prin intermediul stimulărilor de natură socială.

Orientarea umanistă în psihologia personalității (A.Maslov;C.Rogers)

1. Caracteristica generală a orientării umaniste.

Vreme de aproape o jumătate de veac, psihologia a fost dominată de două mari școli:

- *școala psihanalitică* - pune accentul pe componenta instinctivă, irațională, inconștientă a ființei umane
- *școala behavioristă* - considera pe oameni niște ființe mecanice, controlate din exterior, dependente de mediul înconjurător.

Spre jumătatea secolului XX apare o nouă orientare psihologică numită psihologia umanistă - reorientarea către uman câștigând tot mai mult teren în psihologie. Eu cred că psihologia umanistă”, scrie Maslov, „trebuie să se ocupe mai mult de problemele importante ale poziției Omului în lumea de azi și spun acest lucru deoarece toate problemele importante ale omenirii – război și pace, exploatare și fraternitate, ură și dragoste, boală și sănătate, înțelegere și conflict, fericire și nefericire – conduc la o mai bună înțelegere a naturii umane și la o psihologie cu aplicații directe pentru viața omului.

- *Concepția lui Maslov asupra personalității*

Pentru Maslow, *factorii motivaționali* sunt suportul personalității. Motivație provine din cuvântul rădăcină „motiv” și se referă la procesul prin care organismele sunt împinse spre scopuri. Nevoile sunt tensiuni simple care cer a fi satisfăcute. Foamea este un exemplu. Conceptul de „nevoie” este tradițional și pare ușor de înțeles, însă Maslow a considerat că este un concept ambiguu. Putem fi induși în eroare observând anumite comportamente și atribuindu-le unei anumite nevoi. Spre exemplu, oamenii cărora nu le este foame, dar mănâncă, nu își satisfac nevoia de foame, ci nevoia de securitate. Maslow și-a susținut punctul de vedere că un comportament, gând sau sentiment dat poate apărea datorită mai multor motivații. Maslow a stabilit o ierarhie a trebuințelor sau nevoilor, pornind de la nevoile biologice, până la nevoile cele mai abstracte. Trebuințele fiziologice cuprind necesitățile biologice pentru apă, oxigen, proteine, vitamine, temperatura normală a corpului, somn, sex, exerciții fizice și altele. Acestea pot fi considerate mai mult impulsuri decât nevoi.

Trebuința de securitate / siguranță include protecția, stabilitatea, structura, legea, ordinea, libertatea. Această nevoie poate fi urmărită în reacțiile negative foarte puternice ale copiilor mici, la orice schimbare neașteptată în jurul lor. Aceste reacții la copii sau la adulți la diferiți stimuli sugerează activarea acestei nevoi. Se poate observa similitudinea cu ideea adusă de Karen Horney, referitoare la „anxietatea de bază”.

Trebuința de dragoste și apartenență orientează persoana spre relații afectuoase cu cei din jur și spre o anumită poziție în familie sau în grup. Maslow a studiat așa numitele „sensitivity groups”, ansambluri de oameni ce se întâlneau pentru a-și destăinui sentimente intime și pentru a deveni apropiați. Maslow a văzut în acest curent o creștere a nevoii de contract interpersonal și intimitate dintre oamenii.

Trebuința de stimă este împărțită în două categorii: 1) dorințele personale de acceptabilitate, autoritate, competențe, realizare, încredere, independență și libertate; 2) dorința de respect din partea altor oameni incluzând atenția, recunoașterea, aprecierea, statusul, prestigiul, faima, dominația și demnitatea. Satisfacerea acestor nevoi dă naștere sentimentelor de autovaloare, încredere în sine și putere psihologică. Dar încurcarea satisfacerii acestor nevoi produce sentimente de inferioritate, slăbiciune și neajutorare, care duc la descurajare, compensare sau nevroză.

Cea mai importantă năzuință este „nevoie de actualizare a sinelui”, „dorința de auto împlinire... tendința omului de a-și realiza potențialul”. Această forță puternică poate fi atribuită dorinței de a deveni cât mai mult ceea ce suntem, de a realiza cât mai mult din ceea ce suntem capabili.

Maslow a numit primele patru nevoi de bază „nevoi deficiență” (d-needs), deoarece în împlinirea lor este inclus și mediul, pentru ca persoana să evite boala fizică și neadaptarea psihologică. Citând dovezi din cercetări, Maslow a ajuns la concluzia că apetitul sau preferințele culinare individuale sunt un indiciu foarte clar cu privire la nevoile fiziologice sau deficitale organismului. Dacă în corp o substanță biochimică anume lipsește, individul va încerca să satisfacă deficiența prin dezvoltarea unei poftă față de elementul nutrițional lipsă. Maslow a găsit sprijin pentru această teorie în teoria homeostaziei a lui Walter Cannon. Prin homeostazie se înțelege tendința organismului de a menține constanți parametrii mediului intern, restabilindu-le nivelul când acesta este perturbat de o influență externă. Maslow a constatat următoarele: 1) oamenii tânjesc permanent la satisfacerea lor; 2) lipsa îmbolnăvește oamenii sau oprește dezvoltarea lor; 3) satisfacerea vindecă boala produsă de deficiență; 4) proviziile stabile previn aceste boli; 5) oamenii sănătoși nu au deficiență.

Maslow a ierarhizat trebuințele / nevoile de bază într-o „piramidă” a trebuințelor / nevoilor.

Nevoile de la bază sunt predominante, cer satisfacerea lor imediată. Ele apar mai devreme în procesul de dezvoltare și cer satisfacerea imediată. O deficiență într-o nevoie de la baza piramidei domină funcționarea personalității până când e satisfăcută. Numai atunci persoana e eliberată să se adreseze nevoii care e mai sus în piramidă. Nevoia de siguranță e mai puternică decât nevoia de dragoste, dar foamea le domină.

Maslow susține că în societatea actuală, satisfacerea trebuințelor unei persoanei de rând, poate fi în proporție de 85% din fiziologice, 70% de siguranță, 50% dragoste, stima și doar, 10% de actualizare a sinelui. De asemenea, oamenii nu trebuie să-și satisfacă în proporție de 100% o nevoie pentru ca următoare să apară. Dacă nevoie de dragoste e satisfăcută în proporție de 10%, nevoia de stimă nu apare deloc, dar la o proporție 25%, nevoia de stimă apare cu doar 5%.

Maslow a încercat să înțeleagă valorile sădite în natură prin observarea esenței culturii omului. Doar alegerile, gusturile și judecatele unei ființe umane sănătoase ne vor spune multe despre ceea ce este bun pentru întreaga omenire în lunga ei existență. Maslow a studiat cele mai importante personalități umane, definindu-le ca fiind acele persoane sănătoase din punct de vedere psihic, al maturității și desăvârșirii lor. El a desemnat câteva din aceste personalități, capacitățile și talentele care-i ajută să facă ceea ce pot ei mai bine și care îi ajută să se dezvolte la nivel superior. Ei trăiesc după povătuirea lui Nietzsche „Fiți, deveniți ceea ce sunteți (cu adevărat)!”

Caracteristicile comune marilor personalități sunt următoarele: perceperea clară, eficientă a realității și relații confortabile cu aceasta; așteptări / expectanțe de la sine, de la alții și de la natură; spontaneitate, simplitate, naturalețe; centrarea pe problemă (dacă intervine ceva străin, ei considera că au o misiune de îndeplinit în legătura cu acel „ceva”; detașare și nevoia de intimitate; caracter puternic și independență relativă față de mediu; continua împospătare a aprecierii; experiența mistică de vârf; „Gemeinschaftsgefuehl” – sentimentul comunitar de înrudire și de identificare cu rasa umană (aceiași cuvânt german utilizat de către Adler și mai târziu prin „interes social”; relații personale cu ceilalți (puternice, dar limitate ca număr); structura caracterială democratică; discriminare etică între bine și rău, metode; sens filozofic; creativitate; transcendența în oricare culturi particulare; imperfecțiuni: uneori nechibzuit, nepoliticos din punct de vedere social, rece, plictisit, iritat, încăpățânat, uită repede, indispus, prostuț, mânios, mândru în aparență, naiv, anxios, vinovat, neadaptat.

Maslow este de părere că aceste trebuințe formează o ierarhie separată: nevoia de cunoaștere este mai puternică decât nevoia de a înțelege. între cele două ierarhii de trebuințe există o interacțiune reciprocă. Astfel, este imposibil ca un subiect să devină autoactualizat dacă trebuințele sale de cunoaștere sau înțelegere nu sunt satisfăcute. Maslow arată că există și excepții de la ierarhia trebuințelor: astfel, oamenii care s-au dedicat unei cauze cu prețul vieții și-au negat trebuințele fiziologice sau pe cele de securitate.

C. Rogers: teoria fenomenologică a personalității

Teoria personalității elaborată de Carl Rogers, în 1959, a constituit una dintre primele provocări reale la adresa abordărilor psihanalitice și psihometrice ale personalității. Rogers consideră că aceste viziuni asupra personalității sunt foarte limitate, prezentând idei foarte înguste în legătură cu potențialul uman. Pentru teoreticianul psihanalist, o personalitate sănătoasă este, pur și simplu, una care a reușit să reducă tensiunile dintre părțile sale distincte, până la un nivel pe care îl poate stăpâni, iar pentru teoreticienii psihometriei, simpla absență a simptomelor unei tulburări sugerează că individul este sănătos mintal.

Nevoile umane. Rogers consideră că există o parte mai bună a personalității umane, care se manifestă prin năzuința continuă spre creștere și dezvoltare, în care oamenii sunt angajați în permanență (dacă nu sunt tulburați sau sub tensiune). El susține că ființele umane au o necesitate fundamentală de a-și dezvolta potențialul cât mai mult posibil și, din activitatea sa clinică, deduce că probleme nevrotice sau psihotice se dezvoltă atunci când acest aspect al personalității unei ființe umane este în mod consecvent reprimat. Rogers se referă la acest lucru folosind termenul *nevoie de auto actualizare* ~ necesitatea de actualizare sau de realizare a potențialului propriu. Deoarece această necesitate este atât de importantă, Rogers susține că evaluăm, prin prisma ei, toate experiențele noastre de viață. Experiențele care ne încurajează dezvoltarea sunt cele pe care le percepem ca pozitive sau utile, pe când pe cele care ne inhibă sau ne suprimă autoactualizarea le percepem ca negative sau neplăcute. Deoarece fiecare individ are capacități și tendințe diferite, fiecare își elaborează propriul set de valori specifice, care sunt, deseori, similare cu ale altora, chiar dacă nu perfect identice.

Conceptul de sine. O altă diferență între viziunea lui Rogers și abordările psihanalitice și psihometrice ale personalității este că acesta percepe personalitatea ca o unitate coerentă, și nu împărțită în secțiuni sau părți separate. El își centrează teoria pe ideea „sinelui”, deoarece, în lucrul cu pacienții săi, a constatat că aceștia aveau idei foarte clare în privința „eurilor lor interioare”, pentru care psihologul a propus denumirea de *concept de sine*, și că, deseori, erau tulburați de comportamentele care nu se potriveau cu ideile lor. „Nu înțeleg, nu-mi stă în fire să fac asta”, ar fi o remarcă tipică pentru acest tip de anxietate. Conceptul de „sine” este fundamental în teoria lui Rogers asupra personalității. El a descoperit că mulți dintre pacienții săi aveau o imagine a ceea ce doreau să fie (șinele ideal), foarte diferite de felul în care credeau că sunt în realitate. Cu cât șinele ideal era mai diferit de șinele real, cu atât pacientul se simțea mai anxios și mai nefericit. Această discrepanță între șinele ideal și cel real este deseori evidentă la persoane care suferă de boli digestive. În cartea sa, *Grăsimea este o problemă feminină*, Susie Orbach susținea că bolile digestive, cum ar fi bulimia și anorexia nervoasă, apar ca urmare a importanței acordate frumuseții și zvelteții în societatea occidentală. Femeile sunt continuu sub presiunea imaginii felului în care ar trebui să arate, iar respectul lor de sine este legat de succesul pe care îl au în hrănirea și îngrijirea altora. Pregătirea mâncării este, și ea, o cale de exprimare a personalității. Cei care suferă de anorexie au deseori imagini corporale anormale, considerându-se grași atunci când sunt extrem de slabi. În parte, terapia lui Orbach constă în modificarea imaginii de sine a suferinzilor, pentru a aduce imaginea sinelui ideal mai aproape de șinele real.

Prețuirea. Cealaltă necesitate a personalității umane pe care Rogers a evidențiat-o este *necesitatea prețuirii*. El susține că orice ființă umană trebuie să fie prețuită de alte persoane, prețuire care să se manifeste fie prin dragoste, afecțiune sau chiar simplu respect. Pentru că este vorba, într-adevăr, de o necesitate, și nu de un element fără de care să ne putem descurcă, este foarte important ca omul să găsească această prețuire și, în unele cazuri, acest lucru poate deveni atât de important, încât să interfereze cu nevoia de autoactualizare. După Rogers, în aceste condiții, individul începe să aibă probleme.

Condiții de valorare. În general, cei din jur au tendința de a condiționa prețuirea de un comportament „adecvat”. Cu alte cuvinte, ei admiră o persoană dacă aceasta se comportă într-un anumit fel. Aceasta înseamnă că fiecare persoană știe care sunt tipurile de comportament care pot și care nu pot câștiga prețuirea celorlalți. Aceste idei sunt cunoscute sub denumirea de *condiții de valorare* și sunt foarte importante în ghidarea comportamentului individual, deoarece ele conduc individul spre tipurile de

comportament aprobate de societate. Când aceste condiții de valorare impun individul să acționeze pe căi cu totul opuse comportamentului de autoactualizare apreciat pozitiv de persoana respectivă, atunci apare *amenințarea*, pentru că necesitatea de autoactualizare a individului este amenințată. Aceasta produce anxietate, deoarece omul devine conștient (chiar dacă acest lucru nu-i este foarte clar) că există o lipsă de concordanță între acțiunile și valorile sale.

Mecanisme de apărare. Datorită amenințării produse de această neconcordanță, individul dezvoltă *mecanisme de apărare*, care protejează șinele de confruntare cu situația reală. Aceste mecanisme de apărare sunt de două tipuri: *negarea* (adică refuzul de a admite că există vre-o neconcordanță) și *distorsionarea* (adică falsificarea sau modificarea amintirii experienței neplăcute, pentru a deveni mai puțin amenințătoare). De aici se pot dezvolta uneori probleme psihice serioase, deși majoritatea persoanelor utilizează puțin aceste mecanisme de apărare în viața cotidiană.

Rogers a văzut personalitatea ca pe un fel de „mască” pe care o folosim în raport cu alte persoane, în viața cotidiană. El afirmă că este important faptul ca această „mască” să fie similară „sinelui interior” real, pentru că, în caz contrar, omul ar fi considerat drept un prefăcut. Dar chiar dacă personalitatea se potrivește cu șinele interior, nu este totuși identică, și fiecare ființă umană este singura care știe cum este pe dinăuntru.

Prețuirea necondiționată. După Rogers, dezvoltarea unei personalități sănătoase presupune inexistența conflictelor între „condițiile de valorare” și imboldul lăuntric de autoactualizare, deoarece pentru majoritatea indivizilor există cel puțin una sau două persoane, în decursul vieții, care le oferă o *prețuire necondiționată*. Cu alte cuvinte, individul știe că există cineva, sau a existat cineva în trecut, care ține la el indiferent de comportamentul său. Prețuirea necondiționată este deosebit de valoroasă, pentru că eliberează individul de necesitatea de a căuta tot timpul aprobarea socială, dându-i în schimb libertatea de a-și explora talentele, înclinațiile și capacitățile. Cu alte cuvinte, oamenii își pot exprima necesitatea de autoactualizare fără să aibă grijă de dezaprobările sociale pe care le-ar putea produce.

Rogers insistă că majoritatea, dacă nu toți pacienții săi nevrotici, aveau părinți care nu le-au dat copiilor lor sentimentul puternic de a fi iubiți și apreciați în mod absolut, în schimb le-au condiționat întotdeauna dragostea de „buna purtare”. Acest lucru, aprecia el, a transmis copilului mesajul că nu era iubit deloc și că părinților le-ar fi plăcut, de fapt, un alt copil, ideal, care să nu fie niciodată obraznic. Prin urmare, acești copii au crescut cu năzuința de a fi admirați de alții, neglijându-și în acest timp autoactualizarea. Astfel de persoane tind să aibă standarde ridicate de comportament, foarte nerealiste, altfel spus, conceptul lor de sine ideal nu se mai corelează deloc cu șinele real.

ÎNTREBĂRI DE VERIFICARE

1. Clasificați teoriile personalității.
2. Ce criteria au fost puse la baza teoriei lui Jung?
3. Care este elementul esențial prin care Adler descrie personalitatea?
4. Caracterizați tipurile de personalitate identificate de Adler.
5. Descrieți tipurile de personalitate identificate de Horney.
6. Descrieți teoria trăsăturilor de personalitate a lui Allport.
7. Caracterizați trăsăturile comune și trăsăturile individuale ale personalității distinse de Allport.
8. Descrieți teoria constructelor personale a lui G.Kelly.
9. Descrieți dimensiunile majore ce stau la baza personalității în opinia lui Eysenck.
10. Care sunt factorii folosiți de Cattell pentru descrierea personalității.
11. Explicați teoria social-cognitivă a personalității: A. Bandura
12. Caracterizați orientarea umanistă în psihologia personalității a lui A.Maslov și C.Rogers.

SUBSISTEMUL DINAMICO-ENERGETIC AL PERSONALITĂȚII

Delimitări conceptuale

Tipologii temperamentale

Temperamentul:

1. *La nivel dinamic* -ne furnizează informații cu privire la cât de rapidă sau lentă, mobilă sau rigidă, uniformă sau neuniformă, accelerată sau domoală este conduita unui individ
2. *La nivel energetic* - ne indică modul de acumulare și descărcare a energiei unui individ .

Temperamentul este latura care se manifestă cel mai de timpuriu (observabilă din copilărie, când nu se poate spune încă nimic despre celelalte laturi ale personalității deoarece ele nu au fost dezvoltate) și se exprimă cel mai pregnant în conduită și comportament (mișcări, reacții afective, vorbire etc.)

Dinamica temperamentală se exteriorizează în:

- ✓ mișcările persoanei,
- ✓ în afectivitate,
- ✓ în conduitele voluntare
- ✓ în procesele cognitive;
- ✓ în mimica individului,
- ✓ în viteza și ritmul vorbirii,
- ✓ în particularitățile scrisului său etc.

Astfel, putem identifica temperamentele cu ajutorul unor *indicatori psihocomportamentali*,

□ *Indicatori psihocomportamentali:*

● *impresionabilitatea* → adâncimea și tăria cu care sunt trăite fenomenele psihice, în special cele senzoriale și afective. *În funcție de capacitatea de receptare a stimulărilor și profunzimea impresiilor produse, precum și de ecoul (rezonanța) lor în întreaga ființă a individului, unii indivizi sunt adânc impresionabili (informațiile primite și impresiile formate au rezonanță mare în plan psihic, iar trăirile afective îl fac să vibreze puternic, toate acestea suprapunându-se pe un fond crescut al sensibilității persoanei), iar alții sunt puțin (superficial) impresionabili.*

● *impulsivitatea* → se referă:

- la caracterul brusc al răspunsurilor,
- la descărcări sacadate în desfășurarea proceselor sau înregistrând perioade de latență prelungită, desfășurări domoale și intensitate redusă.

● *ritmul* reacțiilor și trăirilor psihice → ne înfățișează :

- alternarea lor uniformă sau neuniformă;
- modificările accelerate sau încetinite,
- o anumită regularitate între răspunsuri și pauze sau o instabilitate și iregularități evidente.

● *tempoul* modificărilor neuropsihice temperamentale → se exprimă în frecvența trăirilor psihice într-o anumită unitate de timp. *Există indivizi cu un tempou ridicat, tumultuos (cu o frecvență mare în unitatea de timp, a trăirilor psihice) și indivizi cu un tempou scăzut (cu o frecvență redusă a trăirilor psihice, pe aceeași unitate de timp).*

● *expresivitatea psihică* →

- intonația vorbirii;

- debitul și viteza limbajului;
- mișcările de mers automatizate;
- expresiile emoționale și mimice;
- actele voluntare complexe;
- direcția orientării dominante (extraversie/introversie);
- isponibilitatea la comunicare interpersonală;
- ascendența sau obediența rațională;
- locul controlului (dependența de activismul intern propriu);
- capacitatea generală de lucru și rezistența la solicitările puternice și de lungă durată;
- capacitatea de adaptare la situații noi;
- rezistența la frustrație, la stres, la situații conflictuale.

Acești indicatori generali, modul în care ei se îmbină în structura personalității, ne permit să elaborăm diverse *portrete temperamentale*. Indicatorii temperamentalii aparțin *întregii personalități*, tuturor proceselor psihice (de la senzație până la voință) și, totodată, nu se manifestă în mod sporadic, accidental, ci în mod *constant (stabil)* în conduită. Toți indicatorii psihocomportamentali se manifestă într-o stare activă a individului (nu pasivă, în somn sau în comă), într-o anumită împrejurare de viață.

Oricum s-ar manifesta temperamentul, în psihologia personalității el ne relevă două aspecte intim corelate, și anume:

- a) temperamentele redau tabloul comportamental al indivizilor sub aspectul lor dinamic;
- b) temperamentele indică asupra proprietăților fundamentale ale sistemului nervos central.

Între tipul de *activitate nervoasă superioară* – definit prin *intensitatea, echilibrul și mobilitatea* proceselor centrale de *excitație și inhibiție* – și *temperament* există o relație directă și strânsă. Tipul de activitate nervoasă superioară formează baza neurofuncțională a temperamentului. Rezultă că:

- – studiind manifestările temperamentale ale unui individ putem determina însușirile sale fundamentale de tip de sistem nervos;
- – studiul trăsăturilor tipologice ale activității nervoase superioare au facilitat cunoașterea temperamentelor umane.

Tipul de *activitate nervoasă superioară* (tipul general de sistem nervos) are o *sferă* mai largă decât temperamentul, influențând nu doar planul vieții psihice, ci și activitatea internă a organismului, a funcțiilor diverselor organe, până la procesele trofice; sub aspectul *conținutului*, tipul de activitate nervoasă superioară este, însă, mai restrâns. Dacă tipul de activitate nervoasă superioară este o noțiune *fiziologică* – fiind expresia structurii morfofuncționale a sistemului nervos –, temperamentul este o noțiune *psihologică*, care privește activitatea psihică și conduita.

Temperamentul este un corespondent în plan psihocomportamental, al tipului de sistem nervos. Tipul de activitate nervoasă superioară nu se transferă, însă, direct într-o caracteristică temperamentală, ci *mediat* (filtrat) de sistemul de relații cu lumea (reflexe condiționate, experiența subiectivă). Între tipul de activitate nervoasă superioară și temperament nu poate exista o neconcordanță, poate fi vorba numai de modul particular în care tipul se exprimă în viața psihică, în urma dezvoltării ontogenetice a individului. Pavlov a demonstrat că tipul de sistem nervos este înăscut și el nu se schimbă în mod structural în cursul ontogenezei. Însușirile fundamentale ale activității nervoase superioare nu se schimbă, dar ele se dezvoltă în ontogeneză, în direcția creșterii, a întăririi lor, în succesiunea: *intensitate* → *echilibru* → *mobilitate*. Aceasta este regula generală, dar în cadrul ei pot exista variații ce depind de

caracteristicile tipului nativ. Rezultă că tipul influențează și caracteristicile procesului de maturizare nervoasă. Nu se cunoaște exact în ce măsură influențează factorii de mediu asupra tipului; în orice caz, o dinamică a tipului în ontogeneză există. Însușirile de tip și cele de vârstă trebuie privite în unitate: la trecerea de la o generație la alta, prin antrenament crește mobilitatea de la părinți la urmași.

Temperamentul este, în esență, larg determinat genetic (tipul fiind înnăscut), totuși el nu reprezintă o componentă rigidă, imuabilă, ci suportă unele modificări în cursul vieții.

Temperamentele nu pot fi schimbate (înlocuite unele cu altele), dar pot fi *educate, modelate* sub influența *factorilor socio culturali* (facilitând manifestarea trăsăturilor temperamentale cu efecte pozitive și inhibând manifestarea celor cu efecte negative).

Cu referire la *natura psihică a temperamentului*, aceasta este *emoțional-reactivă*.

- Temperamentul este „fundamentul emoțional al personalității” (G. Allport, 1991).
- Temperamentul se referă la fenomenele caracteristice ale naturii emoționale a unui individ, incluzând: sensibilitatea față de o stimulare emoțională, forța și viteza sa obișnuită de răspuns, calitatea dispoziției sale predominante și toate particularitățile fluctuației și intensității dispoziției” (*idem*).
- Aceste fenomene sunt considerate de Allport ca fiind dependente de construcția constituțională și, deci, în mare măsură ereditare ca origine.

La nivelul sistemului de personalitate, temperamentul nu reprezintă latura de conținut, ci latura *formală* (de formă) a personalității. El ține de *stilul*, de *forma*, de *modul* omului de a fi și de a se comporta. Temperamentul, pe de o parte, ne indică modul în care se exteriorizează și se manifestă o persoană într-o situație concretă, sub aspectul intensității, mobilității și echilibrului diverselor tendințe, pulsioni și procese biologice contrare (forță – slăbiciune, mobilitate – inerție, excitație – inhibiție, control – impulsivitate etc.), iar pe de altă parte, influențează celelalte laturi ale personalității, nuanțând modul lor de manifestare, având rol predispozant și facilitând sau inhibând formarea lor.

Tipologii temperamentale

De-a lungul timpului au fost elaborate o multitudine de tipologii temperamentale, în funcție de diverse criterii:

- 1) criterii morfologice sau bioconstituționale;
- 2) criterii psihofiziologice;
- 3) criterii psihologice;
- 4) criterii psihosociologice;
- 5) criterii psihopatologice.

1. Tipologii bioconstituționale

Aceste tipologii se bazează pe parametrii *constituției corporale, morfologice* a individului, mai exact pe raporturile cantitative dintre diferitele dimensiuni ale corpului, considerând că o anumită constituție predispune la un anumit comportament.

în cadrul lor, se diferențiază trei tipuri constituționale:

1. unul cu dimensiunile orizontale mai accentuate (tipul brevilin),
2. altul cu dimensiunile de lungime mai accentuate (tipul longilin)
3. și un al treilea tip intermediar.

1.a. Tipologia psihiatrului german E. Kretschmer

Primul care a reușit să încadreze problema tipologiei constituționale în coordonatele psihologiei a fost psihiatrul german E. Kretschmer. Pe baza constatărilor făcute pe bolnavii psihici, Kretschmer elaborează o tipologie valabilă și pentru oamenii normali. El distinge trei tipuri constituționale principale, și anume:

- a. *Tipul picnic* → constituție orizontală, abdomen voluminos, tendința spre obezitate, statură mijlocie, piele întinsă, fața moale și largă, gât mare, torace bombat și lăsat în jos, extremități moi, rotunde, scurte, sistem osos fragil;
- b. *Tipul leptosom (astenic)* → constituție verticală (dezvoltat mai mult în lungime), trunchi cilindric, cutie toracică plată (turtită), umeri apropiați și înguști, cap mic și rotund, mușchi și oase subțiri (aspect scheletic), nas lung și ascuțit, paloarea feței, trăsături feminine la bărbați și masculine la femei;
- c. *Tipul athletic – vâscos* → constituție fizică proporționată, dezvoltare amplă a scheletului osos, a musculaturii, epidermei; partea de sus a corpului dezvoltată în lărgime, gât îngust, umeri lați și bazin îngust.
- d. tip accesoriu – *tipul displastic* → (cu malformații individuale și mai puțin individualizat).
Acestor tipuri constituționale le corespund două tipuri psihice:

1. *tipul ciclotim*, caracterizat printr-o permanentă oscilație (trecere în cicluri) de la o stare psihică la alta (veselie – tristețe, calm – iritare); aceste oscilații pot fi rapide și superficiale la unii, lente și profunde la alții; este adecvat la excitație (natural, liniștit); se asociază cu extraversia (persoane naturale, firești);

2. *tipul schizotim* se distinge printr-o profundă discrepanță între aparență și esență, dintre ceea ce se vede și ceea ce este ascuns; *poate fi cald, hipersensibil* sau rece, insensibil; prezintă contraste între constant (temperamentele calde, hipersensibile) și instabil (temperamentele reci, insensibile); este inadecvat la excitație (reținut, blocat); se asociază cu introversia (persoane complexe, greu descifrabile).

Kretschmer stabilește și o corelație între cele 3 tipuri și predispoziția pentru anumite boli psihice:

- tipul *picnic – ciclotim* predispune la boli maniaco-depresive;
- tipul *astenic – schizotim* predispune la schizofrenie;
- tipul *athletic – vâscos* și tipul displastic predispun la epilepsie.

1.b. Tipologia lui W. H. Sheldon

În funcție de gradul de dezvoltare a celor trei forțe embrionare *endoderm, mezoderm și ectoderm* — Sheldon stabilește trei biotipuri :

1. *endomorf*,

2. *mezomorf*

3. *ectomorf*.

a) *Endomorful* → constituție dezvoltată pe orizontală, sferică, dezvoltare redusă a mușchilor și oaselor, un coeficient redus al suprafeței corporale.

b) *Mezomorful* → greu și rectangular (dreptunghiular), dezvoltare superioară a oaselor și mușchilor, rezistent la efortul fizic.

c) *Ectomorful* → constituție dezvoltată pe verticală, înalt, fragil, cu coșul pieptului turtit, slab, cu mușchii puțin dezvoltați, puțin rezistent la efortul fizic.

Acestor trei tipuri constituționale le corespund trei tipuri temperamentale distincte

1 Endomorf- *Visceroton*

2. Mezomorf- *Somatoton*

3. Ectomorf- *Cerebroton*

a) *Tipul visceroton* → caracterul relaxat al ținutei și al mișcărilor, dorință de confort fizic, plăcerea de a munci, sociabil, amabil, tolerant, mâncăcios, somn adânc, nevoia de ceilalți atunci când este tulburat; corespunde *tipului picnic* descris de Kretschmer.

b) *Tipul somatoton* → aserțiune în ținută și mișcări, dorință de aventură fizică, nevoia de efort fizic, manifestări energice, vioi, tendința de a domina, tendința spre autoafirmare, competitivitate, maniere directe, agresivitate, claustrofobie, voce nereținută, indiferență față de durere, somn neliniștit, simte nevoia de acțiune atunci când are probleme; corespunde *tipului athletic* descris de Kretschmer.

c) *Tipul cerebroton* → mișcări reținute, anxios, inhibat, tendință de izolare, sociofobie, agorafobie, discreție în domeniul afectiv, încordare mintală, hiperatenție, voce reținută, evitarea zgomotului, meditativ, introvert, nevoia de singurătate atunci când are probleme; corespunde *tipului astenic* descris de Kretschmer.

2. Tipologii psihofiziologice

Criteriile considerate în cadrul tipologiilor psihofiziologice sunt atât *psihologice* cât și *fiziologice*, realizându-se o *sinteză* între subiectiv și obiectiv.

2.a. Tipologia lui I.P. Pavlov

Plecând de la unul din postulatele de bază ale psihologiei științifice, conform căruia *psihicul este funcție a creierului*, Pavlov consideră că principalii factori care condiționează tipul temperamental sunt proprietățile naturale înnăscute – *intensitatea (forța)*, *echilibrul* și *mobilitatea* – ale celor două procese nervoase fundamentale: *excitația* și *inhibiția*. Cele trei proprietăți definesc *tipul de activitate nervoasă superioară* sau *tipul de sistem nervos*. În funcție de cele trei criterii fundamentale ale activității nervoase superioare, distingem:

1. după criteriul forței - *tipuri puternice și slabe*
2. după criteriul echilibrului - *tipuri echilibrate și neechilibrate*
3. după criteriul mobilității - *tipuri mobile și inerte*

Aceste tipuri de sistem nervos pot fi identificate prin anumiți *indicatori psihocomportamentali* (I. Radu, 1991):

a) *Indicatori ai forței proceselor nervoase*

Indicatori ai tipului puternic Indicatori ai tipului slab

- capacitate de lucru intensă și prelungită, inclusiv în condiții de suprasolicitare, stres;
- capacitate de lucru în regim de dozare uniformă a efortului; consum mic pe unitate de timp, dar eșalonat în continuitate; declin rapid în situații de stres;
- restabilirea rapidă după efort sau oboseală;
- oboseala se instalează rapid și este persistentă;
- capacitate de a cuprinde sarcini complexe, rezistență la stimuli supraadăugați;
- volum mai mic al activității (nu poate duce suprasarcini), dificultatea atenției distributive; stimulii supraadăugați exercită o influență inhibitivă accentuată;
- menținerea îndelungată, în probe de învățare a platoului atins prin exercițiu;
- suprasolicitarea inhibiției duce la suprimarea reacțiilor învățate, la conduită haotică;
- relație aproximativ liniară între nivelul mobilizării energetice și dificultatea sarcinilor (indicator și al echilibrului);

- mobilizare excesivă în raport cu sarcina;
- praguri senzoriale ridicate, sensibilitate redusă.
- praguri senzoriale joase, sensibilitate ridicată.

b) *Indicatori ai echilibrului proceselor nervoase*

Indicatori ai tipului echilibrat Indicatori ai tipului neechilibrat

- efectuarea în mod egal în timp a aceleiași activități;
- evoluție sincopată a activității;
- coordonare motorie; ● coordonare mai dificilă;
- concurența (suprapunerea) a două activități nu are efecte negative; ușurința atenției distributive;
- suprapunerea de activități (sarcini) perturbă sarcina de bază;
- suportă situații de așteptare prelungită; ● tendință spre supraexcitare; suportă greu „afectul așteptării prelungite”;
- dezvoltă ușor stăpânire de sine. ● izbucniri nervoase frecvente, reacții explozive;
- intensitatea reacției de orientare se asociază cu predominarea excitației.

c) *Indicatori ai mobilității proceselor nervoase*

Indicatori ai tipului mobil, vioi Indicatori ai tipului inert

- adaptare rapidă la împrejurări noi de viață; viteză sporită în formarea reacțiilor noi;
- ritm lent de adaptare la situații noi, inerția deprinderilor și stereotipiilor;
- trecerea ușoară de la repaus la activitate, și invers;
- trecerea anevoioasă de la repaus la activitate și invers;
- mobilitate motorie și verbală. ● lentoare în mișcări și limbaj.

- Prin interacțiunea și combinarea celor trei însușiri ale activității nervoase superioare rezultă patru tipuri de bază, cărora le corespund cele patru temperamente stabilite în Antichitate de Hippocrate:

1. temperamentul *sangvinic*,
2. temperamentul *flegmatic*,
3. temperamentul *coleric*
4. temperamentul *melancolic*.

Tipologia lui Pavlov are și limite:

- ✓ nu ia în considerare decât variantele extreme ale celor trei însușiri ale activității nervoase superioare (fără a surprinde și variantele temperamentale intermediare, intertipice);
- ✓ nu ia în considerare toate cele trei însușiri la toate tipurile (tipul slab se stabilește doar pe criteriul intensității).

2.b. *Tipologii neopavloviene*

V. D. Nebîlițin a introdus o a patra dimensiune (însușire) a tipului de sistem nervos, și anume, *dinamismul* proceselor nervoase: *ușurința, viteza cu care celulele nervoase generează procesele excitative și inhibitive* în cursul elaborării reacțiilor condiționate (pozitive și negative).

Dinamismul nu este identic cu mobilitatea proceselor nervoase, aceasta din urmă desemnând viteza cu care se realizează schimbarea semnificației stimulilor (pozitivi și negativi) și rapiditatea cu care procesele de excitație și inhibiție se înlocuiesc unele pe altele.

Indicatorii dinamismului constau în:

- rapiditatea apariției și stingerii reflexelor condiționate;
- ritmuri specifice EEG;
- durata reacției de orientare la prima prezentare a stimulilor;

- viteza elaborării diferențierilor dintre stimuli.

Gheorghe Zapan (1984) a adăugat la cele trei însușiri ale sistemului nervos stabilite de Pavlov, încă 3 dimensiuni (indici) temperamentale – *persistența, tonusul afectiv, direcția* – în cadrul a patru subsisteme: *motorgeneral, afectiv, perceptiv-imaginativ, mental*.

Corelând cele șase dimensiuni temperamentale cu cele patru subsisteme din cadrul sistemului temperamental, rezultă 4 tipuri temperamentale:

- a) *tipul activ*, la care predominant este subsistemul motor-general;
- b) *tipul afectiv*, la care predominant este subsistemul afectiv;
- c) *tipul artistic*, la care predominant este subsistemul perceptiv-imaginativ;
- d) *tipul gânditor*, la care predominant este subsistemul mental.

3. Tipologii psihologice

În cadrul tipologiilor psihologice se consideră drept criteriu de clasificare a temperamentelor *fenomenele de natură psihică*.

3.a. Tipologia lui C.G. Jung

Jung fundamentează din punct de vedere psihologic tipologia temperamentelor în termeni de trăsături polare. El consideră că personalitatea umană este diferit orientată: fie spre lumea externă, spre obiecte (*tipul extravertit*), fie spre lumea interioară, spre sine (*tipul introvertit*). Persoanele la care aceste orientări nu sunt predominante, ci se află în stare de echilibru, aparțin *tipului ambivert*. Pe baza dimensiunii polare *extraversie – introversie* se pun în evidență diferențele interindividuale, exprimând atât modalitatea dominantă a interacțiunii individului cu lumea, cât și orientarea energiei sale psihice.

Tipul extravertit:

- este orientat predominant spre lumea externă, spre lumea obiectelor și fenomenelor reale (atenție externă);
- rolul predominant în determinarea preferințelor, a alegerilor, a deciziilor îl are factorul extern raportat la cel intern;
- energiile psihice sunt orientate spre obiect, parcă ar fi atrase de acesta ca de un magnet;
- se caracterizează prin: gândire concretă, obiectivitate, simț practic, inventivitate în tehnică, sociabilitate, inițiativă, deschidere, tendință de dominare, agresivitate, plătitudinea sentimentelor etc.

Tipul introvertit:

- este orientat predominant spre lumea interioară (subiectivă) cu toate componentele sale (atenție interioară);
- viața psihică se centrează mai mult în jurul propriilor idei despre lucruri și despre sine;
- energiile psihice sunt orientate spre subiect, parcă ar fi respinse de obiect;
- se caracterizează prin: gândire abstractă și profundă, capacitate de convingere, hotărâre, corectitudine, subiectivitate, tendință de izolare, încăpățănare, indiferență, anxietate, egocentrism etc.

Cele două orientări se pot manifesta atât la nivelul conștiinței, cât și la nivelul inconștientului, dar în sensuri opuse: dacă la nivelul conștiinței se manifestă extraversiunea, atunci la nivelul inconștientului vor apărea tendințe contrare de introversiune și invers. În concepția lui Jung cele două nivele – conștient și inconștient – reprezintă tendințe compensatorii și complementare Jung indică 4 compartimente diferite în care se pot manifesta extraversiunea

sau introversiunea, și anume: *gândirea, afectivitatea, senzațiile și intuiția*. În funcție de compartimentul predominant se pot distinge în total opt tipuri, și anume:

- *gânditor-extravertit;*
- *gânditor-introvertit;*
- *sentimental-extravertit;*
- *sentimental-introvertit;*
- *senzitiv-extravertit;*
- *senzitiv-introvertit;*
- *intuitiv-extravertit;*
- *intuitiv-introvertit.*

3.b Tipologia olandeză – G. Heymans și E.D. Wiersma

Cei doi autori definesc temperamentul pe baza a trei dimensiuni (însușiri) psihice fundamentale:

- a) *emotivitatea* sau instabilitatea emoțională: vizează reacțiile individului la evenimentele cu care se confruntă; când evenimentele sunt importante, tensiunea psihică se descarcă deseori prin emoții;

distingem două tipuri:

- *tipul emotiv* (tendința de a se tulbura puternic)
- *tipul nonemotiv* (se emoționează foarte greu).

- b) *activitatea*: constă în prezența sau absența dispoziției spre acțiune; este legată de forța sistemului nervos folosită de Pavlov în tipologia sa;

se disting două tipuri:

- *tipul activ* (mereu angajat în acțiune, tendința de a înlătura obstacolele care împiedică desfășurarea acțiunii)
- *tipul non-activ* (depune efort pentru desfășurarea acțiunii ca și cum totul ar fi împotriva dorințelor sale).

- c) *rezonanța afectivă*: se referă la „ecoul” pe care un eveniment îl are asupra individului;

se diferențiază două tipuri:

- *tipul primar* (individul se detașează cu rapiditate de evenimentul petrecut, prezentul fiind trăit imediat, reacțiile fiind spontane și imediate)
- *tipul secundar* (un eveniment îl preocupă pe individ multă vreme; evenimentul este analizat, clasat și intervine în experiența anterioară a subiectului; chiar și un eveniment minor poate avea un „ecou” foarte profund).

3.c. Tipologia franceză – R. Le Senne, G. Berger, A. Le Gall

La cele 3 însușiri utilizate de tipologia olandeză, autorii francezi adaugă alte 6 componente psihologice –

- *lărgimea sau întinderea câmpului conștiinței,*
- *extraversia,*
- *tandrețea sau sensibilitatea afectivă,*
- *pasiunea intelectuală,*
- *aviditatea /lăcomie, poftă nelimitată/,*
- *interesele senzoriale –, rezultând prin combinarea lor un mare număr de tipuri particulare.*

Fiecare dintre cele 6 tipuri stabilite de Heymans și Wiersma pot avea subdiviziuni. De exemplu, Le Gall stabilește pentru tipul nervos următoarele subtipuri:

- a) *tipul nervos melancolic* → înclinat spre interiorizări, reflexii, reverie;
- b) *tipul nervos frivol* → se abandonează ușor tentațiilor, este avid de noutăți;
- c) *tipul nervos mitoman* → înclinat spre fabulații, spre compensarea decepțiilor și vidului din viața reală prin fantezii romantice;
- d) *tipul nervos dezaxat* → emotivitate, complexitate cognitivă, receptează fapte de imaginație, este atras de literatura pornografică;
- e) *tipul nervos hiperemotiv* → teama de necunoscut, de excepțional;
- f) *tipul nervos isteric* → rupe contactul cu realitatea, se abandonează pulsioniilor afectivității.

Cercetările ulterioare au demonstrat că dimensiunile utilizate de autorii olandezi și francezi pot fi reduse, prin analiză factorială, la doi factori independenți: *emotivitate* și *rezonanță afectivă* (primaritate – secundaritate).

4. Tipologii psihosociologice

În cadrul tipologiilor psihosociologice se ia în considerare raportarea omului la *mediul sociocultural*, la *sistemul axiologic (sistemul valorilor)*.

4.a. Tipologia elaborată de Spranger, Allport și Vernon

Acești autori, plecând de la premisa că *valorile* determină anumite tipuri umane deoarece omul are o atitudine față de ele, au *identificat 6 tipuri umane în funcție de orientarea valorică a persoanei*, de atitudinea dominantă față de valori:

- a. *Tipul teoretic* → are ca valoare dominantă descoperirea *adevărului*, scopul său principal fiind acela de a-și ordona și sistematiza cunoașterea; este predominant empiric, critic și rațional, evitând judecățile estetice sau morale, în favoarea celor strict cognitiv – analitice;
- b. *Tipul economic* → este dominat de ideea *utilității*, satisfacerea trebuințelor materiale fiind pe primul plan; fiind interesat de afaceri, producție, comerț și consumul bunurilor, tinde să ignore dimensiunea estetică a existenței, mai ales atunci când acestea îi lipsește componenta comercială;
- c. *Tipul estetic* → are ca valoare dominantă *armonia*, experiența empirică fiind judecată în sine, din perspectiva grației, simetriei și corespondenței;
componentele teoretice și pragmatice sunt convertite în experiență estetică, frumosului acordându-i-se implicit și o funcție de adevăr;
- d. *Tipul social* → are ca valoare supremă *dragostea de oameni*, obiectivată în relații interpersonale pozitive, filantropice, prietenie și altruism; pragmatismul, atitudinea teoretică, economică sau politică sunt considerate reci și inumane;
- e. *Tipul politic* → este interesat în primul rând de *putere*, ascendență și control asupra celorlalți, toate activitățile desfășurate fiind ocazii și pretexte pentru competiție, luptă și posibile surse de obținere a superiorității;
- f. *Tipul religios* → are ca valoare supremă *unitatea*; este mistic și caută să înțeleagă universul ca întreg și să se raporteze pe sine la această totalitate cuprinzătoare; există „*mistici imanenți*” (care își găsesc experiența religioasă în afirmarea vieții și în participarea activă la ea; de exemplu, un Faust cu elanul și entuziasmul său vede ceva divin în fiecare eveniment) și „*mistici transcendentali*” (care caută unitatea sa cu divinitatea prin retragerea din viață – ascetul).

4.b. Tipologia elaborată de K. Horney

Horney clasifică temperamentele în funcție de relațiile interpersonale.

După modul în care o persoană rezolvă conflictul interpersonal generat de existența a două atitudini contradictorii (opuse), Horney distinge 3 tipuri temperamentale, cu orientări interpersonale diferite:

- a. *Tipul complezent (dependent)* – orientat spre relație; trebuință de dependență de afiliere (relaționare), sentiment de inferioritate, stimă de sine scăzută, tendință de supunere și conformism;
- b. *Tipul agresiv* – orientat împotriva relației; tendință de dominare, nevoie de succes, de recunoaștere socială; perfecționism; spirit competitiv, cu tendințe agresive, rezistență scăzută la frustrare;
- c. *Tipul detașat* – detașare afectivă de relație; trebuință de autorealizare, tendință spre izolare, rezistență la schimbare.

5. Tipologii psihopatologice

Acestea pornesc de la criteriile *psihopatologice*, vizând în principal, destrucțiunile manifestărilor temperamentale.

E. Kahn distinge următoarele tipuri:

- a. *Tipul nervos*: caracterizat printr-o fenomenologie nevrotiformă;
- b. *Tipul sensibil*: impresionabil, cu sensibilitate infantilă;
- c. *Tipul obsesiv*: nesigur, temător;
- d. *Tipul exploziv*: violent, primitiv în reacții;
- e. *Tipul hipertimic*: euforic, optimist;
- f. *Tipul depresiv*: pesimist, cu spirit critic exagerat;
- g. *Tipul instabil*: oscilant;
- h. *Tipul amoral*: lipsit de scrupule;
- i. *Tipul nestatornic*: înclinat spre schimbare;
- j. *Tipul impulsiv*: nestăpânit, dând frâu liber tendințelor instinctive;
- k. *Tipul fantastic*: visător, trăiește în reverie;

ÎNTREBĂRI DE AUTOEVALUARE

1. Definiți conceptul temperament.
2. Prin ce se exteriorizează dinamica temperamentală?
3. Ce indicatori ai temperamentului cunoașteți?
4. Numiți criteriile în baza cărora au fost elaborate tipologiile temperamentale.
5. Ce criterii stau la baza tipologiilor bioconstituționale?
6. Teoriile căror savanți stau la baza tipologiilor bioconstituționale?
7. Ce criterii stau la baza tipologiilor psihofiziologice?
8. Explicați tipologia lui I.P.Pavlov.
9. Numiți indicatorii psihocomportamentali.
10. Descrieți tipologiile psihologice.
11. Ce cunoașteți despre tipologia lui C.G.Jung?
12. Ce criterii sunt puse la baza tipologiei olandeze – G. Heymans și E.D. Wiersma?

SUBSISTEMUL INSTRUMENTAL - OPERAȚIONAL AL PERSONALITĂȚII

Definiție și caracterizare generală a aptitudinilor

Relația aptitudini – procese psihice

Relația aptitudini – cunoștințe, deprinderi, priceperi

Relația aptitudini – dimensiunea afectiv-motivațională

Raportul ereditate-mediu în determinarea aptitudinilor

Relația aptitudini – caracter (atitudini)

Relația aptitudini – temperament

Definiție și caracterizare generală a aptitudinilor

Dacă temperamentul se exprimă numai în dinamica și energia cu care se realizează procesele psihice (el fiind latura de formă a personalității), aptitudinile se exprimă în calitatea, eficiența și utilitatea lor/proceselor psihice, fiind o latură de conținut a personalității. Termenul de aptitudine provine din cuvântul latin *aptus* („apt de...”) și se referă la posibilitatea individului de a desfășura o anumită activitate, obținând rezultate supramedii (deasupra mediei celorlalți indivizi

2. Structura psihologică a aptitudinilor

Studiul aptitudinilor, sub aspect structural, implică mai multe coordonate, și anume:

- elementele componente (factorii) ale aptitudinilor;
- nivelul de dezvoltare și modul de organizare (structurare) al elementelor componente;
- nivelul de funcționalitate al elementelor componente, respectiv, relațiile dintre ele.

Aptitudinile reprezintă o structură complexă, multidimensională, constituită dintr-un ansamblu de *proces și calități psihice*, dezvoltate la un nivel superior, organizate într-un anumit fel, în concordanță cu solicitările activității exercitate, și care se manifestă în mod constant și relativ stabil. Din acest punct de vedere, aptitudinile constituie „o organizare selectivă a componentelor cognitive, afective, motivaționale și executive, care permit omului desfășurarea cu succes a unei activități într-un domeniu dat” (M. Golu, A. Dicu, 1972).

Din punct de vedere structural-funcțional distingem:

- a. Aptitudini ce aparțin unor *domenii diferite de activitate*, diferențierea lor făcându-se după natura și specificul componentelor implicat.

Ex: aptitudinile matematice presupun capacitatea de a înțelege rapid structura de ansamblu a problemei, capacitatea de sinteză, de abstracție, de imaginație spațială, simțul corelațiilor spațiale și aritmetice, pe când aptitudinile muzicale presupun cu totul alte calități psihice: auzul absolut, simțul ritmului, perceperea și reproducerea melodiilor, capacitatea de trăire afectivă.

- b. Aptitudini ce aparțin *aceluiași domeniu de activitate*, în cadrul cărora componentele implicate sunt identice, semnificativ devenind însă modul lor de *ierarhizare* care poate fi diferit de la un individ la altul, dând nota specifică a aptitudinilor.

Ex: la un compozitor ierarhizarea componentelor aptitudinilor muzicale poate avea o formă, în timp ce la un alt compozitor ierarhizarea poate avea o altă formă.

Structura aptitudinilor poate fi diferită din punctul de vedere al *complexității*:

- unele au o structură relativ simplă – *aptitudini simple* – cum sunt cele senzoriale;
- altele au o structură complexă – *aptitudini complexe* – cum ar fi diferitele tipuri de inteligență sau unele aptitudini speciale (științifice, artistice, literare, manageriale etc.).

!!!! Important:

- ❑ Prezența unei aptitudini izolate, oricât de dezvoltată ar fi ea, nu poate singură să asigure succesul într-o activitate oarecare (succesul unei activități depinzând de prezența, corelarea mai multor aptitudini). Ex: oricât ar fi de dezvoltat spiritul de observație, acesta singur nu poate asigura succesul în activitățile în care această aptitudine este necesară.
- ❑ Absența unei aptitudini nu poate constitui o piedică pentru desfășurarea cu succes a unei activități sau a alteia, datorită relațiilor de *compensare* dintre aptitudini.
- ❑ Structura aptitudinilor are un caracter *dinamic*. Ele își schimbă structura și eficiența în funcție de vârstă și de natura sarcinilor și situațiilor.
- ❑ De-a lungul vieții, traiectoria evolutivă a aptitudinilor parcurge *trei stadii*:
 1. *De dezvoltare*, în care are loc o amplificare a structurii lor funcționale (aspectul procesual) având ca efect o creștere a eficienței;
 2. *De optimum funcțional*, cu dezvoltarea optimă a structurii funcționale și eficiență maximă;
 3. *De declin (de regresie)*, în care are loc o degradare treptată a structurii funcționale sau a unor componente ale sale și având ca efect o scădere a eficienței.
- ❑ Modificările aptitudinilor de la o vârstă la alta sunt determinate de o serie de factori, cum ar fi:
 - *natura și complexitatea aptitudinii* (aptitudinile simple ating mai repede nivelul maxim);
 - *nivelul educațional* (cu cât acesta este mai ridicat, cu atât scăderea performanței se realizează mai târziu și mai lent);
 - *experiența profesională*: în cazul aptitudinilor sportive, performanța maximă se atinge la vârsta de 25-29 ani, în cazul aptitudinilor literare și artistice la vârsta de 30-40 ani, iar în filosofia socială performanța maximă se obține la vârsta de 35-45 de ani. Geniile rămân productive toată viața.
- ❑ Ritmul dezvoltării aptitudinilor poate fi diferit de la un individ la altul, în funcție de factorii biologici, psihologici, geografici și sociali.
- ❑ O influență majoră în evoluția aptitudinilor o au *condițiile de mediu*, cercetările arătând că dezvoltarea aptitudinilor la nivel superior necesită condiții favorabile de mediu, în timp ce caracterul nefavorabil al condițiilor de mediu poate duce la deteriorarea, până la pierderea aptitudinilor.

Raportul ereditate-mediu în determinarea aptitudinilor

- Caracterul înnăscut sau dobândit al aptitudinilor reprezintă o problemă amplu dezbătută și controversată.
- În cadrul psihologiei clasice s-au delimitat două orientări opuse privind determinarea aptitudinilor:
 - a. *Orientarea ineistă care absolutizează rolul eredității*;
Primele teorii asupra aptitudinilor au susținut caracterul înnăscut, ereditar și nemodificabil al acestora, *contestând faptul că ele se formează și se dezvoltă în ontogeneză*.
Unul dintre principalii reprezentanți ai acestei abordări este Fr. Galton, autorul primei cărți bazate pe o cercetare concretă a problemei aptitudinilor și intitulată *Hereditary Genius* (1914), în care argumentează ideea geniului înnăscut.
 - b. *Orientarea genetistă care absolutizează rolul mediului extern*.
Împotriva pozițiilor ineiste s-au ridicat diferiți reprezentanți ai *genetismului*, care *considerau aptitudinile un produs exclusiv al mediului, reducând la zero rolul eredității*.

Plecând de la principiul „tabula rasa” conform căreia de la natură toți oamenii sunt egali, se încerca demonstrarea rolului învățării în formarea aptitudinilor: la orice individ, prin învățare, se poate forma orice aptitudine.

Reprezentanții școlii behavioriste (Thorndyke, Newman etc.) folosind „metoda gemenilor” au evidențiat rolul mediului și educației în formarea aptitudinilor, cercetările fiind efectuate pe gemeni dizigoți (sau fraternali) și monoziigoți (sau identici), crescuți în aceleași condiții sau în condiții diferite de mediu și educație.

Psihologia științifică contemporană a demonstrat că cele două orientări (*ineistă și genetistă*) sunt eronate. Personalitatea umană, în întreaga ei complexitate, cu particularitățile sale psihocomportamentale specifice, nu poate fi concepută decât prin prisma *interacțiunii* permanente, dinamice a celor doi factori: ereditatea și mediul. Ereditatea are un rol important în procesul formării aptitudinilor, dar ea nu este determinantă. Ereditatea nu furnizează structuri operaționale încheiate, finisate, gata de funcționare, ci ea oferă doar niște *premise (predispoziții)* funcționale, mai mult sau mai puțin specifice; dacă aceste premise nu sunt puse în valoare, aptitudinea, ca atare, nu se manifestă.

Astfel, *predispozițiile sunt înnăscute și nu aptitudinile.*

Premisele ereditare ale aptitudinilor constau în:

- *însușirile-tip ale sistemului nervos* – intensitatea, mobilitatea și echilibrul dintre excitație și inhibiție;
- *plasticitatea sistemului nervos*;
- *anumite particularități morfofuncționale ale analizatorilor* (construcția mai bogată, mai fixă de neuroni specializați, ușor excitabili etc.)

Aptitudinile sunt determinate:

1. de potențialitățile date în programul genetic (predispoziții);
2. de condițiile în care aceste potențialități latente devin potențialități active.

Astfel, aptitudinile, condiționate de predispoziții, se formează și se dezvoltă întotdeauna în procesul *activității*, în raport cu o activitate concretă în care premisele ereditare sunt intens exercitate.

Relația dintre activitate și aptitudini este reciprocă: activitatea este *sursa, factorul esențial* pentru formarea și dezvoltarea aptitudinilor, aptitudinile *se manifestă* în cadrul activității.

Dezvoltarea superioară a anumitor aptitudini generale și speciale, împreună cu modalitățile variate de structurare dinamică a acestora, determină apariția talentelor complexe, multilaterale care se manifestă în mai multe domenii de activitate:

- Leonardo da Vinci a fost pictor, scriitor, filosof, naturalist, fizician, inginer, matematician;
- Goethe – poet, naturalist, fizician;
- Gogol și Caragiale – scriitori și actori;
- Camil Petrescu – romancier, dramaturg, poet, estetician, filosof, matematician;
- George Călinescu – romancier, dramaturg, poet, istoric literar;
- Mihai Beniuc – poet, psiholog.

4. Aptitudinile în structura personalității

Aptitudinile intră în relații:

- a) cu toate celelalte componente ale vieții psihice,
- b) cu întregul sistem al personalității
- c) cu celelalte subsisteme din cadrul personalității, fapt care se repercutează asupra performanței.

Relația aptitudini – procese psihice

Orice aptitudine se realizează prin procese psihice a căror pondere poate fi mai mare în cazul unor aptitudini sau mai mică în cazul altora. Aptitudinile își au originea în procesele psihice, dar nu sunt nici identice cu acestea, și nici simple însumări ale proceselor psihice. Ele presupun un nivel superior de dezvoltare a proceselor și funcțiilor psihice, un mod specific de structurare și integrare a acestora. Aptitudinile reprezintă sintetizări, generalizări, transfigurări ale caracteristicilor dominante ale proceselor psihice. Ele sunt însușiri sintetice ale întregii personalități, și nu ale proceselor psihice componente.

Relația aptitudini – cunoștințe, deprinderi, priceperi

Aptitudinile se formează, se dezvoltă și se manifestă în cadrul activității, prin:

- însușirea sistematică de cunoștințe,
- prin dobândirea de deprinderi – ca moduri de acțiune care prin exercițiu s-au automatizat – și priceperi – ca generalizări ale cunoștințelor și deprinderilor – corespunzătoare

La rândul ei, aptitudinea o dată formată, înlesnește însușirea de noi cunoștințe, deprinderi și priceperi, precum și restructurarea celor existente.

Distincția dintre aptitudini și deprinderi se poate face din perspectiva a trei criterii (Zörgö, 1980):

- a. *Sub aspectul procesual* → în cazul formării aptitudinilor, pe măsura dezvoltării lor se realizează o *amplificare procesuală*; în cazul formării deprinderilor, pe măsura automatizării lor, are loc o *reducție a proceselor* implicate;
- b. *Sub aspectul funcționalității* → deprinderile se limitează la o *acțiune sau operație* bine determinată; aptitudinile cuprind o *familie întregă de acțiuni variate* care pot fi cuprinse în ansamblul unei *activități* (literare, muzicale, sportive, matematice, tehnice etc.);
- c. *Sub aspect formativ (disponibilitatea sau potențialitatea activă)* → aptitudinile se caracterizează printr-o dezvoltare continuă, printr-o creștere a disponibilităților; în cazul formării deprinderilor, rezervele potențiale scad treptat ca urmare a realizării lor sub forma performanțelor situate la limita superioară a posibilităților de dezvoltare. De exemplu, deprinderile motorii sau cele de calcul mintal, dincolo de o anumită limită, nu se mai pot ameliora nici chiar în cazul supraînvățării; nu același lucru se întâmplă în cazul aptitudinilor matematice sau verbale.

Relația aptitudini – dimensiunea afectiv-motivațională

Dimensiunea afectiv – motivațională reprezintă un important factor al formării aptitudinilor și valorizării lor maximale, ea furnizând și direcționând energia acțiunilor umane. Nici o aptitudine nu se poate forma în lipsa unei motivații adecvate față de respectivul domeniu. Fără imbold intern, fără motivație, potențialitățile latente nu se activează, iar aptitudinea nu se poate forma. Chiar dacă aptitudinile au fost deja formate, ele nu duc la realizarea unor performanțe superioare dacă nu sunt susținute de o motivație adecvată. Unul dintre cei mai importanți factori motivaționali în formarea aptitudinilor îl reprezintă *interesul*, acesta asigurând o orientare afectiv – cognitivă a individului într-un anumit domeniu de activitate.

Interesul nu este însă numai factor al formării aptitudinilor, ci și produs al acestora. Interesul facilitează dezvoltarea aptitudinii pe următoarele direcții (F. Turcu, 1975):

- determină individul să caute și să găsească activitatea care corespunde cel mai bine aptitudinilor sale;
- mobilizează eforturile necesare formării și dezvoltării aptitudinilor;
- stimulează dobândirea unei atitudini creative față de un anumit domeniu.

Relația aptitudini – caracter (atitudini)

Formarea și valorizarea aptitudinilor depinde și de orientarea caracterială. Pentru ca aptitudinea să se poată forma și manifesta eficient este necesar un caracter care să o susțină (în caz contrar, aptitudinea dispare). La rândul său, caracterul, în formarea și manifestarea lui, implică un ansamblu de aptitudini în lipsa cărora orientarea caracterială rămâne suspendată.

Evaluarea relațiilor dintre aptitudini și caracter se realizează în funcție de trei criterii (P. Popescu-Neveanu, Zörgö, 1980):

- a) *nivelul* la care se situează cele două dimensiuni, în mod absolut (nivelul global: superior, mediu, inferior) și în mod relativ (prevăzând posibilitatea *echilibrării* sau a *dezechilibrării*, a surclasării aptitudinilor prin atitudini sau invers);
- b) *sensul* în care se manifestă interacțiunile (pozitiv și reciproc stimulat, negativ-univoc sau biunivoc și cvasineutral);
- c) caracterul *direct* sau *indirect* al interacțiunilor: *directe* sunt influențele dintre atitudinile focalizate pe o anumită activitate sau pe propriile posibilități și aptitudinile individuale și speciale corespunzătoare; *indirecte* sunt relațiile dintre atitudinile generale față de lume și aptitudinile specializate sau dintre atitudinile concrete și aptitudinile generale, cum ar fi inteligența.

Relația aptitudini – temperament

Între cele două dimensiuni există totuși influențe reciproce:

- – pe de o parte, temperamentul poate facilita sau provoca dificultăți în formarea aptitudinilor, dificultăți care pot fi însă depășite prin exercițiu sau prin compensare.
- – pe de altă parte, modificarea manifestărilor temperamentale poate conduce la modificarea aptitudinilor. Pe baza unor tendințe de adaptare a temperamentelor la activitate, putem vorbi despre o oarecare *profesionalizare a temperamentelor*.

Clasificarea aptitudinilor:

În cadrul subsistemului aptitudinal este necesară o diferențiere și o clasificare, în funcție de mai multe criterii (V. Oprescu, 1991):

1. După natura psihologică a elementelor componente, se diferențiază trei tipuri de aptitudini:
 - *aptitudini senzoriale* (rapiditatea, stabilitatea structurării percepției, plasticitatea perceptuală etc.);
 - *aptitudini psihomotorii* (forța mișcărilor, rapiditatea, precizia, coordonarea mișcărilor);
 - *aptitudini intelectuale* (care prezintă grade diferite de complexitate; cea mai importantă este *inteligența*, care reprezintă o sinteză a mai multor aptitudini intelectuale: spirit de observație, fluența verbală, memorie asociativă, flexibilitatea gândirii, raționament inductiv și deductiv, atenție distributivă etc.).
2. După structura lor, după gradul lor de complexitate, aptitudinile se clasifică în:
 - *aptitudini simple*, elementare, constând din realizarea superioară a unui singur fel de operații psihice (centrarea pe un singur element al aptitudinii respective), cum ar fi: văzul la distanță, diferențierea excitanților sonori, luminoși sau olfactivi, fixarea rapidă a reprezentărilor,

măsurarea din ochi a distanțelor, calculul aritmetic exact, reamintirea fidelă a figurilor sau a desfășurării unei conversații avute cu mult timp în urmă etc. Aceste aptitudini, având la bază o singură funcție, constând doar dintr-o singură însușire psihică, considerate izolat nu duc la rezultate remarcabile decât pe linia anumitor acțiuni simple (de exemplu, nu este suficient un auz fin pentru ca cineva să devină muzician).

- *aptitudini complexe*, a căror clasificare nu se mai face după tipul de operație psihică executată, ci după genul de activitate în care individul reușește în mod deosebit. În acest sens delimităm aptitudini muzicale, literare, plastice, sportive, matematice, tehnice, lingvistice, manageriale etc.

3. După gradul de operaționalitate, de aplicabilitate în diverse domenii de activitate, distingem:

- *aptitudini generale*, care sunt necesare și eficiente în diverse domenii de activitate, ele constituind nucleul operațional al tuturor tipurilor de activitate. Aptitudinile generale implică sisteme asociative flexibile, precum și originalitate în actualizarea asociațiilor, în concordanță cu diverse sarcini concrete. *În mod curent, în calitate de aptitudine generală se ia doar inteligența, ea subsumând celelalte aptitudini* (spiritul de observație, senzitivitatea, memoria, raționamentul, atenția, imaginația).

- *aptitudini speciale*, care au o aplicabilitate restrânsă, ele condiționând succesul doar într-un anumit domeniu de activitate. Printre aptitudinile speciale se numără în primul rând *aptitudinile profesionale*: aptitudinea matematică, aptitudinea tehnică, aptitudinea științifică, aptitudinea literară, aptitudinea muzicală, aptitudinea pedagogică, aptitudinea managerială etc.

Fiecare dintre aceste aptitudini conține un anumit set aptitudinal sau componentă internă, după cum urmează:

a. *Aptitudinea matematică* presupune, după V. A. Krutețki, prezența și combinarea următoarelor elemente:

- aptitudinea de a generaliza rapid și extensiv materialul matematic, de a transpune cu ușurință principiul de rezolvare la alte probleme de același tip (formarea de asociații generalizate), de a găsi rapid o regulă de organizare a datelor (un algoritm);
- aptitudinea de a prescurta rapid un raționament sau un șir de raționamente care formează structura logică desfășurată a rezolvării;
- aptitudinea de a comuta, de a trece rapid și ușor de la raționamentul direct la cel invers, formarea asociațiilor reversibile (asociații directe – de la stimulul precedent la cel consecutiv – și asociații indirecte – invers);
- aptitudinea de reprezentare spațială a figurilor și relațiilor spațiale, îmbinarea și separarea figurilor;
- atracția spre problematic.

b. *Aptitudinea tehnică* include îmbinarea următoarelor calități:

- sensibilitatea vizuală, auditivă, tactilă, câmpul vizual, forța mișcărilor, ritmul motric, viteza de reacție, precizia motrică;
- percepția corectă și ușoară a formei, mărimii, distanței, direcției, volumului obiectelor;
- spiritul de observație;
- reprezentarea spațială;
- gândirea tehnică (reproductivă și creatoare, constructivă, funcțională și economică).

c. *Aptitudinea științifică* are în componența ei următoarele elemente:

- aptitudinea numerică, verbală, spațială;
- spiritul de observație și de investigare – cunoaștere;
- gândirea creatoare;

- curiozitatea epistemică, interesul cognitiv, pasiunea pentru cunoaștere;
- atitudinea activă față de muncă, încrederea în posibilitățile proprii, perseverență în învingerea dificultăților etc.

d. *Aptitudinea literară* presupune în structura ei următoarele componente:

- spiritul de observație;
- gândirea imagistică;
- ușurință asociativ – verbală;
- memoria vizuală și auditivă;
- simțul estetic;
- impresionabilitatea afectivă;
- interesul pentru tot ceea ce este în jur;
- exigență față de sine, față de ceilalți și față de societate;
- simțul răspunderii;
- tenacitate, perseverență.

e. *Aptitudinea muzicală* reunește capacitatea de ascultare a muzicii (percepția muzicii), capacitatea de execuție (de interpretare) și capacitatea de creație (de compoziție muzicală):

- sensibilitatea auditivă;
- diferențierea fină a calităților sunetului (intensitatea, înălțimea și timbrul);
- simțul tonalității sau simțul gamei;
- simțul ritmului și al variațiilor de interval;
- simțul melodic (auzul melodic);
- simțul armoniei muzicale (auzul armonic);
- forța și bogăția imaginației;
- concentrarea auditiv – emoțională a atenției (focalizarea trăirilor emoționale);
- capacitatea de reprezentare auditiv – muzicală (auzul intern).

f. *Aptitudinea pedagogică* include în ansamblul său, următoarele calități relevante:

- facilitate, claritate, inteligibilitate, conciziune și expresivitate verbală;
- raționamentul deductiv (tipic pentru procesul de predare);
- memorie facilă, mobilă și prodigioasă;
- capacitatea de ordonare a informațiilor (organizarea logică a expunerii);
- fluentă, flexibilitate și coerență ideatică;
- originalitate și sensibilitate la probleme;
- spiritul de observație;
- atenția distributivă;
- imaginație în „proiectarea” trăsăturilor personalității elevilor;
- curiozitate epistemică, sensibilitate și receptivitate față de nou;
- sentimentul dragostei față de copii, respectul față de ei;
- consecvența în cerințe, perseverența în urmărirea realizării scopurilor fixate;
- exigență față de sine și față de ceilalți;
- curajul, răbdarea, intransigența, prezența de spirit, stăpânirea de sine, reacție promptă și adecvată, simțul măsurii, discernământ, aspirația spre autorealizare și autodepășire.

g. *Aptitudinea managerială (organizatorică)* reunește următoarele calități:

- spiritul de observație;
- capacitatea de a cunoaște oamenii;
- gândire mobilă, flexibilă și profundă;

SUBSISTEMUL REZOLUTIV PRODUCTIV AL PERSONALITĂȚII

Conceptul de inteligență
Teorii asupra inteligenței
Abordarea genetică a inteligenței
Abordarea sistemică a inteligenței

Conceptul de inteligență

Cuvântul *inteligentă* provine de la cuvântul latin *inter – legere*, din care derivă termenul de *inteligentă* : a discrimina (disocia) și a lega (a pune împreună). Din perspectivă etimologică, *inteligentă* este capacitatea de a stabili legături, relații între obiecte, fenomene și evenimente. Definiția: *inteligentă* este capacitatea generală de a se adapta la mediu, aptitudinea de a găsi soluții optime în situații inedite, noi, deci instrument al reușitei.

Din punct de vedere psihologic, anumite note comune și definatorii pentru definițiile *inteligentă*, și anume:

- caracterul complex;
- caracterul de orientare;
- caracterul operatoriu.

Psihologia științifică actuală delimitează două accepțiuni intercorelate ale noțiunii de *inteligentă*:

1. *Inteligentă ca sistem complex de operații* sintetizează în esență mecanismele adaptative ale conduitei la împrejurările variabile ale mediului. (se referă atât la procedeele și mijloacele de rezolvare a problemelor; procesele mintale care au loc în timpul procedeeului ales.

M. Zlate (2000), *inteligentă* ca sistem de operații înseamnă:

- abilitatea de adaptare a individului la situațiile noi (nefamiliare);
- abilitatea de a gândi abstract, de a generaliza și a face deducții;
- abilitatea de a corela și integra într-un tot unitar părțile relativ dispartate;
- abilitatea de a anticipa și prevedea consecințele unor acțiuni și evenimente;
- abilitatea de a compara rapid variantele acționale și de a reține pe cele optime;
- abilitatea de a rezolva rapid și corect probleme cu grade crescânde de dificultate.

Inteligentă nu este un simplu proces psihic, ci reprezintă expresia organizării superioare a tuturor proceselor psihice (cognitive, afectiv-motivaționale și volitive), a modului și a gradului în care acestea converg (*indirect spre acelas scop*) și conlucrează în vederea reușitei acțiunilor individului. *Inteligentă* se servește de procesele psihice (în primul rând de gândire) pentru a realiza o adaptare suplă la condițiile variate ale mediului. Unii autori, identifică *inteligentă* cu *gândirea*.

Ex: J. Piaget (1965), care definește *inteligentă* ca *formă superioară de adaptare prin echilibrări progresive între operațiile fundamentale ale intelectului (asimilare și acomodare)*.

2. *Inteligentă ca aptitudine generală* vizează nu atât conținutul și structura ei psihologică, ci, mai ales, finalitatea ei, implicarea ei cu succes în diverse activități.

Această accepțiune s-a dovedit a fi limitată, deoarece studiile au evidențiat nu numai o inteligență generală (care permite finalizarea cu succes a mai multor activități), ci și forme particulare de inteligență (care permit finalizarea cu succes a unei singure activități).

Teorii asupra inteligenței

a. Abordarea analitică factorială

În 1904, C. Spearman a elaborat teoria bifactorială. Analizând corelațiile la diverse grupe de teste (care solicitau activități intelectuale diferite), el a ajuns la concluzia că orice formă de activitate intelectuală face apel, pe de o parte, la o aptitudine generală, comună și, pe de altă parte, la o aptitudine specifică activității respective. Aptitudinea comună a fost denumită de Spearman *inteligență generală* sau *factorul g*, iar ceilalți factori au fost denumiți *factori specifici* sau *factorul s*. Astfel, inteligența reprezintă o combinație liniară între doi factori: un factor general (g) care ar fi omogen și un factor specific (s) legat de varietatea activităților. Conform acestei teorii, efectuarea unor calcule aritmetice, rezolvarea unei probe de atenție etc. solicită același factor comun (g) într-o măsură mai mare sau mai mică, la care se adaugă câte un factor specific (s) fiecăreia dintre aceste activități.

Spearman a introdus în cercetarea psihologică, în studiul inteligenței, tehnica *analizei factoriale*. Plecând de la o matrice de intercorelații, analiza factorială poate pune în evidență măsura în care testele utilizate apelează la un factor comun (g) și măsura în care alți factori – factorul s – pot interveni. Termenul *factor* are sensul de element constitutiv al diferitelor operații mintale. Fiind extrași pe baza unor considerații și metode matematice (statistice), factorii sunt de fapt concepte psiho-matematice. În urma calculelor rezultă valori numerice cărora cercetătorul le atribuie o semnificație psihologică, în funcție de testele care au fost utilizate. Perfecționarea metodelor de calcul ale analizei factoriale a condus la crearea altor teorii privind structura inteligenței: teoria ierarhică și teoria multifactorială.

b. Teoria ierarhică

C. Burt și Ph. Vernon, plecând de la modelul bifactorial al inteligenței (Spearman), consideră că interpretarea inteligenței ca pe o combinație a factorilor „g” și „s” este o viziune mult prea simplistă. Ei completează schema lui Spearman, propunând intercorelarea *factorilor de grup, comuni*, semigenerali între factorul „g” și factori „s” care intervin în grupe de activități înrudite (factorul „verbal”, „numeric”, „spațial” etc.). Pentru acești autori important nu este numărul factorilor, ci faptul că acești factori sunt ierarhizați, elaborându-se un model ierarhic, și nu unul liniar. Unii factori de grup au o arie mai întinsă, în timp ce alți factori de grup au o arie mai restrânsă. Putem, deci, ierarhiza factorii de grup în *factori de grup majori* și *factori de grup minori*, până se ajunge la factorii specifici (de exemplu, factorul „verbal” se poate divide în capacitatea de verbalizare și capacitatea de învățare a unor limbi străine.) Burt a fost de acord cu Spearman asupra faptului că factorul „g” este înnăscut și variabil, în timp ce factorul „s” se formează prin exercițiu. Burt și Vernon au considerat factorii de grup ca o funcție a educației (învățării).

c. Teoria multifactorială

Psihologul american L. Thurstone (1930). El a plecat de la ideea că activitatea intelectuală solicitată în diverse sarcini poate fi explicată printr-un număr oarecare de factori distincți, independenți. L. Thurstone neagă existența factorului „g” comun tuturor activităților și a factorilor de grup comuni unui număr restrâns de activități, considerând că inteligența constă dintr-o serie de aptitudini diferite și nerelaționate (între care nu există relații primare). Autorul

apelează la un criteriu denumit de el criteriul „structurii simple” care exprimă atât un punct de vedere general teoretic, cât și o tehnică de analiză factorială. El evidențiază șapte factori „primari” semnificativi ai inteligenței sau șapte *aptitudini mintale primare* (1938), considerând că aceste aptitudini formează baza funcționării intelectuale primare.

Aptitudinile mintale primare sunt:

- *aptitudinea spațială (S)*;
- *aptitudinea de percepție (P)*;
- *aptitudinea numerică (N)*;
- *comprehensiunea verbală (V)*;
- *memoria (M)*;
- *fluența verbală (W)*;
- *raționamentul inductiv (I sau R)*.

Toate aceste aptitudini sunt de importanță egală și nu corelează între ele. Astfel, factorii sunt independenți, sunt elemente primare, simple, ireductibile ale intelectului. În acest model, care neagă existența unui factor „g” – cu influență asupra tuturor activităților –, fiecare aptitudine mintală primară este evaluată printr-un anumit test. Performanțele obținute la testări permit conturarea unui profil, format din șapte scoruri și nu dintr-unul singur, ca în cazul factorului „g”. Din punct de vedere practic, însă, s-a evidențiat că există corelații între scorurile obținute de unii subiecți la cele șapte teste, între factorii „primari”, ceea ce sugerează că, totuși, factorul „g” există. În urma unei analize factoriale secundare, Thurstone a admis el însuși posibilitatea unor corelații între factorii primari, deci a existenței unui factor „g” în toate aptitudinile mintale primare.

Concepția multifactorială cea mai radicală îi aparține lui *J.P.Guilford*, autorul teorii *morfologice* a inteligenței. Guilford a construit un tablou general al operațiilor inteligenței prin combinarea naturii acestora cu materialul asupra căruia se exercită operațiile respective (figuri, cuvinte, simboluri etc.), precum și rezultatele la care ajung, descoperind existența a 120 de factori ai inteligenței. Toți acești factori sunt considerați egali ca importanță, ei neputând fi structurați și organizați ierarhic.

Guilford adoptă însă un alt criteriu de a structura, sintetiza, factorii respectivi în *modelul tridimensional* (1967): *fiecare* factor este definit prin raportarea simultană la ceea ce el consideră a fi cele trei dimensiuni ale inteligenței: *operații, produse, conținuturi*. Guilford își justifică astfel concepția: „Modelului ierarhic i se opune modelul multidimensional în elaborarea unei teorii a inteligenței. Acest model reprezintă o clasificare a fenomenelor în categorii care se intercondiționează nu în clase, ci înăuntrul claselor, ca în modelul ierarhic.

Exemplul cel mai cunoscut în știință este acela al tabelului lui Mendeleev, în care elementele chimice sunt orânduite în rânduri și coloane, fiecare rând și fie-care coloană reprezentând o categorie diferită. Ne putem referi la acesta ca la o matrice logică. O matrice obișnuită, ca aceea din matematică, are două dimensiuni. Nu există niciun motiv ca să nu extindem acest tip morfologic la un model cu trei sau mai multe dimensiuni. Autorul acestor rânduri a pledat pentru utilizarea unui astfel de model în psihologie. Este tipul de model care a fost propus pentru organizarea factorilor de aptitudini intelectuale într-un sistem unitar” (J.P. Guilford, 1967, *apud* I. Căpâlneanu, 1978).

Sistemul tridimensional al lui Guilford are următoarea componență (tabelul nr. 12):

1. *Conținutul* se referă la domeniul în care se manifestă inteligența, luându-se în considerare patru domenii:

- *figural* (modul de a opera cu figuri);
- *semantic* (modul de a opera cu cuvintele);
- *simbolic* (modul de a opera cu simboluri);
- *comportamental* (modul de comportare în relațiile cu ceilalți, în sensul capacității de a cunoaște manifestările acestora, de a le prevedea și a le preîntâmpina, precum și de a-i determina să acționeze sau să reacționeze așa cum le este indicat).

Astfel, conținutul se exprimă în: imagini, idei, acte, comportamente.

2. *Operația* vizează atât produsele și mijloacele alese de subiect pentru rezolvarea unei probleme, cât și procesele mintale care au loc în timpul utilizării procedurii alese.

Aceste procese pot fi:

- *cunoașterea* (cunoștințele pe care subiectul le posedă și mai ales pe care le poate descoperi cu ajutorul a ceea ce știe, gradul de conștientizare a informațiilor stocate, combinate cu informațiile nou acumulate);
- *memoria* (cantitatea de informații și cota care, odată reactualizată, continuă să fie privită din același punct de vedere, reprodusă cât mai fidel);
- *gândirea divergentă* (capacitatea de a elabora o pluralitate de căi și soluții la o problemă oarecare; obținerea de elemente informative noi – privite din alte unghiuri – dintr-o cantitate de informații date, implicând transfer și reactualizare de informații);
- *gândirea convergentă* (capacitatea de a gândi sistematic, riguros, organizat, algoritmic, unidirecțional, care admite o singură soluție optimă dintr-o cantitate de informație prestabilită);
- *evaluarea* (capacitatea de a compara produsul unei informații noi cu informația cunoscută, conform unui criteriu logic care să ducă la o anumită concluzie ce satisface criteriul ales).

3. *Produsul*, care rezultă din aplicarea unui factor operațional asupra unui factor de conținut, se referă la modul în care a fost concepută și structurată, de către subiect, informația.

Astfel, informația poate fi concepută și structurată sub formă de:

- *unități* (părți ale informației, relativ circumscrise);
- *clase* (colecții de unități, cu proprietăți comune);
- *relații* (legătura dintre unități);
- *sisteme* (structuri organizate);
- *transformări* (schimbări cum ar fi: redefinirea, modificarea etc.);
- *implicații* (contiguități între itemii informației).

Natura factorială a inteligenței este însă de necontestat.

Inteligența nu se reduce la un nivel general care să permită predicția în orice formă de activitate, ci *reprezintă o asociere de aptitudini parțial corelate, parțial independente, această fracționare fiind foarte nuanțată.*

Structura factorială a inteligenței include trei categorii de factori (de la general la specific):

- *factorul „g”* (inteligența generală) – care intervine în activități variate;
- *factorii de grup* – care influențează performanțele unor grupe de activități înrudite;
- *factorii specifici* – nuanțarea mai detaliată a diferențierilor în ceea ce privește aptitudinile individului (de exemplu: memorie verbală, memorie numerică, memorie spațială etc.)

Abordarea genetică

Psihologia genetică depășește abordarea factorială, centrându-se pe problema genezei inteligenței. *J. Piaget* definește inteligența ca *relație adaptativă între organism și mediu*. La

rândul său, adaptarea structurilor cognitive (schemelor și operațiilor) la cerințele mediului se realizează printr-un dublu proces de *asimilare* și *acomodare*:

- *Asimilarea* - se referă la procesul prin care o idee nouă (sau un obiect nou) este înțeles în termenii conceptelor sau acțiunilor (schemelor) pe care individul deja le are.

Asimilarea este procesul prin intermediul căruia individul face față noilor situații și probleme, prin utilizarea schemelor existente.

- *Acomodarea* - reprezintă procesul complementar, prin care individul își modifică ideile și acțiunile în raport cu noile situații, obiecte sau informații.

Acomodarea este procesul care implică modificarea schemelor existente sau elaborarea de scheme noi. Aceasta se datorează naturii neschimbătoare a celor două procese, denumite de Piaget *funcții invariante*.

Procesele de asimilare și acomodare au loc pe tot parcursul vieții, pe măsură ce ideile și comportamentul individului se adaptează circumstanțelor în schimbare.

Adaptarea reprezintă, după Piaget, un echilibru între asimilare și acomodare (un echilibru al schimburilor dintre subiect și obiect). Înainte de a achiziționa o informație nouă, individul se află într-o stare pe care Piaget a denumit-o *echilibru* (sau armonie cognitivă). Când această stare de echilibru este afectată – confruntarea cu ceva nou –, procesul de asimilare și cel de acomodare îl restabilesc. Procesul de echilibrare acționează în vederea consolidării acomodării prin asimilare, iar echilibrul este menținut prin intermediul celor două. În acest fel, are loc modificarea structurilor mentale și abilitatea cognitivă evoluează gradual.

Relațiile între organism și mediu pot fi:

- de natură *organică* (în acest caz avem de-a face doar cu un schimb nemijlocit, direct de substanțe între organism și mediu);
- de natură *psihică* (schimburile dintre organism și mediu au un caracter mediat, ele „efectuându-se la distanțe spațio-temporale tot mai mari și după traiectorii din ce în ce mai complexe.

Întreaga dezvoltare a activității mintale – de la percepție până la gândirea formală – este funcție de această distanță în treptată creștere a schimburilor, deci a echilibrului dintre o asimilare a realităților din ce în ce mai depărtate la acțiunea proprie, și o acomodare a acestei acțiuni la realitățile respective” (*idem*). În cazul unor schimburi mediate, de ordin funcțional, a căror realizare implică intervale de timp și spațiu, vorbim de comportament.

După Piaget, comportamentul astfel conceput – într-un cadru biologic – presupune două aspecte esențiale și interdependente:

- un aspect *afectiv*: expresia componentei energetice a raportului organism-mediu;
- un aspect *cognitiv*: exprimă forma, structura pe care aceste circuite o îmbracă.

Inteligența este definită de Piaget „prin direcția în care este orientată dezvoltarea ei” (*idem*). Un asemenea mod de a defini inteligența permite o caracterizare sintetică, în care trebuie să se țină seama atât de criterii funcționale cât și de mecanisme structurale:

- sub aspect *funcțional*, inteligența se caracterizează prin complexitatea traiectoriilor pe care se realizează interacțiunea subiect-obiect, prelungind și desăvârșind, astfel, prin acțiune și gândire, procesele adaptative;
- sub aspectul *mecanismelor structurale*, inteligența se realizează prin elaborarea unor structuri mobile și reversibile opuse structurilor rigide și univoce ale reacțiilor senzoriomotorii elementare. Datorită mobilității și reversibilității structurilor, devine posibilă realizarea unui

comportament variabil, suplu și complex, capabil să facă față unor împrejurări variabile și să învingă distanțele și duratele.

Dezvoltarea inteligenței se realizează *stadial* (stadiul inteligenței *senzoriomotorii*, stadiul inteligenței *preoperatorii* și stadiul *operațiilor formale*) și predominant prin *acomodare* (prin restructurare și reorganizare mintală).

Abordarea sistemică

În timp ce teoriile factoriale au încercat să identifice structura aptitudinală a inteligenței, alte teorii mai recente tind să evidențieze modul de funcționare al acestei structuri. H. Gardner (1983) și R. Sternberg (1985) înțeleg inteligența în termenii unei interacțiuni complexe între sistemul cognitiv și alte sisteme.

a. Teoria inteligențelor multiple

Teoria lui Gardner (1983) se bazează atât pe rezultatele obținute prin testări, cât și pe cercetările de neuropsihologie. Gardner introduce conceptul de *inteligență multiplă*, identificând șapte tipuri (forme) distincte de inteligență, și anume:

- *inteligența lingvistică* (aptitudini legate de limbaj: cititul, scrisul, vorbirea, ascultarea);
- *inteligența logico-matematică* (aptitudini numerice);
- *inteligența spațială* (capacitatea de a înțelege relațiile spațiale, ca în conducerea mașinii sau jocul de șah);
- *inteligența muzicală* (capacitatea de a cânta vocal sau la un instrument);
- *inteligența kinestezică* (folosirea corpului, ca în dans sau atletism);
- *inteligența interpersonală* (capacitatea de a-i înțelege pe ceilalți și de a relaționa cu ei);
- *inteligența intrapersonală* (capacitatea de autocunoaștere).

Tipurile de inteligență sunt considerate de Gardner ca fiind independente unele față de altele. Ele funcționează ca sisteme modulare fără a fi controlate de un „coordonator central”. Astfel, la o anumită persoană, aptitudinile evaluate în cadrul unui anumit tip de inteligență nu corelează cu aptitudinile evaluate în cadrul altui tip de inteligență. Deși sunt separate și independente unul față de celălalt, tipurile de inteligență interacționează și conlucrează atunci când este necesar (de exemplu, rezolvarea unei probleme de matematică redată verbal necesită conlucrarea inteligenței lingvistice cu cea logico – matematică).

b. Teoria triarhică

Teoria triarhică a inteligenței a fost formulată de Sternberg (1985) și încearcă să explice trei tipuri de relații:

1. Relația dintre inteligență și universul interior al individului, formând mecanismele mentale care stau la baza comportamentului inteligent (*subteoria componentială*);
 2. Relația dintre inteligență și lumea exterioară a individului, ca o componentă care utilizează mecanismele mintale, în scopul adaptării cotidiene la mediu, într-o manieră inteligentă (*subteoria contextuală*);
 3. Relația dintre inteligență și experiență sau rolul jucat de experiența de viață în relația dintre lumea interioară și cea exterioară a individului (*subteoria experiențială sau a celor două fațete*).
- Sternberg consideră că există trei aspecte distincte ale inteligenței; fiecare se combină cu celelalte două pentru a produce *comportamentul inteligent* și fiecare îi corespunde o subteorie. Subteoria componentială - se referă la mecanismele care generează comportamentul inteligent. Inteligența este abordată din perspectiva psihologiei cognitive, depășind abordarea psihometrică și factorială.

Unitatea de analiză o constituie *componentele* procesului de prelucrare a informației, care sunt aceleași indiferent de contextul cultural.

Există apoi *metacomponente* care controlează nivelul elementar, determină alegerea, planificarea, combinarea și integrarea componentelor simple, precum și beneficiul extras din experiență (feedback).

Funcționarea inteligentă, de exemplu rezolvarea unei probleme de matematică, implică, deci, trei mecanisme sau componente fundamentale de prelucrare a informației:

- *metacomponentele* includ procese de ordin superior, implicate în identificarea naturii problemei, dezvoltarea unei strategii de rezolvare și evaluarea corectitudinii soluției;
- *componentele performanțiale* includ procese de ordin inferior, implicate în rezolvarea propriu-zisă a problemei, pe baza strategiilor elaborate de metacomponente;
- *componentele de achiziționare* a cunoștințelor includ o serie de procese implicate în învățarea unui material nou, cum ar fi deosebirea informațiilor relevante de cele irelevante.
- *componentele de stocare* (înmagazinare), implicate în reactualizarea informațiilor din memorie;
- *componentele de transfer*, implicate în generalizări și transferuri de informație dintr-o situație în alta.

ÎNTREBĂRE DE AUTOEVALUARE

1. Definiți conceptul de inteligență.
2. Numiți teoriile despre inteligență.
3. Explicați teoria lui C.Spearman.
4. Explicați teoria ierarhică.
5. Descrieți teoria multifactorială.
6. Explicați abordarea genetică a inteligenței.
7. Descrieți teoria inteligențelor multiple.
8. Ce criterii stau la baza teoriei triarhice?

SUBSISTEMUL RELAȚIONAL-VALORIC ȘI DE AUTOREGLAJ AL PERSONALITĂȚII

Delimitări conceptuale

Structura psihologică a caracterului

Devenirea caracterului

Delimitări conceptuale

Noțiunea de *caracter* este polisemică (mai multe sensuri), definiția caracterului îmbrăcând cele mai diverse forme. Șt. Zisulescu (1978) a sintetizat trei sensuri ale noțiunii de caracter:

1. *Sensul de „caracteristic”* → provine din etimologia cuvântului grec „*haractir*” care, după Teofrast, se referă la „monograma” individului, la anumite particularități, la stilul de viață al unei persoane.

Sensul de „caracteristic” nu se referă la orice însușire ne semnificativă pentru definiția unui obiect oarecare, ci la însușirile *esențiale*, la ceea ce contribuie la structurarea precisă a unui obiect, a unei persoane, a unui concept (de exemplu, „*ticurile*” deși sunt particularități individuale, ele nu sunt esențiale și definitorii pentru personalitatea respectivă, de aceea nu pot fi admise ca însușiri caracteristice).

2. *Sensul etic* → vizează caracterul investit cu *valoare morală*.

Caracterul implică un standard moral și emiterea unei judecăți de valoare. Caracterului i se atribuie calificativele de „bun” sau „rău”, moral sau imoral, bine format sau rău format, în funcție de principiile morale directoare pe care le urmează un individ. Datorită sensului etic pe care caracterul îl include, unii psihologi americani și englezi au preferat să înlocuiască termenul de „caracter” cu cel de „personalitate”. Printre aceștia se numără și Allport după care, caracterul fiind o *personalitate evaluată* înseamnă că nu constituie un domeniu special al personalității. Desigur, această tendință de a elimina noțiunea de caracter din vocabularul psihologic a fost vehement criticată de alți autori.

3. *Sensul psihologic* → definește caracterul ca particularitate specifică prin care o persoană se deosebește de alta, ca semn caracteristic al unei individualități, care îi determină modul de manifestare, stilul de reacție față de evenimentele trăite.

Omul nu dispune de o singură particularitate (semn caracteristic), ci de particularități variate, importante (definitorii) sau mai puțin importante (ne semnificative). Caracterul conține particularitățile *esențiale, permanente*, deoarece numai acestea își pun amprenta asupra conduitei individului. Evidențierea laturii axiologice a caracterului presupune luarea în considerare a interacțiunii dintre ansamblul de exigențe și așteptări pe care societatea le formulează față de individ și ansamblul de exigențe și așteptări pe care individul le are față de societate.

În consecință, individul se poate afla în următoarele trei ipostaze:

- *de concordanță deplină cu societatea*, aceasta fiind situația ideală spre care se poate tinde;
- *de discordanță reciprocă totală*, de asemenea neîntâlnită ca atare în realitate, ea având doar semnificație teoretică;
- *de concordanță parțială – discordanță parțială*, aceasta fiind situația reală, care arată natura dialectică, contradictorie a relației individ – societate.

La limita inferioară de concordanță, societatea declară individul ca fiind fără caracter – trăsături negative –, iar individul consideră normele sociale ca inacceptabile, trebuind să fie revizuite.

La limita superioară de concordanță, societatea declară individul ca având caracter – trăsături pozitive –, iar individul consideră experiențele societății ca fiind și ale lui.

Pe baza considerentelor anterioare, definirea caracterului poate fi redusă la două accepțiuni:

a. *Accepțiunea extensivă* (largă): caracterul reprezintă schema logică de organizare a profilului psihomoral general al persoanei, considerat din perspectiva unor norme și criterii etice, valorice.

În acest caz, structura caracterială include următoarele componente psihice:

- concepția generală despre lume și viață;
- convingeri și sentimente sociomorale;
- aspirații și idealuri;
- conținutul și scopurile activităților.

b. *Accepțiunea restrictivă* (îngustă): caracterul reprezintă un sistem de atitudini și trăsături care determină un mod relativ stabil, constant de orientare și raportare a omului la ceilalți semeni, la societate în ansamblu și la sine însuși. Această definiție pune în evidență componentele de bază ale caracterului: *atitudinile și trăsăturile*.

Structura psihologică a caracterului

1. Atitudinile caracteriale

Atitudinea este *poziția internă*, specifică, pe care o are o persoană față de realitatea în care trăiește sau față de un grup de probleme ale acestei realități.

Deoarece caracterul este în esență un sistem de atitudini stabile în fața diverselor situații, el se exprimă prin diferite *atitudini* care sunt componentele lui. Astfel, atitudinile fac parte integrantă din structura caracterului, nu sunt entități diferite.

Atitudinea este atât o manieră relațională, o modalitate internă de raportare la diverse laturi ale vieții sociale, la alții, la sine, la activitate, un fapt de conștiință, cât și o modalitate de manifestare în comportament, reacție comportamentală. În forma lor obiectivă, de comportament, atitudinile sunt relații, iar relațiile interiorizate apar ca atitudini.

În opinia lui Klineberg, atitudinea se constituie în procesul cunoașterii și al acțiunii, prin interacțiunea individului cu obiectele și în contextul unor evenimente sau situații sociale, prin interiorizarea relațiilor generalizate și stabile ale omului cu lumea externă, relații ce devin, prin interiorizare, moduri de comportare. Fiind în esență un rezultat al învățării, atitudinea este, de fapt, ecoul subiectiv al evenimentelor și faptelor externe, al relațiilor individului cu realitatea.

Prin atitudine, individul se orientează selectiv și se autoreglează preferențial. Atitudinea, *ca vector major al personalității*, este în primul rând *selectivă* în perceperea și evaluarea evenimentelor.

- Atitudinea caracterială nu este o reacție imediată, impulsivă, *ci o orientare conștientă, deliberată*. Ea reprezintă un fel de *dispoziție latentă* a individului de a reacționa sau acționa într-un mod sau altul la stimulările mediului extern.
- Atitudinea *este o construcție psihică sintetică*, ce reunește elemente cognitive, afective și volitive. O atitudine trebuie să aibă un obiect – elementele cognitive –, cu o rezonanță în subiect – elementele afective – și care ne impulsionează la acțiune – elementele volitive.
- Atitudinea apare, astfel, *ca o structură psihică multidimensională* cu următoarele componente:

1. *Componenta cognitivă (informațională)* include toată gama de reprezentări, cunoștințe, concepte, convingeri, stereotipuri pe care o persoană le are în raport cu obiectul atitudinii. Această componentă îi conferă atitudinii orientare.

2. *Componenta afectiv-motivațională* indică gradul de acceptare sau neacceptare al obiectului atitudinii. Aceste componente (emoții, sentimente, pasiuni, trebuințe, interese, idealuri) funcționează dinamizator sau frenator, îl propulsează pe individ în acțiune sau îl opresc din acțiune, măresc sau diminuează potențialul său energetic.

3. *Componenta volitivă (conativă)* se referă la tendințele de comportament ale persoanei față de obiectul dat, la orientarea atitudinilor individului, desemnând sensul spre care întreprinde individul acțiunea. Caracterul se structurează prin integrarea în plan cognitiv, afectiv-motivațional și volitiv a ceea ce este *semnificativ* pentru individ în situațiile și evenimentele sociale (structura caracterială nu este dictată de situațiile și evenimentele externe, ci ea se impune acestora).

Cele trei elemente alcătuiesc o unitate, o structură definită prin următorii indicatori:

a. *Consistența*: indică asupra ponderii și valorii diverselor componente în structura atitudinii, precum și gradul de interdependență dintre cele trei dimensiuni;

b. *Gradul complexitate*:

– *componenta cognitivă* poate varia de la minimum de informație despre obiect, necesară descrierii și identificării acestuia, până la cunoașterea lui profundă;

– *componenta afectiv-motivațională* poate să difere de la simpla emoție la o trăire afectivă complexă și durabilă, de la trebuințe la interese și idealuri;

– *componenta volitivă* poate varia de la o reacție obișnuită la o acțiune organizată, complexă;

c. *nivelul de elaborare sau de dezvoltare*:

– *elementar (incipient)*, în care componentele și relațiile dintre ele sunt difuze, nediferențiate;

– *mediu*, în care apar diferențieri de la slab la mediu între componente și relații;

– *superior*, caracterizat printr-o înaltă diferențiere și articulare a componentelor.

Caracterul nu este o sumă de atitudini, ci un mod de interacțiune a atitudinilor, de interdependență și întrepătrundere a lor, rezultat din dezvoltarea individuală.

Între atitudini pot exista următoarele tipuri de relații:

1. *Relații de ierarhizare*: o atitudine este condiționată de alte atitudini, ele fiind organizate în sistem ierarhizat. Sunt atitudini supraordonate (dominante) și altele subordonate, organizarea putând fi diferită de la un individ la altul (o atitudine subordonată proprie unui individ poate apărea ca atitudine dominantă la alt individ). Atitudinile dominante le controlează pe cele subordonate, putând să le reprime (să le interzică) sau să le stimuleze (să le pună în valoare). Apare, astfel, relația: atitudine față de atitudine.

2. *Relații de coordonare (de cooperare)*: atitudinile se situează în acest caz la același nivel susținându-se reciproc.

3. *Relații de competitivitate și excludere reciprocă*: nu pot fi manifestate două atitudini în același timp sau față de aceeași realitate (situație) și, în consecință, trebuie să se realizeze o opțiune pentru una dintre ele.

4. *Relații de compensare*: atitudinile deficitare sunt compensate prin alte atitudini mai dezvoltate.

Din punct de vedere funcțional, structura atitudinală include două „blocuri” sau segmente intercorelate:

a. *Blocul orientativ sau direcțional* și, implicit *selectiv-evaluativ*, care include componenta cognitivă și afectiv-motivațională, prin care se realizează:

○ receptarea, filtrarea, identificarea și evaluarea situațiilor sociale;

- concordanța sau discordanța dintre valențele situației și starea de necesitate actuală sau viitoare a individului;
 - acceptarea (trăirea pozitivă) sau nonacceptarea (trăirea negativă) obiectului atitudinii.
- b. *Blocul efector sau executiv*, care cuprinde mecanisme voluntare ale conduitei, componenta volitivă fiind coloana de susținere a caracterului (de unde și definiția dată de Klages: caracterul reprezintă „voința moral organizată”). Prin acest segment preponderent operațional se materializează orientarea (se trece la faptă). Segmentul voluntar este un fel de servomecanism al orientării. Consecvența atitudinii este strict dependentă de adaptarea voluntară, și anume:
- atunci când segmentul orientativ este slab și neclar, atitudinea rămâne relativ nedefinită;
 - atunci când segmentul efector rămâne mult în urma celui orientativ, conduita devine inconsecventă, șovăielnică. Aceeași situație este valabilă și pentru sistemul caracterial în ansamblul său. Caracterul poate rămâne decompensat din punct de vedere voluntar, ceea ce poate duce la concesi, la acțiuni contrare intențiilor, inconsecvență. În sistemul caracterial, discordanțele dintre blocul orientativ și cel efector pot fi parțiale, pot să cuprindă anumite grupe de atitudini, alte grupe de atitudini nedispunând de acoperirea voluntară necesară.
- Numai armonizarea și coordonarea celor două „blocuri” ale atitudinii imprimă acesteia pregnanță și eficiență.

Cunoașterea structurii caracteriale la nivel individual presupune identificarea atitudinilor dominante, relațiilor dintre atitudini și raportului dintre orientarea caracterială și voință.

Atunci când atitudinile sunt în concordanță cu normele sociale, ele devin valori, constituindu-se ceea ce Linton denumea *sistemul atitudini-valori*, care ține de nucleul persoanei.

Atitudinile nu se confundă cu valorile; ele constituie mai curând recunoașterea valorilor, interiorizarea lor de către individ. Atitudinile au un *conținut valoric* și o *funcție evaluativă* prin care reglează comportamentele specifice ale fiecărui individ.

2. Trăsăturile caracteriale

Trăsăturile caracteriale exprimă notele specifice ale atitudinilor, diferențiindu-se de atitudini prin faptul că:

- au o sferă mult mai restrânsă (atitudinile având un grad de generalitate mult mai mare);
- derivă din atitudini, fiind reflectări ale acestora, dar nu și invers (de exemplu, sociabilitatea – ca trăsătură de caracter – derivă din atitudinea pozitivă față de sociabilitate, dar nu și invers).

M. Zlate (2000) relevă faptul că nu orice trăsătură comportamentală este și o trăsătură caracterială.

Trăsăturile caracteriale satisfac următoarele cerințe:

1. Sunt *esențiale, definatorii* pentru individ, exprimând ceea ce are el specific;
 2. Sunt *stabile, durabile*, și nu spontane, întâmplătoare; ele determină un mod constant de manifestare a individului și permit predicția comportamentului;
 3. Sunt *coerente* cu toate celelalte, fiind organizate ierarhic în sistem;
 4. Au o *valoare etică sau morală*, și nu sunt neutre;
 5. Sunt *specifice* și *unice* ca existență și manifestare, *irepetabile* și *ireductibile*, diferențiindu-se de la un individ la altul, formându-te tipuri:
1. *Relații de ierarhizare*. G. Allport (1991) ierarhizează trăsăturile caracteriale individuale (denumite de el „dispoziții personale”) în:

– *trăsături cardinale* (în număr de 1-2) sau „rădăcinile vieții”, care le domină și le controlează pe toate celelalte, cu semnificație majoră pentru individ și care își pun amprenta asupra fiecărui act de conduită;

– *trăsături centrale* (în număr de 10-15), care pot fi cu ușurință recunoscute la un individ ca fiindu-i caracteristice și care controlează situațiile obișnuite, cotidiene;

– *trăsături secundare sau periferice* (în număr foarte mare), mai puțin active, care exprimă aspecte neesențiale ale activității și conduitei individului, având o existență episodică, latentă și pe care însăși persoana uneori le neagă.

A cunoaște pe cineva, înseamnă a-i determina trăsăturile caracteriale cardinale.

Plecând de la această clasificare, realizată de Allport, s-a elaborat

1. *modelul cercurilor concentrice caracteriale*.

2. *Relații de coordonare sau de cooperare*.

3. *Relații de competitivitate și excludere reciprocă*.

4. *Relații de compensare*.

Tipurile de relații dintre trăsăturile caracteriale au sugerat elaborarea unui model de tip multinivellar, piramidal, denumit *modelul piramidei caracteriale*.

Modele caracteriale evidențiate de M. Zlate (2000):

A. *Modelul balanței caracteriale* își are originea în concepția lui Popescu-Neveanu, care consideră că atitudinile și trăsăturile caracteriale sunt fenomene bipolare.

La naștere, trăsăturile caracteriale (pozitive și negative) se află în poziția zero, individul evoluând ulterior spre un pol sau altul, în funcție de întărirea sau respingerea socială. Ne putem imagina, astfel, o balanță cu două axe înclinându-se când într-o parte, când în alta, după care se stabilizează la polul pozitiv sau negativ, în funcție de numărul situațiilor pozitive sau negative cu care se întâlnește individul, precum și de întărirea constantă a unora sau altora dintre ele. Situația de echilibru a balanței este temporară și indică starea de *disonanță cognitivă* (tensional-conflictuală), pe care individul va căuta să o depășească sau cel puțin să o reducă.

După M. Zlate, acest model are următoarea valoare:

- „arată și explică *mecanismul psihologic* al formării caracterului, *forța motrice* a dezvoltării acestuia, care constă în principal, în poziția dintre contrarii, în ciocnirea și lupta lor.” Formarea trăsăturilor pozitive de caracter necesită, așadar, crearea unui mediu extern (educațional) adecvat, în care individul să fie ferit de a alege comportamente orientate spre polul negativ.

- „sugerează interpretarea caracterului nu doar ca formându-se (din afară), nu doar ca rezultat automat și exclusiv al determinărilor sociale, ci și ca *autoformându-se* (din interior) cu participarea activă a individului”. Atunci când mediul social favorizează formarea unor trăsături negative de caracter, persoana le poate contracara prin mobilizarea resurselor psihice proprii.

- „conduce spre stabilirea unei *tipologii caracteriale*”. Preponderența trăsăturilor pozitive este asociată cu un „om de caracter” (de fapt, cu caracter pozitiv), în timp ce preponderența trăsăturilor negative se asociază cu „un om fără caracter” (de fapt, cu caracter negativ); echilibrul balanței (aceiași număr de trăsături, atât pozitive cât și negative) indică un caracter slab, indecis, contradictoriu.

B. *Modelul cercurilor concentrice caracteriale* permite interpretarea caracterului ca sistem organizat concentric: cercul interior conține trăsăturile cardinale, cercul mediu cuprinde trăsăturile centrale, iar cercul exterior subsumează trăsăturile secundare. Deoarece trăsăturile secundare au manifestare episodică și se mențin în stare latentă (dar care la un moment dat ar

putea deveni active), numai primele două sunt trăsături caracteriale. Caracterul de „potențialitate” al trăsăturilor secundare sugerează faptul că cele trei categorii de trăsături nu sunt fixe, predeterminante, ci au un caracter mobil, flexibil, putând trece dintr-un cerc în altul, în funcție de situație. Așadar, caracterul dispune de plasticitate și flexibilitate, având o mare capacitate adaptativă. O trăsătură caracterială negativă – ca trăsătură centrală – poate fi convertită, prin intervenții educative adecvate, în trăsătură secundară și invers, o trăsătură caracterială pozitivă, atunci când apare ca trăsătură secundară, poate fi transformată în trăsătură centrală.

Acest model prezintă, după M. Zlate, următoarea valoare:

- „permite înțelegerea mai exactă a *comportamentului concret al omului* datorat în esență, pe de o parte, *coexistenței* diferitelor trăsături caracteriale (cu semnificații, ponderi și roluri diferite), iar pe de altă parte, manifestărilor *diferențiate*, în funcție de particularitățile situațiilor întâlnite.” Există, însă, și riscul unor aprecieri eronate: trăsături în realitate asemănătoare să fie apreciate ca fiind diferite și trăsături în realitate contradictorii să fie considerate ca aparținând aceleiași categorii (pseudotrăsături).
- „oferă posibilitatea explicării atât a *dinamicii structurii generale a caracterului*, cât și a *fiecărei trăsături caracteriale* în parte.” Această dinamică evolutivă trece atât prin etape pozitive, cât și negative (o trăsătură caracterială secundară negativă putând deveni în timp trăsătură centrală sau chiar cardinală). Rolul educației este de a consolida trăsăturile pozitive (dezirabile) și de a restrânge aria de influență a trăsăturilor negative (indezirabile).
- „poate juca și rolul unui *instrument de valorizare* a trăsăturilor *caracteriale*, mai ales atunci când nu cunoaștem sau nu suntem siguri de semnificația deținută de acestea.” În acest caz, trebuie determinat în mod precis locul ocupat de o trăsătură în cele trei cercuri concentrice (dacă trăsătura respectivă este cardinală, centrală sau periferică), dacă ea reprezintă o calitate evidentă sau un efect evident.

C. *Modelul piramidei caracteriale* surprinde modul de organizare, relaționare și structurare al atitudinilor și trăsăturilor caracteriale, calitatea lor de *sistem*. Ierarhizarea multinivelară a trăsăturilor caracteriale poate lua forma unei piramide care conține în vârf trăsăturile dominante, esențiale și la bază trăsături din ce în ce mai particulare (subordonate), accentul căzând pe modul de relaționare al trăsăturilor.

Valoarea acestui model constă în faptul că:

- permite înțelegerea caracterului ca *sistem organizat și bine structurat* (și nu ca un conglomerat de trăsături). O intervenție educativă într-o anumită parte a sistemului va influența în mod direct întregul sistem caracterial, și în mod indirect celelalte laturi ale personalității.
- evidențiază *necesitatea aplicării diferențiate a mijloacelor educative*, ca urmare a diferențierii caracteriale dintre oameni (specificului caracterial al fiecărui individ).

Ierarhizarea atitudinilor și trăsăturilor caracteriale în sistem reprezintă cea mai importantă particularitate a structurii caracteriale. În același timp, însuși sistemul dobândește anumite particularități structurale constituind *profilul caracterial* al fiecărei persoane.

M. Golu (2004) distinge două tipuri de trăsături caracteriale:

Tipuri de trăsături caracteriale	
	– <i>unitatea caracterului</i> , care se referă la constanța și identitatea conduitei unui individ, dincolo de modificările situaționale

<p>1. <i>trăsături caracteriale globale :</i></p>	<p>accidentale;</p> <ul style="list-style-type: none"> – <i>expresivitatea caracterului</i> vizează dezvoltarea predominantă a uneia sau câtorva trăsături care dau notă specifică întregului; – <i>originalitatea caracterului</i> presupune nota distinctivă a unei persoane în raport cu alta (autenticitatea în asimilarea valorilor, coerența lor internă, forța lor morală, gradul lor diferit de dezvoltare și integrare la fiecare individ); – <i>bogăția caracterului</i> rezidă în diversitatea relațiilor persoanei în plan social, în raport cu ceilalți (semeni), cu munca etc. – <i>stabilitatea caracterului</i> este dată de semnificația în plan moral a atitudinilor și trăsăturilor caracteriale, aceasta fundamentând manifestarea constantă în plan comportamental; – <i>plasticitatea caracterului</i> presupune restructurarea elementelor structurii caracteriale în concordanță cu noile realități sociale, asigurându-se evoluția caracterului și autoreglajul eficient în funcție de împrejurări; – <i>tăria de caracter (integritatea)</i> implică rezistența acestuia la influențele și presiunile negative din exterior, rezistența la diferite tentații.
<p>2. <i>trăsături caracteriale particulare</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> – <i>trăsături cognitive</i> (reflexivitatea, obiectivitatea, spiritul critic și opusul lor); – <i>trăsături afectiv-motivaționale</i> (sentimentalismul, timiditatea, lăcomia, avariția, mercantilismul și opusul lor); – <i>trăsături volitive</i> (curajul, independența, perseverența, fermitatea, hotărârea, consecvența, autocontrolul și opusul lor); – <i>trăsături intersubiective</i> (solicitudinea, spiritul de cooperare, spiritul de întrajutorare, altruismul și opusul lor); – <i>trăsături morale</i> (cinstea, bunătatea, corectitudinea, demnitatea, modestia și opusul lor).

Devenirea caracterului

Nota esențială a caracterului este devenirea lui. Caracterul nu este dat, înnăscut, ci dobândit. El este expresia istoriei personale a omului, este o „a doua natură” a omului. Trăsăturile caracteriale nu sunt date odată pentru totdeauna, ci evoluează de-a lungul vieții individului, se conturează treptat în ontogeneză. Unii autori au considerat că și caracterul provine dintr-o structură nativă care se manifestă, însă, mai târziu. Această accepțiune a fost infirmată de cercetările ulterioare. Analiza profilurilor caracteriale în raport cu epocile istorice, cu pozițiile sociale și condițiile concrete ale educației evidențiază primatul mediului și educației în formarea caracterului. Concomitent cu schimbările și progresul social se manifestă esențial și profilurile caracteriale. Caracterul se dobândește prin asimilarea relațiilor sociale, a ideilor și valorilor dominante ale epocii respective, prin conformarea la anumite norme și reguli pe care societatea le impune individului. Configurația individuală nativă are o anumită însemnătate, temperamentul imprimând caracterului un anumit „colorit”; esențial este însă conținutul social, moral și cultural care se însușește pe parcursul vieții individuale. În configurarea caracterului, decisive sunt împrejurările de viață, drumul concret pe care îl străbate individul în viața sa, modelele socioumane pe care le-a întâlnit, relațiile în care s-a angajat, acțiunile pe care le-a îndeplinit. De aceea, caracterul se prezintă finalmente într-o formă strict individuală, unică, irepetabilă, izvorând din istoria individuală.

Caracterul leagă persoana de realitate, îl pune în raporturi cu diversele laturi ale realității. Este vorba, însă, nu de acele relații în care predomină obiectul asupra subiectului, ci relațiile în care inițiativa aparține subiectului (individului), prin care acesta se impune în diverse împrejurări și prin care își manifestă specificul său individual (pentru ca individul să se manifeste într-un fel sau altul, el trebuie să dispună de o anumită organizare psihică prin care să filtreze toate informațiile din exterior, să se orienteze într-un anumit mod în lume și să se conducă pe sine în raport cu această orientare).

Trebuie specificat faptul că devenirea caracterială are o dublă importanță, și anume:

- din punctul de vedere al dezvoltării normale a individului;
- din punctul de vedere al destructurării personalității individului, al tulburărilor caracteriale („caracteropatii”), când dezvoltarea hipertrofiată a unei trăsături caracteriale le domină pe toate celelalte, devenirea caracterială fiind blocată.

În cazul dezvoltării normale, trăsăturile caracteriale dispun de o anumită flexibilitate, plasticitate, ele putând fi modelate, modificate de-a lungul istoriei individuale sau în cadrul raporturilor cu alții și cu diverse evenimente. „Caracteropatia”, ca formă patologică a caracterului, debutează odată cu fixitatea și cu fatalitatea caracterului, cu imposibilitatea de a le domina pe acestea sau de a le modifica potrivit propriei istorii.

ÎTREBĂRI DE AUTOEVALUARE

Definiți conceptul de caracter.

2. Care sunt cele trei sensuri ale noțiunii de caracter propuse de Șt. Zisulescu?

3. Numiți ipostazele în care se poate afla un individ.

4. Ce componente psihice include structura caracterială?

5. Descrieți atitudinile caracteriale.

6. Ce relații există între atitudini?

7. Descrieți „blocurile” ce stau la baza structurii atitudinale.

8. Prin ce se diferențiază trăsăturile caracteriale de atitudini?

9. Care sunt cerințele ce stau la baza structurilor caracteriale.

10. Descrieți modelele caracteriale evidențiate de M. Zlate.

STUDIAREA ȘI EVALUAREA ÎN PSIHOLOGIA PERSONALITĂȚII

Observația

Interviul psihologic

Metoda biografică sau anamneza

Experimentul

Metoda testelor

Criteriul de bază în determinarea valorică a teoriilor de personalitate este posibilitatea de a fi verificată experimental.

Cercetarea bazată pe teorie, permite a stabili dacă, în cadrul fenomenului dat precum și între anume fenomene, există într'adevăr relații reciproce. Deși s-ar putea experimenta și contra teoriei cu scopul de a obține rezultate neașteptate, ce ar contrazice teoria respectivă.

Pentru verificarea teoriei (ea servind bază metodologică a cercetării) apelăm la presupuneri, numite în știință ipoteze.

În felul acesta experimentul servește drept indicator de validitate sau de neadecvatitate a teoriei.

Cu cât ipotezele verificate experimental confirmă postulatele teoretice cu atât teoria este considerată ca adecvată pentru a explica esența fenomenelor.

De ce avem nevoie de studierea personalității?

1. Abordarea științifică de studiere a personalității
2. Strategiile de cercetare, mai des aplicate

Metodele aplicate (observarea, experimentul) au menirea de a:

- culege informații sau fapte cu scopul de a explica cauzele comportamentului,
- confirma validitatea teoriei respective,
- confirma teoria precedă
- fundamenta cercetarea.

Metodele aplicate trebuie:

- să corespundă scopurilor.
- să fie verificabile, repetabile.

Pentru verificarea concluziei în cazul aplicării unei metode pot fi încercate și altele.

De ce se apelează la verificarea experimentală și nu ne limităm la observațiile de caz?

Prioritatea:

- intoleranța față de greșeli
- evitarea subiectivismului
- înaintarea ipotezelor cauzale
- aprecierea se face în raport cu scala-standard

Strategiile:

- clinice
- analize corelative
- experiment formativ

Obiectul psihologiei clinice în studierea personalității este constituit de studiul și înțelegerea subiecților singulari și a conduitelor lor în cadrul interacțiunii directe a psihologului cu aceștia.

În timp ce metoda experimentală studiază psihologia omului în general, cu scopul explicit sau implicit de a realiza generalizări, metoda clinică urmărește un scop mai practic: ea vizează realizarea unei evaluări sau a unui diagnostic, urmate deseori de o prescripție terapeutică.

Observarea

Observația este definită ca acțiune de a privi cu atenție ființele, lucrurile, evenimentele, fenomenele pentru a le supraveghea și a trage concluzii asupra acestora. Ca metodă științifică, observația constă în înregistrarea sistematică, prin simțuri, a caracteristicilor și transformărilor obiectului studiat.

A observa nu înseamnă a vedea. Când „vedem” obiectele se impun privirii noastre, când observăm – dezvoltăm o atitudine activă, căutăm, selectăm, ne punem întrebări. Prin observație noi organizăm ceea ce vedem, realizăm simultan două acțiuni: analizăm, disecăm fapte sau situații, apoi le reconstruim (sinteză), le caracterizăm, le atribuim un anumit sens.

- Observația directă, direct cu ajutorul simțurilor
- Observația indirectă, implică o serie de inferențe și ipoteze.

Ce observăm?

În cazul omului, observația (pentru a nu greși, deruta) trebuie să țină cont de caracteristicile esențiale ale activității (omul dispune de conștiința de sine): organizarea și finalitatea, adică observatorul să se situeze la acel nivel al observației care integrează organizarea și finalitatea comportamentelor. În acest caz, noțiunea cea mai potrivită este cea de **conduită**. Aceasta poate fi definită ca “ansamblul de acte (de răspunsuri) caracterizate printr-o organizare impusă de finalitatea urmărită, conștient sau nu, rațional sau nu, de către organism”.

Reguli de observare

Citându-l pe Theodore Caplow (1970), Septimiu Chelcea sintetizează experiența de cercetare și prezintă o serie de reguli de observare, incluzând condițiile prealabile, procedura, conținutul și modul de notare.

Condiții prealabile observării :

- Înainte de începerea cercetării, cel ce face observația trebuie să se familiarizeze cu obiectivele cercetării;
- Tehnicile de observare și procedeele de notare a faptelor de observație trebuie precis formulate și suficient de mult repetate pentru ca observația să fie validă;
- Înainte de a observa, cercetătorul trebuie să memoreze lista unităților de observare (secvențele comportamentale).
- Procedura de notare • Observatorul trebuie să noteze, pe cât posibil, faptele de observație pe teren;
- Răstimpul admisibil între observare și notare este de ordinul minutelor, și în cazuri excepționale, de ordinul orelor. Henri H. Stahl atrage atenția în acest sens: „oricât de bunămemorie ai avea, observația care nu se notează de îndată, poate fi considerată ca pierdută“;
- Răstimpul la care ne-am referit variază în funcție de natura cercetării;
- Observatorul nu trebuie să uite că el însuși este observat și cănotarea s-a făcut în perioade de observare.

Conținutul notelor de observație

- Notele de observație trebuie să includă:
 - data, ora, durata observației, locul desfășurării evenimentelor (făcându-se apel la hartă, fotografie, desen etc.);

- circumstanțele observării,
 - aparatele utilizate în observație,
 - factorii de mediu care pot influența comportamentele (temperatura, iluminatul, zgomotele etc.),
 - modificările care au survenit în timpul observării;
 - În notele de observație nu-și au locul opiniile, ipotezele, remarcile cercetătorului.
- Este greșit să notăm că persoana observată era, de exemplu, emoționată. Va trebui să notăm doar expresia facială, paloarea, contracția musculară etc. fără a face interpretări sau fără să acordăm semnificații faptelor sau actelor de conduită observate;
- Conversația cu persoanele observate, dialogul, trebuie notate în stil direct, așa cum s-au desfășurat. Notarea cuvânt cu cuvânt a declarațiilor persoanelor intervievate se va încheia, spre exemplu, între ghilimele (“”), iar sinteza, prescurtarea conversației se marchează cu apostrof (’), așa cum se acceptă prin convenție în studiile etnografice.
 - Opiniile și deducțiile cercetătorului trebuie notate separat, la intervale prestabilite.

Definitivarea notelor de observație

- Notele de observație trebuie revăzute, adăugite, corectate de îndată ce timpul permite acest lucru;
- Notele de observație trebuie clasificate provizoriu, iar când sistemul de categorii este bine conturat, să se treacă la clasificarea lor definitivă.
- Regulile de observație pot fi amănunțite, nuanțate și particularizate în raport de tipul de observație.

Interviul psihologic

Interviul este o situație socială de schimb conversațional între două persoane cu scopul culegerii de informații într-un cadru specificat. Pentru a fi psihologic, interviul trebuie să aibă obiective psihologice și să fie purtat după anumite reguli impuse de psihologia persoanei.

Interviu/consultație: interviu, când convorbirea are loc la inițiativa psihologului; cel de consultație, când cererea este formulată de beneficiarul convorbirii.

Diferențele între o conversație și un interviu psihologic:

1. Conversația – lipsită de un scop explicit, menționat;
1. Interviul psihologic – are un obiectiv explicit menționat, dacă există un acord formulat explicit privind domeniul;
2. Conversația – se evită repetarea întrebărilor la care nu se primesc răspunsuri;
2. Interviul psihologic – repetiția întrebărilor este necesară și indicată (contribuie la verificare și consecvență), modelarea aceleiași întrebări poate provoca noi informații;
3. Conversația – ambii participanți pot adresa întrebări;
3. Interviul psihologic – doar psihologul pune întrebări;
4. Conversația – ambii au posibilitate de a-și exprima interesul cu privire la temele care apar în timpul conversației; să-i oferi un feedback;
4. Interviul psihologic – interesul, cât și ignoranța, sunt exprimate doar de psiholog, acestea servind modalitate prin care se pot obține mai multe informații;
5. Conversația – depinde în mare măsură de cunoștințele comune, împărtășite;
5. Interviul psihologic – obiectivul interviului este de a provoca respondentul să verbalizeze, în mod explicit, cunoștințele și credințele în relație cu tema propusă.

Avantajele si dezavantajele interviului ca tehnica de cercetare

Kenneth D. Bailey (1978/1982, apud Chelcea) prezintă atât avantajele, cât și dezavantajele interviului.

Avantaje:

- flexibilitatea, posibilitatea de a obține răspunsuri specifice la fiecare întrebare;
- rata mai ridicată a răspunsurilor, asigurată de obținerea răspunsurilor și de la persoanele care nu știu să citească și să scrie, ca și de la persoanele care se simt mai protejate când vorbesc decât când scriu;
- observarea comportamentelor nonverbale, fapt ce sporește cantitatea și calitatea informațiilor;
- asigurarea standardizării condițiilor de răspuns, lucru imposibil de realizat în cazul chestionarelor poștale;
- asigurarea controlului asupra succesiunii întrebărilor, fapt ce are consecințe pozitive asupra acurateții răspunsurilor;
- colectarea unor răspunsuri spontane, știut fiind că primele reacții sunt mai semnificative decât cele realizate sub control normativ;
- asigurarea unor răspunsuri personale, fără intervenția altora;
- asigurarea răspunsului la toate întrebările și prin aceasta furnizarea informațiilor pentru testarea tuturor ipotezelor cercetării;
- precizarea datei și locului convorbirii, fapt ce asigură comparabilitatea informațiilor;
- studierea unor probleme mai complexe prin utilizarea unor formulare, chestionare sau ghiduri de interviu mai amănunțite, cu mai multe întrebări, de o mai mare subtilitate.

Dezavantaje:

- costul ridicat, nu numai al orelor de interviu, dar și al celorlalte etape și momente ale proiectării și realizării cercetărilor pe bază de interviu;
- timpul îndelungat necesar pentru identificarea persoanelor incluse în eșantion,
- pentru obținerea acordului și desfășurarea convorbirii, uneori fiind necesare mai multe vizite la aceeași adresă;
- erorile datorate operatorilor de interviu în ceea ce privește punerea întrebărilor și
- înregistrarea răspunsurilor, așa-numitul „efect de operator“;
- imposibilitatea consultării unor documente în vederea formulării unor răspunsuri
- precise;
- inconveniente legate de faptul că se cere indivizilor să răspundă, indiferent de
- dispoziția lor psihică, de starea de oboseală etc.;
- neasigurarea anonimatului, fiind cunoscute adresa și numărul de telefon ale
- persoanelor care urmează să fie interviuate;
- lipsa de standardizare în formularea întrebărilor, ceea ce limitează comparabilitatea informațiilor;
- dificultăți în accesul la cei care sunt incluși în eșantion.

Tipuri de interviuri

După gradul de libertate a cercetătorului în alegerea temelor de investigare și în ceea ce privește formularea, numărul și succesiunea întrebărilor, interviurile se înscriu pe un continuum între interviul directiv și cel nondirectiv.

Interviurile nondirective se caracterizează prin:

- număr redus de întrebări
- formularea lor spontană
- durata (teoretic) nelimitată
- volum mare de informații
- răspunsuri complexe
- centrare pe persoana interviuată cu posibilități de repetare a întrevederii

Interviurile directive se considera ca:

- au întrebări prestabilite, structurate într-o ordine rigidă,
- se desfășoară într-un interval de timp limitat,
- dispun de o singură întrevedere
- se centrează pe problema de studiu.

Grawitz propune în 1972 următoarea clasificare după gradul de libertate al cercetătorului și nivelul de profunzime:

1. Interviul clinic
2. Interviul în profunzime
3. Interviul cu răspunsuri libere sau ghidat
4. Interviul centrat sau focalizat
5. Interviul cu întrebări deschise
6. Interviul cu întrebări închise

Metoda biografică sau anamneza

Metoda presupune studierea detaliată a comportării individului ca urmare a îmbolnăvirii, pe o perioadă îndelungată – istoria. Această abordare este, de obicei, aplicată în medicina clinică cu scopul diagnosticului (cauzele) și tratării persoanelor (recuperarea) având probleme psihologice. Biografia pune în valoare specificul unei persoane, sfera motivațională, conflictele, prejudecățile, orientările valorice, modelele de interacțiune socială.

Prioritatea aplicării acestei metode:

- ia în considerare întreaga gamă uneori contradictorie, de trăsături individuale ale personalității
- este unica cale de studiere a unor fenomene rar întâlnite, de exemplu de dezintegrare a personalității

Neajunsuri:

- nesiguranța că concluziile au în bază legăturile de cauză și efect preconizate.
- studierea unor persoane nu ne permite să facem generalizări largi.
- caracterul retrospectiv al amintirilor face ca amintirile să fie în careva măsură denaturate.
- studiul și concluziile pot fi influențate de aspectul subiectiv al cercetătorului.

Experimentul

Se considera ca la nivelul cunoașterii științifice, valoarea deosebită a experimentului este dată de faptul ca acesta permite verificarea ipotezelor cauzale, iar el este asociat cu abordarea analitică a fenomenului, spre deosebire de observație, care se asociază cu abordarea descriptivă.

Este unica de a stabili legăturile de cauză și efect, adică măsura în care schimbarea unei variabile influențează altă variabilă. Variabila cu care se manipulează – independentă; cea influențată se numește dependentă. Grup experimental și grup de control.

O mare problema în experimentul psihosociologic îl reprezintă complexitatea obiectului de studiu – personalitatea și conduita umană – omul fiind capabil spre deosebire de alte “obiecte” ale experimentului să-și modifice conduita, trăirile, atitudinile atunci când crede sau știe că se află în condiții de experiment. În afara acestui fapt, specifică experimentului psihosociologic este imposibilitatea controlului total al variabilelor și izolarea fenomenului studiat. Obiectul de studiu în științele socioumane îl reprezintă omul și mediul sau care se afla într-o serie de determinări complexe, interne și externe subiectului uman. Altfel spus, subiecții de experiment aparțin unei anumite categorii sociale, fac parte dintr-o anumită societate, națiune și grup socioprofesional; au o anumită vârstă, un anumit sex, nivel de școlaritate; și-au interiorizat anumite norme și valori într-o măsură mai mare sau mai mică.

Conceptele de bază ale experimentului

Leslie Kish considera că variabilele întâlnite într-un experiment pot fi clasificate în patru categorii:

- a. Variabilele explanatorii (experimentale, interne), care se diferențiază în variabile independente și dependente.
- b. Variabilele exterioare controlate
- c. Variabilele exterioare necontrolate
- d. Grupul experimental
- e. Momentul experimental
- f. Situația experimentală
- g. Schemele experimentale
- h. Complexitatea cauzalității
- i. Natura factorilor experimentali
- j. Influența situației experimentale

Tipuri de experimente

Criteriile pentru delimitarea tipurilor de experimente în psihosociologie sunt foarte variate:

- gradul și specificul intervenției cercetătorului în manipularea variabilelor,
- nivelul controlului variabilelor,
- natura variabilelor modificate,
- locul și funcția
- experimentului în cadrul cercetării etc.

Allem L. Edward tinând cont de funcția pe care o îndeplinește experimentul în procesul de cunoaștere științifică face următoarea clasificare a experimentului:

a. *Experimentul explorativ*, cu funcție de sondare a situațiilor psihosociale mai puțin cunoscute, fără a porni de la ipoteze foarte exacte, are un rol de precizare a problemelor ce urmează să fie clarificate în cercetările științifice ulterioare. În procesul cunoașterii, experimentul explorativ, spre deosebire de celelalte tipuri de experimente, constituie un moment de inițiere.

b. *Experimentul metodic* - funcție pregătitoare mai avansată în procesul de cunoaștere proiectat cu scopul de validare a raporturilor dintre variabilele experimentale.

c. *Experimentul propriu-zis științific* este cel cu ajutorul căruia se măsoară influența variabilei independente asupra variabilei dependente.

d. *Experimentul critic*, de testare a ipotezelor cauzale, reprezintă tipul superior de experiment, cu valoare de cunoaștere ridicată.

Metoda testelor

Testul reprezintă o probă standardizată din punct de vedere al sarcinii propuse spre rezolvare, precum și a modalităților de cotare și interpretare a rezultatelor. Funcția principală a testelor este de a măsura diferențele dintre indivizi sau dintre reacțiile aceluiași individ în diferite situații.

Cu ajutorul testelor putem obține, într-un timp relativ scurt, informații cuantificabile și obiective despre caracteristicile psihologice ale subiectului testat.

În prezent circa 10.000 teste. Putem distinge următoarele categorii:

➤ *teste de inteligență și dezvoltare mentală* – aptitudini cognitive, nivelul dezvoltării caracteristicilor intelectuale (scalele Stanford-Binet, Wechsler – David Wechsler)

➤ *teste de aptitudini și capacități* – măsurarea aptitudinilor de grup și specifice (născut Lespezi, jud. Bacău 1896 New-York 1981)

➤ *teste de personalitate:*

a) de personalitate

- asociative (testul asociațiilor verbale Meninger, Rorschach)

- constructive (test a percepției tematice)

- de finisare (Rosenzweig, Rotter)

- expresive (Machover)

- alegerii (Szondi)

b) tehnici proiective – relevarea conflictelor neconștientizate, frici, neliniști.

Ex: teste de cunoștințe sau docimologice – măsurarea cunoștințelor

Un test este util dacă scorurile obținute sunt atât fidele cât și valide:

○ sunt fidele atunci când sunt reproductibile și constante

○ sunt valide atunci când ele măsoară ceea ce le-a fost menit să măsoare

Există și teste de autoevaluare mai complexă – de obicei de orientare clinică.

Ex: 16 PF elaborat de R. Cattell (1965), conține 187 de întrebări și măsoară 16 factori; MMPI (Hathaway, McKinley 1943). Scala conștiinței de sine (Self-Consciousness Scale, Fenigstein 1975) constă din 2 subscale – de autoapreciere de sine (Eu mult mă gândesc asupra mea) și de autoapreciere socială (Eu nu sunt indiferent cum arăt) (Hjelle, Ziegler, p.86).

ÎNTREBĂRI DE AUTOEVALUARE

1. Definiți conceptul observare.

2. Numiți tipurile de observare.

3. Care sunt cerințele față de petrecerea observării?

4. Ce trebuie să includă notele de observare?

5. Care sunt diferențele dintre conversație și interviu?

6. Care sunt avantajele și dezavantajele interviului ca tehnică de cercetare?

7. Ce tipuri de interviu cunoașteți?

8. În ce constă metoda biografică?

9. Care sunt conceptele de bază ale experimentului?

10. Ce tipuri de experimente cunoașteți?

TENDINȚE ACTUALE ÎN CERCETAREA PERSONALITĂȚII

Tendințe în cercetare

De la topografia personalității la personalitatea optimală

Tendințe în cercetare

În orice știință, mai devreme sau mai târziu, încep să prindă contur, să se maturizeze și chiar să se accentueze sau, dimpotrivă, să se atenueze și apoi să dispară anumite tendințe. Psihologia personalității este poate cel mai propice teren pentru apariția și dispariția unor asemenea tendințe. Se are în vedere nu doar tendințele *actuale* din psihologia personalității, ci tendințele care, și pe măsura trecerii timpului, au început să se *accentueze*.

- I. Prima tendință răspunde „foamei” de eficiență personală și socială și constă în deplasarea atenției psihologilor de la studiul „topologiei” sau „morfologiei” personalității la studiul eficienței ei. Introducerea conceptului de „personalitate optimală” reprezintă chintesența acestei tendințe. Individul și societatea sunt preocupați nu de personalitate în general, nu de orice tip de personalitate, ci doar de personalitatea eficientă, maturizată psihologic și social, capabilă să se insera prompt în viața socială, fără dificultăți.
- II. A doua tendință se amplasează în plan metodologic, ea vizând renovarea modalităților de abordare a personalității, abordarea factorială trecând pe prim-plan. Pulverizarea personalității într-o multitudine de trasaturi, factori etc. și se răspunde cu nevoia de sinteză, de restrângere a variației psihocomportamentale a personalității la un număr relativ limitat de factori, capabilă însă să condenseze în ei întreaga bogăție a personalității. Este așa-numita orientare „Big-five” din psihologia americană care a devenit la ora actuală, așa cum consideră unii comentatori, cea mai influentă modalitate de abordare a personalității.
- III. A treia tendință se referă la noua orientare apărută în psihologia americană, și anume psihologia pozitivă.

De la topografia personalității la personalitatea optimală

În ultimii câțiva zeci de ani asistăm la accentuarea tot mai pregnantă a unor tendințe în studiile despre personalitate. Astfel, de la prezentarea oarecum în sine a teoriilor personalității, în vederea stabilirii specificului acestora, se trece la analiza lor comparativă, pentru a sublinia continuitatea și progresul înregistrat de la unele la altele, ca și pentru a facilita o eventuală sinteză a lor; de la inventarierea componentelor personalității se trece la căutarea și descoperirea „nucleului” ei, capabil să-i asigure esența și identitatea, adaptabilitatea și viabilitatea: de la viziunea unilaterală, trunchiată asupra personalității se trece la viziunea holistă, complexă; în sfârșit, de la ceea ce am putea numi „topografia” personalității se face saltul la studierea eficienței personalității. Această ultimă tendință are o importanță deosebită. Dezideratul eficienței asociat personalității reprezintă nu doar o problemă axiologică, ci și una ontologică, deoarece o personalitate fără valoare nici nu există. (Ceea ce există în asemenea cazuri este nu o personalitate, ci o „personalitate”, un vid aureolat artificial, o butaforie de prost gust, o realitate rudimentară dogmatică) Cu timpul, într-o lume a căutărilor și eforturilor spre mai bine, referirea la

personalitatea eficientă, optimală încetează a mai fi o problemă de conjunctura efemeră și perisabilă, devenind, dimpotrivă, una de interes maximal.

Dacă la început ideea perfecționării omului în vederea sporirii eficienței activității sale, a îmbogățirii și înfrumusețării vieții lui a fost prezentă mai ales în opera filosofilor, cii timpul ea pătrunde și în gândirea psihologilor, pedagogilor și chiar a medicilor. Procesele formării și sporirii eficienței capacităților umane, îndeosebi prin intermediul educației, încep să fie analizate nu numai dintr-o perspectivă general-teoretică, nu doar ca deziderate, ci și din una ceva mai concretă, legată de nevoile imediate ale omului. Semnificativă din acest punct de vedere ni se pare a fi lucrarea medicului J. A. Millot, publicată încă în 1801, cu un titlu sugestiv: *Arta de a ameliora și perfecționa oamenii*¹. În concepția medicului francez adevărul că educația este mijlocul prin care poate fi perfecționat omul rămâne nealterat în integralitatea sa. „Omul este destinat să-și însușească științele, dar el trebuie învățat să gândească, să reflecteze și să aplice; el este o ființă socială, dar trebuie învățat să-și comunice gândurile, fie prin cuvinte, fie prin acțiuni; el este o ființă morală, dar trebuie învățat să facă binele... numai educația este aceea care perfecționează facultățile fizice și morale Și în altă parte citim: „*Natura nu face oamenii nici buni, nici răi, după cum spun unii moralști. Ea face ființe mai mult sau mai puțin sensibile, mai mult sau mai puțin active, mai mult sau mai puțin energice, mai mult sau mai puțin inteligente. Educația face restul, dezvoltându-le capacitățile intelectuale*”. Intuind cu mare exactitate relația dintre factorii ereditari și factorii de mediu în formarea și perfecționarea ființei umane, Millot analizează rolul unor condiții organice (care intervin chiar înainte de nașterea copilului) și mai ales a unor condiții exterioare (de alimentație, de igienă, de creștere și educare a copilului) care contribuie la formarea și dezvoltarea fizică și morală a copiilor. Chiar dacă unele sfaturi date de medicul francez femeilor însărcinate și tinerelor mame sunt relativ simple, cu un grad redus de conceptualizare, multe dintre ele de bun simț, încrederea sa în rolul educației, mai ales al educației morale pe care o denuște „știință sublimă care face din om ființă perfectă”, este cu atât mai semnificativă cu cât ea se manifestă în condițiile susținerii, în epocă, a concepțiilor creaționaliste și ineiste despre om și capacitățile sale psihofizice.

Secolul XX aduce cu sine o și mai mare nevoie de eficiență umană. Organizarea vieții sociale, dezvoltarea industriei, creșterea rolului diferitelor colectivități umane impun aproape cu necesitate reorientarea spre factorul uman, spre ameliorarea și optimizarea capacităților umane în vederea creșterii randamentului activității și ușurării vieții cotidiene a omului. Lucrările publicate în primele 2-3 decenii ale secolului XX, deși ușor naive, deși mai degrabă descriptive și exaltate decât explicative și realiste, atrag atenția asupra a ceea ce ar trebui să facă omul pentru a-și valorifica din plin potentele de care dispune sau pentru a-și forma și dezvolta altele noi. Paul Nyssens publică o serie de lucrări pe tema perfecționării diferitelor capacități psihice: *Cum citim; Voința; Memoria: cum o dezvoltăm; Rezerva; Sensul valorii; Ordine și metodă*. Printre acestea, una publicată în 1925, poartă chiar titlul de *Efficiencă*². Fiind convins că „lumea are nevoie de eficiență” și că pentru a concilia două exigențe incompatibile în aparență (creșterea productivității muncii și reducerea numărului orelor de muncă), este necesară atât „organizarea generală a muncii”, cât și „ameliorarea randamentului muncitorilor”, Nyssens insistă asupra calităților și capacităților care pot fi achiziționate și dezvoltate, ca și asupra mijloacelor a căror folosire duce la progres, la creșterea valorii personale, la atingerea scopurilor. Unele îndemnuri formulate de el (completați-vă instrucția, perfecționați-vă cunoștințele de limbă, manifestați inițiativă, sporiți-vă competența, delimitați-vă responsabilitățile, dominați-vă preocupările, utilizați-vă mai bine aptitudinile, antrenați-vă efortul, cultivați-vă discreția, fiți tenace etc.) vor fi

nu numai reținute mai târziu de psihologia organizațională, dar li se va conferi o nouă penetrație, noi nuanțe. Nyssens are și inițiativa înființării unei edituri și a publicării în colecția „*Librairie de culture humaine*” atât a propriilor lucrări, cât și pe cele ale altor autori. Astfel, în 1931, apare în traducere, cu o prefață semnată chiar de NysSens, lucrarea lui Parkyn A. Herbert intitulată „*Autosugestia*”. Autorul acestei lucrări este atât de convins de rolul jucat de autosugestie în viața cotidiană, în formarea caracterului, în reușitele, pa și în nereușitele noastre, în surmontarea deranjamentelor fizice, în dominarea tulburărilor mintale, în formarea obișnuințelor și dezvoltarea concentrării, în vindecarea timidității, a stărilor de nervozitate, a fricii, egoismului, în ameliorarea memoriei și dezvoltarea optimismului, ca și în transformarea gândirii în acțiune, încât recomandă ca ea să fie „studiată, înțeleasă și aplicată în toate circumstanțele vieții”. Numai în felul acesta ne vom putea servi eficace de ea și ne vom ameliora din lună în lună, din an în an sănătatea, fericirea, succesul. Aproximativ în aceeași perioadă, în Franța, Editura J. Oliven publică nenumărate lucrări consacrate aceleiași tematici. Charles Boudouin, animatorul Institutului Internațional de Psihologie și directorul revistei „Acțiune și gândire”, publică lucrarea „*La Force en nous*”⁴, în care analizează gândirea, acțiunile și sentimentele umane susceptibile, grație unei mari stăpâniri și dirijări, a fi modificate înspre binele nostru. Aceeași idee a controlării și orientării diverselor capacități psihice umane, cu scopul atingerii scopurilor formulate, o întâlnim și în lucrarea lui M. Wargnier, publicată în 1932, cu titlul sugestiv „*Vers la vie heureuse*”⁵. Pornind de la ideea că unele emoții și sentimente, cum ar fi furia, nemulțumirea, iritația, frica, teama, tristețea, invidia, gelozia, ura etc. sunt destructive deoarece tulbură funcțiile organice și mintale, diminuează energia vitală și psihică, conduc la insucces, umbresc viața personală și a celor din jur, creează o atmosferă nefastă pentru dezvoltarea copiilor favorizând expansiunea tendințelor inferioare, autorul recomandă suprimarea lor. Alte emoții și sentimente, ca de exemplu, bucuria și umorul, dragostea și caritatea etc. fiind creatoare, „sursa sănătății, frumuseții și fericirii”, „chintesența vieții noastre afective” se asociază cu creșterea energiei vitale cu înfrumusețarea binefăcătoare a anturajului, cu crearea unei atmosfere de dragoste și fericire în jurul copiilor, de aceea trebuie îmbogățite, stimulate. Multă vreme, încă din / Antichitate, omul a fost mai degrabă interesat de a îmblânzi animalele, de a servi materia, de a stăpâni forțele naturii, și mai puțin sau chiar deloc de a-și aservi propriile sale dorințe, de a-și stăpâni emoțiile și sentimentele, pasiunile și gândurile. Wargnier consideră însă că „nu este suficient de a crește energia afectivă și intelectuală ci trebuie să stăpânești această energie pentru a o orienta spre o direcție determinată, pentru a atinge scopul dorit, a realiza un ideal ales. Nu vom deveni bogați în sentimente și gânduri decât controlându-ne viața afectivă și intelectuală... Știința fericirii constă în controlarea emoțiilor”.

În aceste lucrări vedem ecoul imediat al teoriilor formulate de marile orientări psihologice sau chiar anticiparea lor.

ÎNTREBĂRI DE AUTOEVALUARE

1. Care sunt tendințele actuale în cercetarea personalității?
2. Explicați trecerea de la *topografia personalității la personalitatea optimală*.

BIBLIOGRAFIE

1. Atkinson R., et al., Introducere în psihologie, vol. II, partea a VI, Ed Tehnică, București, 2002.
2. Cosmovici A. Psihologia generală, Iași, Polirom,1996.
3. Dafinoiu I., Personalitatea. Metode calitative de abordare. Observația și interviul, Ed. Polirom, Iași, 2002.
4. Golu, M., Fundamentele psihologiei (vol. II), Editura Fundației România de Mâine, București, 2004.
5. Golu, P., Fundamentele psihologiei sociale, Editura EXPONTO, Constanța, 2000.
6. Jelescu,P, Racu,I., (coautor), Psihologie generală, ed: Univers pedagogic, Chișinău, 2007
7. Matthews G.,et al., ,Psihologia personalității. Trăsături ,cauze, consecințe, Ed. Polirom, Iași, 2005
8. Mihaela, Corina, Țuțu, Psihologia personalității, Ed. a 4-a – București, Editura Fundației *România de Mâine*, 2007.
9. Rădulescu-Motru C., Curs de psihologie. București 2003.
10. Iluț, P., Sinele și cunoașterea lui, Editura Polirom, Iași, 2001.
11. Zlate, M., Eul și personalitatea, Editura Trei, București, 2002.